

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**BELÂZÜRİ VE İBN A'SEM'E GÖRE HZ. ÖMER DÖNEMİ
FETİHLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Rukiye TOSUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN**

Konya 2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rukiye TOSUN
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	RUKİYE TOSUN
	Numarası	064246011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI/İSLAM TARİHİ
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	PROF. DR. İSMAİL HAKKI ATÇEKEN
Tezin Adı	BELAZÜRİ VE İBN A'SEM'E GÖRE HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Belazüri ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi başlıklı bu çalışma 08/12/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN	Danışman
Prof. Dr. A.Turan YÜKSEL	Üye
Doç. Dr. Adil YAVUZ	Üye

İmza

ÖNSÖZ

Hız. Peygamberden hemen sonra hilâfeti üstlenen Hız. Ebûbekir, uzun süre irtidat (dinden dönme) olayları ile uğraşmıştır. Yaklaşık iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Hız. Ebûbekir, bütün iç problemleri çözerek hem Şam hem de Irak cephelerine ordular sevk etmek suretiyle, Bizans ve Sâsânî gibi iki büyük imparatorluğa da savaş açmıştır. Ancak Hız. Ebûbekir'in başlattığı büyük fetih hareketlerini sonuçlandırmak, ülke sınırlarını binlerce kilometre ötelere götürmek, birçok müesseseyi oluşturarak devleti teşkilâtlandırmak Hız. Ömer'e nasip olmuştur. Dolayısıyla Hız. Ömer'in yaklaşık on yıllık hilâfet dönemi İslâm Tarihi bakımından Hız. Peygamber döneminden sonra en önemli dönemlerden birisidir. Bu dönemin en önemli olayları da fetih hareketleridir.

Çalışmamızda bu fetihleri anlatan, ilk dönem fütûhat kitaplarından Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldan'ı ve İbn A'sem'in el-Fütûh adlı eserlerine göre Hız. Ömer döneminde yapılan fetih hareketleri ile ilgili rivâyetler incelenmiştir. Ayrıca son bölümde de bu iki eserdeki rivâyetler karşılaştırılmıştır.

Çalışma girişten sonra üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, önce araştırmanın metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra da Hız. Ömer ve dönemi hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde önce Belâzürî'nin hayatı, eserleri ve tarihçiliği hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldan'ında bulunan Hız. Ömer dönemiyle ilgili rivâyetler tespit edilerek Sûriye, Mısır, Irak ve İran fetihleri olarak tasnif edilmiştir.

İkinci bölümde de aynı şekilde önce İbn A'sem'in hayatı, eserleri ve tarihçiliği incelenmiştir. Sonrasında İbn A'sem'in el-Fütûh adlı eserindeki Hız. Ömer dönemine ilişkin rivâyetler birinci bölümdeki gibi Sûriye bölgesinde, Mısır bölgesinde ve Irak-İran bölgesindeki fetihler olarak tasnif edilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise bu iki eserdeki bilgiler karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Çalışmamız esnasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN beye teşekkürü bir borç bilirim.

RukiyeTOSUN

2009/KONYA

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rukiye TOSUN	Numarası: 064246011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi	
	Danışmanı	Prof. Dr. İ.Hakkı ATÇEKEN	
Tezin Adı		Belâzürî ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi	

ÖZET

“Belâzürî ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi” isimli bu tezde Hz. Ömer'in M.634-644 tarihleri arasında 10 yıllık halifelik döneminde gerçekleştirmiş olduğu fetihler iki ayrı Fütuhat kitabına göre incelenmiştir.

Belâzürî'nin, fütûhât eserleri arasında yaygın olarak bilinen “Fütûhu'l-Büldân” adlı eserinde Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetihleri çok ayrıntılı bir şekilde ele aldığı tespit edilmiştir. Eserde fetihlerin gerçekleşme şekilleri, yapılan fetihlerin sonuçlarına göre vergi sistemi, dönemin sosyal yapısı, devletin idarî yapısı, imâr ve iskân faaliyetleri ve benzer konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Fütûhât kitaplarından birisi olan İbn A'sem'in “el-Fütûh” adlı eserinde de Hz. Ömer dönemi fetihleri farklı yönleriyle ele alınmıştır. İbn A'sem fetihleri anlatırken şahıslar arasındaki diyaloglara, devlet erkânı arasındaki mektup yazışmalarına geniş yer vermiştir. Ayrıca İbn A'sem tarihçiler tarafından Şîî eğimli olarak değerlendirilmiştir.

Böylece Hz. Ömer dönemi fetihleri bu iki eser arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konularak değerlendirilmiştir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Rukiye TOSUN	Numarası: 064246011006
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslâm Tarihi ve Sanatları / İslâm Tarihi	
	Danışmanı	Prof. Dr. İ.Hakkı ATÇEKEN	
Tezin İngilizce Adı		<i>An Evaluation of the Conquests During the Reign of Caliph Omar according to Belâzürî and Ibn A'sem</i>	

SUMMARY

In this thesis under the title “*An Evaluation of the Conquests During the Reign of Caliph Omar according to Belâzürî and Ibn A'sem*”, Caliph Omar’s conquests during his ten-year caliphate between AD 634-644 has been examined according to two different “Fütuhât” (plr. of conquest) sources.

In Belâzürî’s book which is called “Fütûhu’l-Büldân” which is widely known among fütûhât sources detailed accounts of the conquests during the reign of Caliph Omar could easily be found. In the source, methods of conquests, tax systems established after conquests, social structure of the time, administrative system of the state, public improvements and settlement activities and similar subjects is to be analysed in a detailed way.

In Ibn A'sem’s book which is called “el-Fütûh” which is one of the fütûhât sources, too, different aspects of the conquests during Omar’s caliphate is to be dealt with. Explaining the conquests, Ibn A'sem gives wide place to dialogues between different figures and correspondance between statesmen of the period. Furthermore, historians agree that Ibn A'sem had a tendency toward Shiism.

Therefore,emphasizing similar and different aspects between the two sources the conquests in the time of Caliph Omar is to be examined.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	1
2. HZ. ÖMER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂZÜRÎ'NİN FÛTÛHU'L-BÜLDÂN'INA GÖRE HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ	5
1. BELÂZÜRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ	5
2. SÛRİYE (ŞAM) FETİHLERİ	7
2.1. Fihl Savaşı	8
2.2. Ürdün'ün Fethi	9
2.3. Mercu'r-Rûm (Mercu's-Suffer) Savaşı.....	10
2.4. Dimaşk'ın Fethi	11
2.5. Hıms Bölgesinin (Baalbek, Hama, Lazkiye) Fethi.....	15
2.6. Yermûk Savaşı.....	18
2.7. Kınnesrîn'in Fethi	20
2.8. Halep ve Antakya'nın Fethi	21
2.9. Filistin Bölgesi (Kudüs) Fetihleri	23
2.10. Cezîre'nin Fethi	25
3. MISIR FETİHLERİ	26
3.1. İskenderiye'nin Fethi	29
3.2. Berkâ, Zevîle ve Trablus'un Fethi	30
4. IRAK VE İRAN FETİHLERİ.....	31
4.1. Köprü (el-Cisr) Savaşı	32
4.2. Mihran (en-Nuhayle) Savaşı	33
4.3. Kâdisiye Savaşı.....	35

4.4. Medâin'in Fethi	39
4.5. Celûla ve Hulvan'ın Fethi	41
4.6. Kûfe Şehrinin Kuruluşu	43
4.7. Ehvaz ve Çevresinin Fethi.....	44
4.8. Nihâvend Savaşı	45
4.9. Dînever, Mâsebezân ve Mihricankazef'in Fetihleri	47
4.10. Hemedan'ın Fethi	48
4.11. Kum, Kâşân ve İsfahan Fetihleri	48
4.12. Rey ve Kûmis'in Fethi	49
4.13. Kazvin ve Zencan Fetihleri	50
4.14. Azerbaycan'ın Fethi.....	50
4.15. Musul'un Fethi.....	51
4.16. Basra Şehrinin Kuruluşu	52
4.17. Horasan'ın Fethi	52

İKİNCİ BÖLÜM

İBN A' SEM'İN EL-FÛTÛH'UNA GÖRE HZ.ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ53

1. İBN A' SEM'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE TARİHÇİLİĞİ	53
2. SÛRİYE FETİHLERİ	55
2.1. Dımaşk'ın Fethi	55
2.2. Fihl Savaşı	56
2.3. Baalbek Savaşı.....	61
2.4. Hıms'ın Fethi.....	62
2.5. Yermûk Savaşı.....	63
2.6. Kudüs'ün Fethi	77
2.7. Kayseriye'nin Fethi.....	79
2.8. Cezîre'nin Fethi	81
3. MİSİR FETİHLERİ	89
4. İRAK VE İRAN FETİHLERİ.....	92
4.1. Köprü Savaşı	93
4.2. Buveyb Savaşı	94
4.3. Kâdisiye Savaşı.....	95

4.4. Celûla ve Hulvan'ın Fethi	102
4.5. Ehvaz ve Çevresinin Fethi.....	106
4.6. Nihavend Savaşı	113
4.7. Rey ve Çevresinin Fethi.....	115
4.8. İsfahan'ın Fethi.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELÂZÜRÎ'NİN FÜTÛHU'L-BÜLDÂN VE İBN A'SEM'İN EL-FÛTÛH'UNA GÖRE HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 118

1.BELÂZÜRÎ'NİN FÜTÛHU'L-BÜLDÂN'INDAKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	118
2.İBN A'SEM'İN EL-FÛTÛH'UNDAKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	124
3.BENZER VE FARKLI YÖNLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	129

SONUÇ

131

BİBLİYOGRAFYA.....

133

HARİTALAR

136

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladî
neşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
çev.	: Tercümesi
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmamızda ilk dönem İslâm Tarihi ve fütûhat kitapları arasında yer alan Belâzürî'nin (ö.279/892) *Fütûhul-Büldân*'ı ile İbn A'sem'in (ö.314/926) *el-Fütûh*'una göre Hz. Ömer dönemi fetihleriyle ilgili bilgiler belli bir sistem içinde toplanmıştır.

Bu iki eserdeki rivâyetler tespit edilip, fetihler belli bölgelere göre sınıflandırılarak ele alınmıştır. Ayrıca yer yer tezimizin ana kaynaklarındaki bilgilerle birlikte ilk devre ait diğer tarih kaynaklarındaki bilgiler karşılaştırılarak sunulmuştur.

Hz. Ömer dönemi fetihleri ile ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmamızda Belâzürî ve İbn A'sem'in eserlerinde yer alan bilgiler bir araya toplanıp değerlendirilerek konu farklı bir açıdan ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ana kaynaklarından biri Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud el-Belâzürî'nin önemli eserlerinden *Fütûhu'l-Büldân*'ıdır.¹ Belâzürî bu eserine, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile başlamakta daha sonra Ömer b. el-Hattab'ın Halîfeliği dönemindeki fetih hareketlerine genişçe yer vermekte ve IX. yy'ın sonuna kadarki fetih olaylarını ele almaktadır. Eserde şehir ve bölgelerin İslâm devleti hâkimiyetine girişleri, fethedilen bölgelerin idaresi, yeni kurulan şehirler, mühür ve paralar, siyasî ve askerî gelişmeler hakkında bilgiler verilmektedir.

Çalışmamızın ana kaynaklarından ikincisi ise İbn A'sem el-Kûfi'nin *el-Fütûh*² isimli eseridir. Kitabın metni Hz. Peygamber'in vefatından itibaren başlamakta ve Abbâsî Halîfesi Müstaîn'in Halîfeliğinin sonuna kadar devam etmektedir. İbn A'sem, eserinde yer verdiği birçok rivâyette kaynağını zikretmemiştir. Ancak İbn A'sem'in naklettiği haberlerin önemli bir kısmı diğer kaynaklarda da mevcuttur. Bununla birlikte o bazı durumlarda rivâyetlerin kaynaklarına temas etmiştir. Eserin kronolojik sıra ve tarih tespiti açısından sistemli bir tarzı yoktur. Ancak anlaşma ve mektupların metnini aynen aktarmıştır. Ayrıca eserde o döneme ait sosyal olaylar ve olgulara da yer verilmiştir. Arada metne hayalî kıssalar eklenmiştir. Yer yer de meşhur veya adı hiç bilinmeyen bazı şairlere nispet edilen şiirlere yer verilmiştir. İbn A'sem Şiîlikle itham

¹ Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987

² İbn A'sem el-Kûfi, *el-Fütûh*, Beyrut, 1986

edilen bir tarihçidir. Ancak Zeydî, İmâmî ve İsmailî değildir. Çünkü ilk Halîfeler hakkında müspet birçok konuya yer vermiştir. Irak Şîsi olduğu veya Şîlikten etkilendiği ifade edilmiştir. Kitapta Irak bölgesi ile ilgili bilgiler, diğer şehirlerle ilgili haberlerden daha çoktur.³ İbn A'sem'in eserinde yer alan bazı bilgi ve kıssalar başka kaynaklarda bulunmadığı için bu bölümde diğer tarih kitaplarıyla ilgili fazla aktarım yapılmamıştır. Ayrıca özel isimler de eserdeki gibi yazılmıştır.

İlk dönem İslâm tarihi kaynaklarından birisi olan Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî'nin *Târîhu'l-Ya'kûbî*⁴ isimli eseri fetihler konusunda kayda değer bir kaynaktır.

Fetih hareketlerinin hemen hemen bütün yönlerini değişik rivâyetlerle aktaran Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/922)'nin eseri *Târîhu'l-Ümemi ve'l-Mülûk (Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk) Târîhu't-Taberî*⁵ olarak da bilinir. Taberî'nin bu eserinde fetih olayları, yapılan anlaşmalar ve fetih sonrası yapılan uygulamalar kronolojik sıraya göre ele alınmıştır.

Coğrafi bilgiler için Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229)'nin *Mu'cemü'l-Büldân*⁶ isimli eserine müracat edilmiştir. Bu eser, belde isimlerini ve bu beldelerin tarihî, mimarî ve tabiî özelliklerini de aktarmaktadır.

İbnül-Esîr'in *el-Kâmil fit-Târîh*⁷ isimli eseri Taberî'nin Tarih'inin daha sistemli halidir. Kronolojik ve konu muhtevası açısından daha kullanışlıdır. İbn Kesîr'in *el-Bidâye ven-Nihâye* isimli eseri ise özellikle fetih olayları sonucunda varılan anlaşmalar ve bu anlaşmalar üzerine⁸ yapılan değerlendirmeler açısından metodu çok önemlidir.

Tezimizde zaman zaman çağdaş eserlerden Hasan İbrahim Hasan'ın *İslâm Tarihi*'nden⁹ de istifade edilmiştir.

Zikredilen kaynaklar dışında, tezin farklı konularında faydalanılan diğer kitap ve makaleler Bibliyografya'da yer almıştır.

³ İbn A'sem el-Kûfi, *el-Fütûh, Mukaddime kısmı*, Naim Zerzûr, Beyrut, 1986

⁴ Ya'kûbî, *Târîhül-Ya'kûbî*, (I-II), Beyrut, tsz

⁵ Taberî, *Tarihur-Rusul ve'l-Mülûk*, (I-XI), Kahire, tsz

⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, (I-V), Beyrut, 1957

⁷ İbnül-Esîr, *el-Kâmil fit-Tarih*, (I-XII), çev. M.Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985

⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, (I-XIV), Mısır, 1932

⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, (I-VII), çev. İsmail Yiğit, S.Gümüş, İstanbul, 1985

2. HZ. ÖMER DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Konumuz Hz. Ömer dönemi fetihleri olduğu için kısaca onun Halîfelik döneminden bahsetmek uygun olacaktır.

İkinci Halîfe Hz. Ömer Kureyş kabilesinin Adiyy koluna mensuptur. Nesebi baba tarafından; Ömer b. Hattab b. Nufeyl b. Abdi'l-Uzza, annesi ise Hanteme binti Haşim'dir. Hz. Ömer nesep yönünden sekizinci batında Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sülalesiyle birleşmektedir.¹⁰

Hz. Ömer, hicretten kırk sene önce doğmuştur. Başka bir ifade ile İslâm'ın zuhuru esnasında Hz. Ömer yirmi yedi yaşında idi.¹¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) 'den on üç yaş küçüktür.¹² Ancak Hz. Ömer'in doğum tarihi ve gençlik yılları hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Fakat kendisi rüşdüne erdikten sonra babası tarafından diğer gençler gibi deve otlatmakla görevlendirilmiştir. Hz. Ömer aynı zamanda gençliğinde şecere ilmi, askerlik, spor ve hitabetle de meşgul olmuştur. Okuma yazmayı da öğrenmiştir.

Hz. Ömer, aynı zamanda ticaretle uğraşmış bu sayede birçok yerleri gezip görmüş ve geniş bir bilgi birikimine sahip olmuştur.¹³

İslâmiyetten önce Kureyş'in önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Hz. Ömer, Mekke'nin idarî teşkilâtında çok önemli bir mevki sayılan elçilikle görevlendirilmiştir.¹⁴

İslâm tarihinin en önemli olaylarından biri de Hz. Ömer'in İslâm'a girişidir. Hz. Ömer İslâm'a girerek Müslümanların en büyük destekçisi olmuştur. Hz. Peygamber tarafından kendisine Fâruk lakabı verilmiştir.¹⁵

Hz. Ömer döneminin en önemli iki özelliği fetih hareketleri ve devlet idaresinin düzenlenip kurulmasıdır. Devlet sınırlarının Arabistan dışına taşması, Irak, İran, Sûriye, Filistin ve Mısır gibi komşu milletlerin ve devletlerin İslâm topraklarına katılması Hz. Ömer döneminde gerçekleştiği gibi devletin idarî, siyasî, askerî, adlî ve malî kurumlarının tesisi de onun halifeliği döneminde olmuştur. Öyle ki Hz. Ömer İslâm

¹⁰ es-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, Dımaşk, 1351, s.74

¹¹ Şiblî Numânî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975, I,44

¹² DGBİT, II, 64

¹³ Şiblî Numânî, I, 46-48

¹⁴ es-Suyûtî, s.74

¹⁵ es-Suyûtî, s.77-78

devletinin idarî teşkilâtının ilk kurucusu olarak kabul edilir.¹⁶ Nitekim emîru'l-mü'minin ünvanı da ilk defa kendisi için kullanılmıştır.¹⁷

H. Ömer Halîfeliği boyunca zühd, takva ve tevekkül içerisinde yaşamıştır. Dünya malına ve hayatına önem vermemiştir. Diğer devlet reisleri ve krallar gibi saraylarda oturmamıştır. Onu şehid eden Muğîre b. Şu'be'nin kölesi ve aynı zamanda Hristiyan olan İran asıllı Ebû Lü'lüe lakabıyla bilinen Feyruz adında biridir.¹⁸

Halîfe H. Ömer h.23 yılı Zilhicce ayının 27. Çarşamba gününde (4 Kasım 644) vefat etmiştir. Diğer bir rivâyete göre onun Zilhicce'nin son dört gününde yaralandığı ve h.24 yılı Muharrem ayının ilk gününde (7 Kasım 644) defnedildiği belirtilir. H. Ömer'in Halîfelik müddeti on yıl altı ay sekiz gün sürmüştür.¹⁹ Ancak vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda Taberî'de ellibeş, altmış üç, elli üç ve altmış rivâyetleri vardır.²⁰ Bize göre H. Ömer'in hicretten 40 yıl önce doğduğu ve İslâm zuhûr ettiğinde 27 yaşında olduğu kabul edilirse vefat ettiğinde 63 yaşlarında olduğu kuvvetle muhtemeldir.

H. Ömer'in halifeliğinde fetih hareketleri ön plandadır. Bu fetihlerle İslâm Devletinin sınırları geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Araştırmamızda H. Ömer Dönemi fetihlerini iki farklı kaynağa göre inceleyeceğiz. Bu iki kaynak Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân'ı ve İbn A'sem'in el-Fütûh adlı eserleridir.

¹⁶ Hizmetli Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1991, s.204

¹⁷ es-Suyûtî, s.74

¹⁸ Şiblî Numânî, I, 296-297

¹⁹ İbnü'l-Esîr, III, 55-58

²⁰ Taberî, V, 15-16

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂZÜRÎ'NİN FÛTÛHU'L-BÜLDÂN'INA GÖRE HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ

H.z. Ömer döneminde gerçekleştirilen fetihler aslında H.z. Ebubekir tarafından başlatılmış olan fetihlerin devamı niteliğindedir. Bu bölümde Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân'ında H.z. Ömer dönemine ait fetihleri belli bölgelere göre tasnif edip sistemli bir şekilde ele alacağız. Bu bölgeler Sûriye, Mısır, Irak ve İran olmak üzere 3 ana başlık altında sunulmuştur.

1. BELÂZÜRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TARİHÇİLİĞİ

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, h.3. (m.9.) asırda yaşamıştır.¹ O, tarihçi, ensab âlimi, edib ve şair, Farsça'dan Arapça'ya tercüme yapmış çok meşhur bir şahsiyettir.

Belâzürî'nin ailesi, şahsî hayatı ve çocuklarına dair kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Farsça'dan Arapça'ya tercüme yapmış olmasından dolayı çağdaş araştırmacılar, genellikle O'nun İran asıllı olduğunu söylerler. Nesebi hakkında bilgi bulunmaması ve büyük dedesi Dâvud'dan önceki atalarından hiç bahsedilmemesi bu kanaati güçlendirmekte ve onun en azından Arap asıllı bir aileden gelmediğini göstermektedir.² Dedesi Câbir'in Abbâsî Halîfesi Hârûnreşid zamanında Mısır haracına bakan Hâsib'in kâtibi olduğu dışında ailesi ve şahsı hakkında bilgi yoktur. Künyesi de kaynaklarda Ebül-Hasen, Ebü'l-Abbas ve Ebû Ca'fer şeklinde farklı geçmektedir.

Belâzürî'nin doğum yeri ve tarihi de bilinmemektedir. Umumiyetle onun Bağdat'ta hicretin ikinci asrının sonlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Kendisinin Abbâsî Halîfesi Me'mun'u (ö.218/833) bir şiirle methetmesi, onun hayatının ilk dönemine dair bilinen yegâne haberdur. Buna göre Belâzürî'nin 218/833 yılında ölen Me'mun'un huzuruna çıkabilmesi ve kendisini bir şiirle övebilmesi için, o sıralarda en azından yirmi yaşlarında olduğu tahmin edilebilir.

Belâzürî'nin hayatına dair kaynaklardaki haberlerin tamamına yakını onun Abbâsî Halîfeleri ve vezirleriyle olan münasebetlerini ihtiva etmektedir.

¹ Fayda Mustafa, "Belâzürî", DİA, İstanbul, 1992, V,392.

² Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân, Mukaddime kısmı*, s. VII.

Belâzürî Abbâsî Halîfesi Mütevekkil'in sohbet meclislerinde bulunmuş ve on yıl onun nedimliğini yapmıştır. Halîfenin huzurunda fikrî ve ilmî tartışmalarda bulunmuştur.³ Halîfe Müstaîn Billâh da Belâzürî'ye yakınlık göstermiş ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere ihsanlarda bulunmuştur. Halîfe Mu'tez oğlu Abdullah'ın eğitim ve öğretimini Belâzürî'ye bırakmıştır. Lakin Mu'temid Billâh zamanında, Belâzürî hayatının en sıkıntılı ve kötü günlerini yaşamıştır. Önceki Halîfelerden gördüğü itibarı bu dönemde görememiştir.⁴

Belâzürî kabul gören genel görüşe göre h.279/m.892 yılında seksen yaşlarında Bağdat'ta vefat etmiştir. İbnü'n-Nedim (ö.385/995) *el-Fihrist* adlı eserinde, Belâzürî'nin hafızasını kuvvetlendirmek için Hindistan cevizine benzer bir meyve olan belâzür'ün suyunu içtiğini ve bunun neticesinde de hâfızasını kaybedip perişan bir halde akıl hastanesinde öldüğünü bildirmektedir.⁵ Yâkût el-Hamevî ise bu olayın dedesi Câbir ile ilgili olduğunu ve Belâzürî nisbesinin kendisine bu sebeple verildiğini kaydetmektedir.⁶

Belâzürî'nin iki önemli eseri vardır. Birincisi; h.1.yüzyılda yapılan fetihleri kapsayan Fütûhu'l-Büldân adlı eseridir. Belâzürî kendisinden önceki bilginlerin yazdıkları eserleri incelediği gibi olayları ve onlara esas teşkil eden rivâyetleri sadece anlatmakla kalmamış, onları sebepleri yönünden inceleyen siyasî, ictimâî ve iktisâdî âmilleri üzerinde de durmuştur.⁷ Bilhassa Abbâsî dönemi fetihlerini kaleme alırken, Halîfelerin çevresinde bulunmasının kendisine sağladığı bilgi ve haberleri, eserlerinde kullanmıştır. Rivâyetleri mümkün olduğu ölçüde görgü şahitlerinden alıp, birbirleriyle karşılaştırmaya büyük bir özen göstermiştir. Fütûhu'l-Büldân'ın kıymetli bir kaynak kabul edilmesinin sebebi budur.

Belâzürî bu eserini yazarken Ebû Huzeyfe İshak b. Bîşr (ö.206/821), Vâkıdî (ö.207/822), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.210/825) ve Ali b. Muhammed el-Medaînî(ö.225/840) gibi tarihçilerin kitaplarından faydalanmıştır.⁸

³ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1986, I,74

⁴ Salahuddin el-Müneccid, *A'lamu't-Târih ve'l-Coğrafya Inde'l-Arab*, Beyrut, 1987, I, 21-22

⁵ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Kahire, 1348, s.170

⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Mısır, tsz; Salahuddin el-Müneccid, I, 23

⁷ Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1992, s.131

⁸ Salahuddin el-Müneccid, I, 25

Belâzürî, muhtelif şehir ve ülkelerin fethini bir tek kitap halinde şumullü bir bütünlük içerisinde sunan bir tarihçi yazardır. Belâzürî, eserine Hz. Muhammed (sav)'in Medine'ye hicreti ile başlamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber zamanında Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinin nasıl İslâm Devleti hâkimiyetine girdiğini anlatmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ridde olayları, Sûriye seferleri ve Irak fetihlerini incelemiş, Fethedilen bölgelerin kâğıt kullanmaları, divanları, haraç arazilerinin durumu, divan teşkilatı, mühür, paralar, siyasî ve askerî gelişmeler dışındaki, iktisadî, içtimaî ve kültürel konularına da eserinde geniş bir şekilde yer vermiştir.

Belâzürî bir yerin nasıl fethedildiğini, tespit ederken barış yoluyla mı yoksa savaş yoluyla mı ele geçirildiğini belirtmiştir.

Belâzürî'nin ikinci önemli eseri Ensâbu'l-Eşraf'tır. Bu eserde siyasî olaylardan ziyâde büyük ailelere yer verilmiştir.⁹ Hz. Peygamber'in hayatı ile Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'in ilk dönemleri için önemli bir kaynak olan bu eser tabakât, ensâb ve ahbâr üslûplarının birleştirilmesi suretiyle kaleme alınmıştır.¹⁰ Belâzürî mesela Emevîler'in ileri gelenlerinin hayatını ele alırken bir tarihçi gibi hareket etmiş; ele aldığı şahıs eğer bir Halîfe ise onun dönemindeki gelişmeleri ve olayları geniş bir şekilde anlatmıştır.¹¹

2. SÛRİYE (ŞAM) FETİHLERİ

Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in hilafet dönemlerinin en önemli olayları, fetih hareketleridir. Özellikle Irak ve Şam fetihleri açısından bu iki Halîfenin devri içiçedir. Hz. Ebûbekir zamanında başlayan fetihler, Hz. Ömer döneminde devam etmiş ve sonuçlanmıştır. Hatta Hz. Ömer zamanında bu fetihler genişleyerek devam etmiştir. Bu dönemde Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın komutasında Hâlid b. Velîd, Amr b. el-Âs ve Yezîd b. Ebî Süfyan'ın orduları kısa sürede büyük başarı kazanmışlardır. Bu komutanlar Bizans topraklarından bir ordunun geldiğini haber aldıkları zaman ise düşmana karşı birleşerek bir bütün halinde savaşmışlardır. Hz. Ebûbekir zamanında tespit edilen bu savaş taktiği Hz. Ömer döneminde de aynen uygulanmıştır.

⁹ DGBİT, I, 75

¹⁰ Fayda, Mustafa, "Belâzürî", DİA, V, 393

¹¹ Belâzürî, s. XVI

2.1. Fihl Savaşı

Fihl Sûriye bölgesi toprakları içerisinde ve Dımaşk yakınlarında bulunan bir yerleşim yeridir.¹² Belâzürî'ye göre Fihl savaşı Hz. Ömer'in Halîfeliğinden beş ay sonra, Zilkâde ayının bitmesine iki gün kala gerçekleşmiştir.¹³ H.13/m.634-635 yılında gerçekleşen Fihl savaşının tarihiyle ilgili tarihçiler arasında görüş ayrılığı vardır. Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçiler bu savaşın h.13/m.634-635 yılında gerçekleştiğini kabul ederler. Ancak yine aynı tarihçiler Fihl savaşını Dımaşk fethinden sonra gösterirler.¹⁴ Bu karışıklığın sebebi Fihl'in muhasara edilmesiyle fethinin farklı tarihlerde olmasından kaynaklanır.¹⁵

Ordunun kumandanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrah idi. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'yi Şam valiliğine tayin ettiğini Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kardeşi Âmir b. Ebî Vakkâs ile gönderdiği mektupla bildirdi.¹⁶

Başka bir rivâyette ise Ebû Ubeyde'nin Şam valiliğine tayininin, Müslümanların Dımaşk'ı muhasara ettikleri sırada olduğu bildirilir. Ebû Ubeyde bu tayini, günlerce Hâlid b. Velid'den saklamıştır. Çünkü Hâlid, savaşta kumandandı. Hâlid neden kendisine daha önce haber vermediğini sorunca Ebû Ubeyde:"Seni kırmak ve işini zaafa uğratmak istemedim. Çünkü sen düşmanın önünde bulunuyordun." diye cevap verdi.¹⁷

Belâzürî'ye göre bu savaşın sebebi; Heraklius'un bu sıralarda Antakya'ya gelerek Rumlarla Cezîre halkını seferber ederek Bizans ordusu oluşturmasıdır. Heraklius, ordunun başına, kendisine en yakın ve güvendiği bir adamını görevlendirmişti.¹⁸

Ebû Ubeyde, öncü kuvvetlerin başında Hâlid'i gönderdi. Askerlerin başında Şurahbil b. Hasene, sağ ve sol kanatlarda Ebû Ubeyde ile Amr b. el-Âs, süvarilerin başında Dırâr b. el-Ezver, piyâdelerin başında ise İyad b. Ğanm vardı.¹⁹ İslâm ordusu Fihl şehri üzerine harekete geçti. Diğer taraftan 80.000 kişilik Rum ordusu şehrin etrafını bataklık haline getirdikten sonra gece ansızın Müslümanlara saldırdı.²⁰ Saldırısı

¹² Yâkût el-Hamevî, V, 434

¹³ Belâzürî, s. 165

¹⁴ İbnü'l-Esîr, II, 393

¹⁵ Eraslan, Sadık, *Sosyo Politik Açıdan Asr-ı Saâdet Fetihleri*, Ankara, 1999, s. 88

¹⁶ Belâzürî, s. 165

¹⁷ Belâzürî, s. 166

¹⁸ Belâzürî, s. 166

¹⁹ Taberî, IV, 59-60; İbnü'l-Esîr, II, 393-394

²⁰ İbnü'l-Esîr, II, 394

ertesi geceye kadar devam etti. Çok şiddetli bir savaş oldu. Rum ordusu kurduğu tuzağa kendileri düştüler ve 80.000 kişilik ordunun çoğu bu bataklıklarda boğuldu.²¹

Sonuç olarak Rumlar mağlup oldu, patrikleri de dâhil pek çok Rum öldürüldü. Kalanlar, Sûriye bölgesine dağıldılar, bir kısmı da Herakl'in yanına gitti.²² Belâzürî Rumların adam başı cizye ve topraklarında da harac ödemeleri karşılığında eman istediklerini söylemektedir. Müslümanlar da onların canlarını ve mallarını koruyacaklarına, şehirlerine dokunmayacaklarına dair anlaşma yaptılar. Bu anlaşmayı bir rivâyete göre Ebû Ubeyde, başka bir rivâyete göre de Şurahbil b. Hasene yapmıştır.²³

2.2. Ürdün'ün Fethi

Ürdün ikiye ayrılır. Büyük ve Küçük Ürdün olmak üzere iki nehre verilen isimdir. Büyük Ürdün Taberiye gölüne ulaşır, Şam sahiline kadar uzanır. Küçük Ürdün ise Taberiye gölünden başlar, doğu sahillerine doğru gider.²⁴ Fihl savaşı Müslümanlar için Ürdün'ün fethinin önünü açmıştır. Ürdün'ün fethi bir rivâyete göre Amr b. el-Âs diğer bir rivâyete göre ise Şurahbil b. Hasene tarafından gerçekleştirilmiştir. Belâzürî, Taberiye'nin Şurahbil b. Hasene tarafından günlerce süren muhasaradan sonra sulh yoluyla fethedildiğini söyler. Yapılan anlaşmaya göre Taberiye halkının canlarının, mallarının, çocukların, kiliselerinin ve evlerinin korunacağını, ancak terk ettikleri ve boş bıraktıkları yerler ile Müslümanlara cami için ayrılan yerin bu anlaşmanın dışında bırakılacağını nakleder.²⁵ Daha sonra Hz. Ömer'in Halifeliği zamanında Taberiye halkı bu anlaşmayı bozup Müslümanlara karşı bir ordu topladılar. Ebû Ubeyde, onlarla savaşması için Amr b. el-Âs'ı gönderdi. Amr, Şurahbil'in anlaşmasının aynı şartlarıyla burayı fethetti.²⁶ İbnü'l-Esîr, Ebû Ubeyde'nin Taberiye üzerine el-Âver'i gönderdiğini bildirmektedir.²⁷

²¹ İbnü'l-Esîr, II, 394; İbn Kesîr, VII, 25; Welhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sükûtu*, trc. Fikret Işıltan İstanbul, 1963, s.50

²² Halife b. Hayyât, *Târih*, çev. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001, s.155-156, İbnü'l-Esîr, II, 295-296

²³ Belâzürî, s. 166

²⁴ Yâkût el-Hamevî, I, 147-149

²⁵ Belâzürî, s. 167

²⁶ Belâzürî, s. 167

²⁷ İbnü'l-Esîr, II, 395

Barış anlaşmasından sonra Taberiye halkı şehirlerinde bazı Müslümanların da kendileriyle beraber iskânına razı oldular. Bunun üzerine bazı İslâm askerleri komutanları ile birlikte buraya yerleşmeye karar verdiler. Daha sonra neticeyi aynen Hz. Ömer'e bir mektupla bildirdiler.²⁸

Belâzürî, Şurahbil'in Ürdün'ün bütün şehir ve kalelerini, savaşımsız bir şekilde kolayca fethettiğini söyler. O, Beysân, Sûsiye, Efik, Cereş, Beytü Re's, Kades, el-Cevlân, Akkâ, Sûr, Saffûriye ve Sevâdü'l-Ürdün topraklarına hâkim olmuştur.²⁹

Belâzürî başka bir rivâyete göre de Ürdün sahillerini Amr b. el-Âs ve Yezîd b. Ebî Süfyan'ın fethettiğini nakleder.³⁰

2.3. Mercu'r-Rûm (Mercu's-Suffer) Savaşı

Mercu'r-Rûm, "Mercu's-Suffer" olarak da bilinen, Dımaşk'ın 35 kilometre güneyinde bir ovardır.³¹ Belâzürî bu savaşın h.14/m.635³² yılında vuku bulunduğunu aktarırken, Taberî, İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr ise h.15/m.636³³ yılında gerçekleştiğini aktarmaktadır. İslâm ordusunun komutanları Ebû Ubeyde ile Hâlid b. Velid, Fihl savaşından sonra Dımaşk'a doğru giderken, Heraklius bu durumdan haberdar olmuş ve çok sayıda asker toplamıştır. Theodor komutasındaki Rum ordusu Mercu'r-Rûm'da karargâh kurmuştur. Müslümanlarla Rum ordusu çok şiddetli bir şekilde savaştılar. İslâm ordusu galip geldi. Bozguna uğratılan Rum ordusu Dımaşk'a ve Beytü'l-Makdis'e kaçtı.³⁴ Müslümanlar ise onları takip ettiler. Rumların durumunu öğrenen Heraklius Şam (Sûriye) bölgesini tamamen terk ederek Ruha (Urfa)'ya kaçmıştır.³⁵ Heraklius'un bölgeyi ve ordusunu bırakıp, canını kurtarma derdine düşmesi ve Sûriye'yi terk etmesi Rumlarda büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır.³⁶

Mercu'r-Rûm savaşı diğer fetihlerde olduğu gibi önceden planlanmış değildir. Dımaşk'ın fethine giderken yol üzeri gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu savaş "Mercu'r-Rûm" denilen mevkinin adını almıştır. Bir yerleşim yeri olmadığı için savaşın sonunda

²⁸ İbnü'l-Esîr, II, 395

²⁹ Belâzürî, s. 147; Taberî, II, 443; İbnü'l-Esîr, II, 296-297

³⁰ Belâzürî, s.168

³¹ Yâkût el-Hamevî, V, 76

³² Belâzürî, s.170

³³ Taberî, IV, 153; İbnü'l-Esîr, II, 449

³⁴ Belâzürî, s.170

³⁵ İbnü'l-Esîr, II, 449-450

³⁶ Eraslan, S, s. 95

yerleşim bölgeleri gibi değerlendirmeye tabi tutulacak sivil halk söz konusu olmamıştır. Önceden planlanmamış olduğu halde ve bir şehir çevresinde meydana gelmediği halde çok önemli sonuçlar doğurmuştur.³⁷

Bu sonuçların başında İmparator Heraklius'un yenilgisi ve Sûriye topraklarını terk etmesi gelir. Ayrıca bu savaşta Heraklius'un çok güvendiği iki komutanından biri Dımaşk yakınlarında Hâlid b. Velîd tarafından diğeri de Mercu'r-Rûm'da Ebû Ubeyde tarafından öldürülmüştür.³⁸

İmparator Heraklius'un bu yenilgiden sonra, Sûriye'yi terk etmiş olması nedeniyle Mercu'r-Rûm savaşı her iki taraf için de bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Heraklius'un bu şekilde Sûriye'yi terk etmesi, daha h.14-15/m.635-636 yıllarında Bizans'ın Sûriye ve Filistin'de fiilen yenilgiyi kabul etmesi demektir. Nitekim daha sonra Ruha (Urfa)'dan da ayrılarak İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan Heraklius, son bir kez yüksek bir tepeye çıktı ve Sûriye topraklarına dönerek şöyle seslendi: "Selâm sana Sûriye! Bir daha görüşmemek üzere selâm..." diye hüznü bir şekilde şimdiki Ortadoğu topraklarına bir daha dönemeyeceğini imâ etmiş oldu.³⁹

Ebû Ubeyde, Mercu'r-Rûm'da 15 gün kaldıktan sonra Dımaşk üzerine yürüdü.⁴⁰ Philip K. Hitti, Dımaşk'a giden yolun, 25 Şubat 635'de, Mercu'r-Rûm'da düşmanın tamamen bozguna uğratılmasıyla açılmış olduğunu söyler.⁴¹

2.4. Dımaşk'ın Fethi

Dımaşk Şam'ın en meşhur şehridir. Yeryüzü cenneti diye de adlandırılmaktadır ve yaşam şartları iyidir.⁴² Belâzürî, Dımaşk'ın fetih tarihini h.14/m.635 yılı Recep ayı olarak aktarmaktadır.⁴³ Taberî'nin Tarih'inde geçen bir rivâyete göre Vâkîdî ve İbn İshak da bu olayın vuku bulduğu tarihi h.14/m.635 yılı Recep ayı olarak kabul etmişlerdir. Belâzürî de Vâkîdî'nin rivâyetini aktarmıştır. İbn İshak ve Vâkîdî gibi iki önemli tarihçi bu konuda birleşmişlerdir.⁴⁴

³⁷ Eraslan, s. 95

³⁸ İbnü'l-Esîr, s. 95

³⁹ İbnü'l-Esîr, II, 453

⁴⁰ Belâzürî, s. 173

⁴¹ Hitti, Philip K. , *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1989, II, 229

⁴² Yâkût el-Hamevî, II, 463-482

⁴³ Belâzürî, s.176

⁴⁴ Taberî, IV, 55, 58, 59

Fakat Taberî'nin Tarih'inde yer alan başka bir rivâyette Dımaşk'ın fethi h.13/m.634 yılı olarak gösterilir. İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi daha sonraki tarihçiler Taberî'nin diğer görüşünü alarak h.13/m.634 yılını tercih etmişlerdir.⁴⁵

Bu farklı rivâyetler'e göre Dımaşk'ın fethi h.13/m.634 Recep ayında başlamış, 6 ay sürüp h.14/m.635 yılında sona ermiş olmalıdır.⁴⁶ Böylece bu rivâyetlerin her birisinin doğruluk payı olmuş olur.

Dımaşk'ın fethinde Ebû Ubeyde orduya komutanlık yapmıştır.⁴⁷

Belâzürî, Müslümanların Mercu'r-Rûm savaşından sonra orada 15 gün kalarak, Dımaşk şehrine döndüklerini nakleder. Müslümanlar şehrin çevresindeki bağlık, bahçelikler ve kiliseleri savaşla alınca, halk şehre kapanmıştır.⁴⁸

Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velîd'in emrine 5.000'den fazla asker vererek şehrin Doğu kapısına gitmesini istedi. Amr b. el-Âs, Tûma kapısına geçti. Şurahbil b. Hasene, el-Ferâdis kapısına; Yezîd b. Ebî Süfyân da Keysân diye bilinen küçük kapıya mevzilendiler. Ebu'd-Derdâ Uveymiş b. Âmir el-Hazrecî emrindeki birlikle Câbiye kapısına gitti.⁴⁹ Böylece şehir dört bir yandan kuşatıldı. Bu kuşatma süresi İbnü'l-Esîr'e göre 70 gündür.⁵⁰

Kuşatma nedeniyle Dımaşk halkının durumu gittikçe kötüleşmişti. İmparator Heraklius'dan da herhangi bir yardımın Dımaşk halkına ulaşmaması, onların moralini daha da bozmuştu.⁵¹

Belâzürî'ye göre şehrin başpapazı Hâlid'le anlaşma yaptı. Ve onlara haraç ödemeleri üzere Müslümanlar tarafından eman verildi.⁵²

Belâzürî, Başpapazın Hâlid'e bir gece şehir halkının bayramı olduğu, onların meşgul olduklarını; doğu kapısının taşlarla kapatıldığını ve merdivenle girileceğini haber verdiğini, aktarmaktadır. Hâlid de bir grup askeri merdiven yardımıyla surun üzerine çıkmaları için gönderdi. Onlar da kapının yanına indiler ve güneş doğarken kapıyı açtılar.

⁴⁵ İbnü'l-Esîr, II,392-393; İbn Kesîr, VII, 19-25

⁴⁶ İbn Kesîr, VII, 23

⁴⁷ Belâzürî, s. 173

⁴⁸ Belâzürî, s. 173

⁴⁹ Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut, II, 140; İbn Kesîr, VII, 20-21

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, II, 392

⁵¹ Taberî, II, 392

⁵² Belâzürî, s. 173

Bu sırada Ebû Ubeyde de, Câbiye kapısında Rumlarla mücadele ediyordu. Çok şiddetli bir şekilde savaştılar ve sonra şehre girdiler.⁵³

Taberî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler şehre Hâlid'in savaşıarak, Ebû Ubeyde'nin ise barış anlaşması yaparak girdiğini aktarmaktadırlar.⁵⁴

Dımaşk'taki Rum idareciler savaşta çok tecrübeliydiler. Ancak İmparator'dan yardım gelmeyip, Müslümanlar da kuşatmayı kaldırmayınca şehri kurtarmak için anlaşma yapmak istediler. Hâlid şehrin surlarını aşarak büyük çabalar neticesinde savaşıarak şehre girdi. Tedirgin olan halk, başpapazı Ebû Ubeyde'nin bulunduğu kapıya gönderdi. Ebû Ubeyde ile şehir halkı barış anlaşması yaparlar. Bu anlaşmadan Hâlid'in ve diğer komutanların haberi yoktu. Dolayısıyla Ebû Ubeyde barış yoluyla, Hâlid savaşıarak şehrin ortasında karşılaştılar.⁵⁵

Fıtrat olarak da Hâlid sert tabiatlı, daima olayları savaşla çözmekten yanaydı. Ebû Ubeyde ise yumuşak huylu, merhamet yönü ağır basan ve genellikle barışı tercih etmekten yana bir şahsiyetti.⁵⁶

Belâzürî'nin naklettiği başka bir rivâyete göre ise Câbiye kapısında cenaze çıkarken, Müslümanlarla savaştılar ve güneş doğarken kapıyı açtılar. Ebû Ubeyde şehre girince, başpapaz da süratle Hâlid'e gitti, anlaşma yaptılar, ona doğu kapısını açtılar. Kendileri de ellerinde barış anlaşmasıyla şehre döndüler. Böylece Dımaşk şehrinin tamamının sulhla ele geçtiği kabul edilmiştir.⁵⁷

Belâzürî'ye göre, asıl barış anlaşması yapan Hâlid'dir. Aynı zamanda adam başına bir dinar, bir cerib⁵⁸ buğday, sirke ve zeytinyağı gibi gıda maddelerini dağıtmış, halkı da cizye vermeye tabi tutmuştur.⁵⁹

Başka bir rivâyette, Hz. Ömer ordu kumandanlarına mektup yazarak onlara şunu emretmiştir: “Ergenlik çağına gelen her erkekten cizye alınacak. Gümüş parası olanlar 40 dirhem, altını olanlar 4 dinar verecekler. Ayrıca zımmîlerden Şam ve Cezîre'deki

⁵³ Belâzürî, , s. 174

⁵⁴ Taberî, IV, 57-58-59; İbnü'l-Esîr, II, 392-393; İbn Kesîr, VII, 20-21

⁵⁵ Belâzürî, s. 174

⁵⁶ Taberî, IV, 57-58-59; İbnü'l-Esîr, II, 392-393; İbn Kesîr, VII, 20,21

⁵⁷ Belâzürî, s.174

⁵⁸ Cerib, Hz. Ömer döneminden itibaren İslâm dünyasında kullanılan alan ve hacim ölçüsüdür. (Yusuf Ziya, *Ahteri Kebir*, s.253. Fazla bilgi için bkz. Fayda, Mustafa, “*Cerib*” DİA, VII, 402; Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev.) Acar Sevim, İstanbul, 1990, s.46-47)

⁵⁹ Belâzürî, s. 177

Müslümanlarının her birinin yiyeceğine karşılık olarak her ay iki müdd⁶⁰ buğday, 3 kıst⁶¹ zeytinyağı, etyağı ve bal almalarını istemiştir.”⁶²

Bunlara göre her durumda barış şartları geçerli olmuştur. Zaten fetihlerin birçoğunda Müslümanlar savaş şartları içerisinde muvaffak oldukları halde, halkın talebi üzerine barış şartları kabul edilmiştir. Müslümanların müsamakahâr tutumları da daha sonra çoğu yerlerde halkın kendilerine savaşmadan teslim olmalarına yol açmıştır.

İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr ganimet mallarının yarı yarıya bölündüğünü kabul ederler.⁶³

Fihl ve Hıms'da bulunup da Rumlara yardımın gelmesini engelleyen askerlere de ganimetten pay verilmiştir. Daha sonra da Ebû Ubeyde tarafından Hz. Ömer'e fetih müjdesi bildirilmiştir.⁶⁴ Her zaman olduğu gibi Beytü'l-Mal'a ait olan ganimetin beşte biri de Medine'ye gönderilmiştir.⁶⁵

Hz. Ömer'in gönderdiği mektupta da geçtiği üzere, Müslümanlar hem gıda maddelerinden ihtiyaçları olanı almışlar ve hem de altın, gümüş olarak nakit para hisselerine de sahip olmuşlardır. Bütün bu elde edilen servete ek olarak müslümanlar Dımaşklıların terk edip boşalttıkları evlere de sahip olmuşlar ve bir kısım Müslüman Dımaşk'a yerleşmiştir. Zira ahaliden birçok kimse fetihten evvel Antakya'da bulunan Heraklius'a yetişmek üzere Dımaşk'ı terk etmiş ve evler boş kalmıştır. İşte Müslümanlar da bu evlere yerleşmişlerdir.⁶⁶

Dımaşk'ın fethinden sonra Yezîd b. Ebû Süfyân, Dımaşk'ın sahil bölgeleri olarak adlandırılan Akdeniz sahillerinde bulunan ve bugünkü Lübnan toprakları içerisinde kalan Sayda, Cübeyl ve Beyrut şehirleri üzerine yürüdü. Öncü birliklerin başında Muâviye vardı. Buralar kolayca alındı ve halkından birçok kimse sürüldü. Irka'nın fethini Yezîd'in başkomutanlığı altında Muâviye gerçekleştirmiştir.⁶⁷

⁶⁰ Müdd, Iraklılara göre iki ritillik bir tahıl ölçөгüdür. Yaklaşık 832gr. (Yusuf Ziya, s.900. Fazla bilgi için bkz. Hinz, s.56-58)

⁶¹ Kıst, Eski bir ölçü birimidir. (Yusuf Ziya, s.170. Fazla bilgi için bkz. Kallek, Cengiz, "Kıst" DİA, Ankara, 2002, XXV, 503-504; Hinz, s.62)

⁶² Belâzürî, s. 177

⁶³ İbnü'l-Esîr, II, 393; İbn Kesîr, VII, 21

⁶⁴ Belâzürî, s.174

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, II, 392-393

⁶⁶ Belâzürî, s.176

⁶⁷ İbnül-Esir, II,395

Hız. Ömer'in Halîfeliğinin son günlerinde Rumlar bu sahilleri ele geçirdiler. Ancak Muâviye bu sahilleri tekrar aldı.⁶⁸

Yezîd vefat edince Muâviye, Hız. Ömer'e mektup yazarak sahillerin durumunu anlattı. O da kaleleri tamir ederek oralara asker yerleştirmesini istedi. Ayrıca Hız. Ömer, deniz savaşı için kendisinden izin isteyen Muâviye'ye izin vermedi.⁶⁹

2.5. Hıms Bölgesinin (Baalbek, Hama, Lazkiye) Fethi

Hıms şehri, Sûriye toprakları içerisinde surlarla çevrili çok önemli merkezlerden biridir.⁷⁰ Rumlar için Dımaşk kadar önemli sayılır, onun için İmparator Heraklius Sûriye'de bulunduğu sıralarda çoğu zaman Hıms'ta ikamet ederdi. Dımaşk'ın fethinden sonra burası ile Halep arasında bulunan idari ve askeri yönden önemli stratejik mevkie sahip olan Hıms'ın fethi, Müslümanlar için büyük bir önem kazanmıştır. Zira burası fethedilmeden kuzeye doğru Halep, Antakya ve Anadolu'ya doğru ilerlemek doğru olmazdı.⁷¹

Baalbek, Suriye topraklarında tarihi yapılarıyla meşhur çok eski şehirlerdendir.⁷² İslâm ordusu komutanları Hıms üzerine yürümeye karar verirler. Yol üzerinde bulunan Baalbekşehri önceden kuşatılmıştı. Halk müslümanlarla savaşmak istemeyip, eman talebinde bulundular. Herhangi bir çarpışma olmadan kendileri ile barış yapılmıştır. Böylece Ebû Ubeyde Baalbek yönünü askeri açıdan da emniyet altına almış oldu.⁷³

Baalbek'in fethi küçük bir olay gibi görünse de, müslümanların müspet olarak tanınmaları ile halk üzerinde Rum yönetiminin kötü olduğunun ortaya çıkması açısından çok önemlidir. T. W. Arnold da bu gerçeği dile getirir ve Hristiyanların Bizans zulmünden bıktığını ve sığınacak bir yer aradıklarını belirtir.⁷⁴

Baalbek fethinden sonra Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velîd ile Milhan b. Zeyyâr et-Tâi'yi Hıms'a gönderdi, kendisi de onları takip etti. Hıms'ta kış boyu kuşatma sürdü. Bizans'tan da yardım gelmeyince halk eman istedi ve barış yoluyla teslim oldular.

⁶⁸ Belâzürî, s. 181

⁶⁹ Belâzürî, s.181

⁷⁰ Yâkût el-Hamevî, II, 302

⁷¹ Eraslan, s.97

⁷² Yâkût el-Hamevî, I, 453

⁷³ Belâzürî, s. 181; İbnü'l-Esîr, II,450

⁷⁴ Arnold, T.W. s.58

Yapılan görüşmeler neticesinde yıllık 170.000 dinar ödemeleri karşılığı, h.14/m.635 yılında anlaşma yapıldı.⁷⁵

Ebû Ubeyde anlaşmanın ardından şehrin idaresini Ubâde b. Sâmit el-Ensârî'ye bırakarak Hama üzerine yürüdü. Hama halkı da müslümanlara karşı bir direniş göstermeden cizye ve haraç karşılığında anlaşmaya razı oldular.⁷⁶

Sonra Şeyzer halkı da itaat edip, Hama halkının şartlarına razı oldular. ez-Zerra, el- Katsal, Ma'arra, Fâmiye halkı da aynı şekilde cizye ve haraç karşılığında itaat ettiler.⁷⁷ Böylece Hıms fethedilmiş oldu.

Ancak h.15/m.636 yılında Kudüs'ün fethi ile Şam toprakları tamamen müslümanların eline geçmiştir. Ancak daha önce İmparator ve çevresindekiler Sûriye'yi terkederek İstanbul'a kaçmışlardı. Böylece Bizans İmparatoru Heraklius'un artık kendi gücüne güvenerek müslümanlara karşı yeniden bir askerî harekâta bulunmaya niyeti yoktu. Ancak el-Cezîre (Mezopotamya) halkı, müslümanlara karşı güçleri yeniden toplama teklifinde bulununca Heraklius, dağılmış güçlerini toparlayarak Hıms üzerine yürür. Bu tamamen bir intikam alma teşebbüsüdür.⁷⁸

Heraklius, Sûriye'nin kuzeyinde bulunan Hıms yakınlarında karargâh kurar. Ebû Ubeyde hemen harekete geçmez ve savunma savaşı mı yoksa taarruz mu yapılması konusunda komutanlarla istişare yapar. Bu esnada Hâlid b. Velîd, hemen savaşa başlamayı teklif eder. Çoğunluk ise savunma yapmayı ister. Ve durum Hz. Ömer'e bildirilir. Hz. Ömer de hemen Irak cephesi komutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs'a emir göndererek Ebû Ubeyde'nin yardımına gitmesini söyler. O da derhal Kûfe'de hazır bekletilen 4.000 atlı birliği Ka'ka b. Amr komutasında Şam'a gönderir. Bu arada Cezîre'ye akınlar yapılınca Cezîre halkı yardımdan vazgeçer. Müslümanlara ise yardımcı kuvvetler yaklaşmış, Hz.Ömer'in kendisi de Medine'den Şam'a gelerek Câbiye'de karargâh kurmaya başlamıştır.⁷⁹

⁷⁵ Belâzürî, s.186; Halîfe b. Hayyât, s. 88, İbnü'l-Esîr, II, 341-342

⁷⁶ Belâzürî, s.187; Taberî, III, 599-601; İbnü'l-Esîr, II, 341-342

⁷⁷ Belâzürî, s.187; İbnü'l-Esîr, II, 451-452

⁷⁸ Eraslan, s.107

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, II, 451-452

Bizans kuvvetleri zayıflamış savaş gücü azalmıştı. Bu durumdan faydalanan Ebû Ubeyde Bizans ordusu üzerine yürüdü ve onları hezimete uğrattı. Bizans ordusu yüklü miktarda ganimet bırakarak geri dönmek zorunda kaldı.⁸⁰

Burada Hz.Ömer'in Bizans ordusuna karşı çok süratli ve birkaç koldan tedbir alması dikkate değer. Hıms yakınlarında karargâh kuran Rum ordusu, değişik askerî planlarla zayıflatılmış ve Irak'tan orduya katılmak için gelen 4.000 süvari daha Hıms'a gelmeden üç gün önce dağıtılmıştır.⁸¹

Dımaşk ve Hıms gibi büyük şehirler fethedilince, küçük yerleşim yerlerinin halkı müslümanlara karşı koymadan barış istiyorlardı. Ancak müslümanları tanımayan ve şehrin etrafındaki surlara güvenen halk genelde direniyordu.

Lazkiye, Sûriye'nin sahil bölgesinde Hıms sınırları içerisinde bulunan bir şehirdir.⁸² Halkı da hem müslümanları henüz tanımadıkları hem de şehrin sağlam surlarına güvendikleri için müslümanlara karşı bir müddet direndiler. Çarpışmalar meydana geldi, ancak sağlam surlar nedeniyle netice alınamadı.

Belâzürî, bu savaşta Ebû Ubeyde'nin farklı bir taktik uyguladığını aktarmaktadır. Ebû Ubeyde şehirden uzak bir yere ordugâh kurar. Sonra atlıların saklanacağı çukurlar kazdırır. İslâm ordusu geri dönüyormuş gibi hareket edip, gece tekrar ordugâha döndüler.

Sabah durumdan habersiz olan Lazkiye halkı şehrin kapısını açıp dışarı çıkınca, çukurlardaki askerler çıkararak şehre girdi. Ve Lazkiye tamamen savaş yoluyla fethedilmiş oldu.⁸³

Şehir fethedilince halk önce şehri terk eder, sonra müslümanların yumuşak tavrını öğrenince geri dönmek isterler ve eman talebinde bulunurlar. Savaş şartlarına göre fethedilen bir yere barış muamelesi yapılır ve onlarla anlaşmaya varılır. Buradaki hristiyan halk haraca bağlandı, arazi ve kiliseleri kendilerine bırakıldı. Şehrin idaresiyle görevlendirilen Ubâde b. Samit' in emriyle şehre bir cami yapıldı.⁸⁴

⁸⁰ Taberî, IV, 195

⁸¹ Welhausen, s.77

⁸² Yâkût el-Hamevî, V, 5-7

⁸³ Belâzürî s.188

⁸⁴ Belâzürî, s.188; İbnü'l-Esîr, II,342-343

Daha sonra Ubâde ve müslümanlar sahillere gelerek, Belde diye bilinen şehri savaşıla fethettiler. Sonra bu şehir yıkıldı ve halkı burayı terketti. Muâviye b. Ebû Süfyân, Cebele'yi inşa etti, Rum kalesinin dışında bir kale yaptırdı. Ubade daha sonra Antarsus'u (Tarsus) fethetti. Burası kale ile korunan bir şehirdi ve halkı daha sonra burayı terk etti. Muâviye burayı şehir haline getirdi.⁸⁵

Bir sahil şehri olan Lazkiye'nin de ikta karşılığı olarak buraya yerleştirilen askerlerle korunması sağlanır.⁸⁶

2.6. Yermûk Savaşı

Yermûk Şam sınırları içerisinde ve "Gûr" denilen mevki civarında bulunan bir vadidir. Bu vadinin suyu Ürdün nehrine dökülür.⁸⁷

Yermûk savaşının hicretin kaçınıcı yılında ve hangi Halife döneminde olduğu tartışılmıştır. İki rivâyet vardır: h.13/m.634 veya h.15/m.636. H.13/m.634 yılını kabul edenler Taberî, İbnü'l Esîr, İbn Kesîr ve İbnü'l-Cevzî Yermûk savaşının Hz. Ebûbekir'in vefat günlerinde gerçekleştiğini söylerler.⁸⁸ Vâkidî ise bu savaşın h.15/m.636'da gerçekleştiğini dolayısıyla Hz. Ömer'in Halifeliği döneminde olduğunu kabul eder.⁸⁹ Belâzürî de Vâkidî'nin görüşünü esas almıştır.⁹⁰

Şam orduları başkomutanı Ebû Ubeyde öncü kuvvetin başına Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi getirdi.⁹¹

Belâzürî, Müslümanların Sûriye topraklarında süratli bir şekilde ilerlediklerini, Şam'daki hâkimiyetinin tehlikeye girdiğini gören Bizans İmparatoru Heraklius'un Rumlardan, Şam, Cezîre halkı ve Ermenilerden oluşan 200.000 kişilik bir ordu topladığını anlatır.⁹² Bizans'tan gelen istihbarat bilgisi üzerine Müslüman komutanlar bir araya geldiler. Ancak 200.000 kişilik Rum ordusuna karşı ancak 50.000 asker çıkarabildiler.⁹³ Belâzürî bu sayıyı 24.000 olarak verir.⁹⁴

⁸⁵ Belâzürî, s.190

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, II, 452

⁸⁷ Yâkût el-Hamevî, V, 434

⁸⁸ Taberî, IV, 32-41; İbnü'l-Esîr, II, 373; İbn Kesîr, VII, 4-16

⁸⁹ Vâkidî, *Fütûhu's-Şam*, I, 160-162, Beyrut, tsz

⁹⁰ Belâzürî, s. 195

⁹¹ Belâzürî, s.193

⁹² Belâzürî, s.192

⁹³ İbnü'l-Esîr, II, 282; İbn Kesîr, VII, 8

⁹⁴ Belâzürî, s.192

Müslümanlar Bizans ordusunu üç gün süreyle kuşatma altında tutmuşlardır. Bir süre sonra müslümanlar Halîfeden takviye kuvvet istediler. Ürdün'ün doğusuna açılan Yermûk nehri kenarında çok şiddetli bir şekilde savaştılar. Müslümanlar çok sayıda şehit verdi, düşmanlar da büyük kayıplar verdi.

Yermûk savaşında Müslüman kadınların da çok şiddetli bir şekilde savaştığını Belâzürî nakletmektedir.⁹⁵

Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlanan Yermûk savaşıyla, Sûriye'nin mukadderatı artık belli olmuştu.⁹⁶ Rumlar Şam toprakları üzerindeki bütün emellerini terk etmek zorunda kaldılar. Bölgede Müslümanlara karşı bir daha saldırı düzenleme cesareti gösteremediler.⁹⁷

Heraklius ordunun mağlup olduğunu öğrenince Antakya'dan İstanbul'a kaçarken "Ey Sûriye! Sana selam olsun. Sen düşman için ne güzel bir ülkesin." Sözleriyle bu topraklara veda etmiştir.⁹⁸

Yermûk yenilgisinin ardından kaçan Bizans askerleri Antakya, Halep, Cezîre, Filistin ve İrminiyye'deki son Bizans kalelerine sığındılar.⁹⁹ Rum orduları Yermûk'ten sonra, ellerindeki kaleleri korumak için savunma konumuna geçtiler. Ancak onların bu çabaları işe yaramadı ve geri kalan Şam bölgesindeki merkezler de yavaş yavaş Müslümanların kontrolüne girdi.¹⁰⁰

Amr b. el-Âs ile Yezîd b. Ebî Süfyan, Akdeniz kıyısı boyunca hızlı bir fetih hareketi başlattılar ve bütün Ürdün sahillerini ardından da Sebâtiye, Nablus, Lüdd, Yübna, Amevâs, Beyt-i Cibrin gibi şehirleri fethettiler.¹⁰¹

Yermûk savaşından sonra ganimet taksimini Halîfenin emriyle Şam orduları başkomutanı Ebû Ubeyde yapmıştır. Ganimetten her süvariye 24.000 ve her piyâde askere de 8.000 miskâl altın ve aynı oranda da gümüş düşmüştür. At başına da ayrıca bir miktar ganimet verilmiştir.¹⁰²

⁹⁵ Belâzürî, s.193

⁹⁶ Hitti, II, 231

⁹⁷ Halîfe b.Hayyât, s.160;Taberî, III, 394-406; İbnü'l-Esîr, II, 297

⁹⁸ Belâzürî, s.195; Taberî, III, 603; İbnü'l-Esîr, II, 344

⁹⁹ Belâzürî, s. 192

¹⁰⁰ Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, İstanbul, 2007, II, 152

¹⁰¹ Belâzürî, s. 167

¹⁰² Taberî, IV. 32-41;İbn Kesîr, VII, 4-16

2.7. Kınnesrîn'in Fethi

Kınnesrîn, Sûriye bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden biridir.¹⁰³ Belâzürî buranın h.16/m.637 yılında fethedildiğini kaydetmektedir.¹⁰⁴

İslâm ordusu başkomutanı Ebû Ubeyde Yermûk savaşından sonra Hıms'a geçti, oradan da öncü kuvvetin başında Hâlid b. Velîd olduğu halde Kınnesrîn'e geldi. Şehir halkı güçlerinin sonuna kadar savaştı. Fakat çok kısa bir zaman içerisinde Rum ordusu, İslâm ordusu karşısında âdeta yok olmuştur. Bizans ordusunun çoğu o güne kadar görülmemiş bir süratle yok edilmiştir.¹⁰⁵

Daha sonra Kınnesrîn halkını koruyacak herhangi bir güç kalmayınca çareyi kalelerine kapanmakta buldular.¹⁰⁶ Rumlardan umutları kalmayınca teslim oldular ve sulh talebinde bulundular. Diğer şehir fetihlerinde olduğu gibi halk teslim olmamakta sonuna kadar direndiği halde, savaş sonunda halkın barış talepleri müslümanlar tarafından reddedilmemiştir. Ve barış anlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁷ Buranın fethi de sonucu itibariyle Lazkiye fethine benzemektedir. Savaş yoluyla ele geçirildiği halde barış anlaşması yapılmıştır.

Belâzürî, Ebû Ubeyde'nin Kınnesrîn'den Haleb'e gitmek üzereyken bura halkının anlaşmayı bozduklarını öğrendiğini ve onların üzerine es-Sımt b. el-Esved el-Kindî'yi gönderdiğini nakletmiştir. Es-Sımt, isyancıları kuşatıp şehri yeniden fethetmiştir.¹⁰⁸

Belâzürî başka bir rivâyette, Ebû Ubeyde'nin isyancılara İyâd b. Ğanm ile Habîb b. Mesleme'yi gönderdiğini bize bildirmiştir.

Daha önceki savaşlarda Müslümanlar hep savunmada kalmışlardır. Ancak şimdi ilk defa İslâm orduları birkaç koldan Bizans güçlerine doğru harekete geçmiştir. Bunun neticesinde Bizans güçleri artık sürekli gerilerken İslâm ordusu ise devamlı ilerliyordu.¹⁰⁹

Kınnesrîn zaferinin sağladığı en önemli gelişme İmparator Heraklius'un Şam ve Anadolu topraklarını terk ederek İstanbul'a geçişidir.¹¹⁰ Aynı zamanda Sûriye topraklarında devam eden İslâm ve Hristiyan mücadelesi İslâm'ın zaferiyle

¹⁰³ Yâkût el-Hamevî, IV, 403-404

¹⁰⁴ Belâzürî, s. 197

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, II, 452-453

¹⁰⁶ Belâzürî, s.206

¹⁰⁷ İbn Kesîr, VII, 53

¹⁰⁸ Belâzürî, s.207

¹⁰⁹ Taberî, IV,155

¹¹⁰ İbn Kesîr, VII, 53

neticelenmiştir. Bu savaştan sonra Bizans İmparatorluğunun âdeta Ortadoğu topraklarını daha h.16/m.637 yılından itibaren müslümanlara terk ettiği anlaşılmaktadır.¹¹¹ Halbukî henüz Kudüs, Halep ve Antakya gibi önemli merkezler fethedilmemiştir. Ancak Heraklius' un bu toprakları, bu şekilde terk etmesi, âdeta hükmen Bizans'ın mağlubiyeti ve İslâm güçlerinin tüm Ortadoğu'da zaferlerini ilan etmesi anlamına gelmiştir.

2.8. Halep ve Antakya'nın Fethi

Halep ile Antakya büyük ve geniş topraklara sahip havası suyu güzel ve her bakımdan zengin bir yerdi. Zira Halep Antakya ile birlikte kuzeyde kalan ve Bizans toprağına daha yakın olan önemli merkezlerdendi.¹¹² Bu iki şehir her an için müslümanlara karşı birer askeri merkez olarak kullanılabilirdi. Onun için güneydeki Filistin toprakları yerine bu bölgelerin fethi öne alınmıştır. Ve fetih h.15/m.636 yılında gerçekleşmiştir.¹¹³ Böylece Filistin özellikle kara yolu açısından Bizans'tan kopmuştur.

Kınnesrîn fethinden sonra komutan Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velfid ile birlikte Halep üzerine gitmeyi kararlaştırdı. Ebû Ubeyde Halep'e varmadan çevresindeki kabilelerle bir barış sözleşmesi yaptı. Bu da ordusunun fetih esnasında daha rahat olmasını sağladı. Zira arka cepheden gelebilecek bir tehlike söz konusu değildi.¹¹⁴ Dolayısıyla kendilerini emniyete alan İslâm ordusu doğrudan Halep şehri üzerine gitti. Öncü kuvvetin başında İyâd b. Ğanm el-Fihri vardı.¹¹⁵

Halep halkı ve idarecileri, Müslümanların kendilerine doğru geldiklerini öğrendiklerinde ne yapacaklarını bilemediler. Müslümanlar şehri kuşattığında Patrik ve şehir halkı kaleye sığındı.¹¹⁶ Kalenin sağlam oluşu ve Patrik ve adamlarının gerilla savaşı yaparak vur-kaç taktiğiyle savaşmaları müslümanları epeyce yordu. Ancak Müslümanların da sabırla direnmesi sonucunda Halep halkı eman istemek durumunda kaldı. Canları, malları, şehirlerinin surları, kiliseleri, evleri ve sığındıkları kalelere dokunulmaması şartıyla sulh yapıldı. Onlar da Müslümanların şehirde camii yapmasına razı oldular. Anlaşmayı İyâd yapmış, Ebû Ubeyde ise yürürlüğe koymuştur.¹¹⁷ Belâzürî, Halep'in fethinden sonra Ebû Ubeyde'nin Antakya'ya gittiğini söyler. Daha

¹¹¹ Welhausen, s.59

¹¹² Yâkût el-Hamevî, II, 282-290

¹¹³ İbnü'l-Esîr, II, 454

¹¹⁴ Eraslan, s.125

¹¹⁵ Belâzürî, s.209; İbnü'l-Esîr, II, 455

¹¹⁶ Belâzürî, s.205

¹¹⁷ Belâzürî, s.209; İbnü'l-Esîr, II, 455

önce fethedilen Kınnesrîn'deki Rum askerlerinin bir kısmı kaçıp buraya sığınmıştı.¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, Kınnesrîn'in yanı sıra diğer birçok bölgelerden de kaçanların buraya sığındığını söyler.¹¹⁹ Belâzürî ise olayı şöyle aktarmaktadır:

Rum askerlerinin burada toplanması ile Antakya gittikçe Müslümanlar için tehlikeli bir merkez haline gelmiştir. Onun için Ubeyde bir an önce buranın fethini düşünür. Fakat Antakya'ya doğru yürümekte olan İslâm ordusu yol üzerinde bir Rum ordusu ile karşılaşır. Yenilgiye uğrayan bu ordudan da geri kalanlar Antakya'ya sığınır. Böylece Antakya âdeti bir sığınmacılar merkezi haline gelir. Ancak çok geçmeden şehir İslâm ordusu tarafından tamamen kuşatılır. Bunun üzerine Antakya halkı ile Rum askerleri barış yapmak zorunda kalır. Barış anlaşmasının şartlarına göre halkın bir kısmı sürgün edilecek ve geri kalanlar da cizye vereceklerdir.

Belâzürî, şehirde kalmak isteyenlere eman verilerek, her mükellef kişi başına bir dinar ile bir ölçek buğday (cizye ve haraç) konduğunu kaydetmektedir. Fakat çok geçmeden bunlar isyan ederek sözlerinde durmamışlardır. Müslümanlar onları tekrar barışa mecbur kılmış, ancak barış yapmışlarsa da kısa bir müddet sonra onlar yine caymışlar ve isyan etmişlerdir.¹²⁰

Fetihten sonra Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'ye bir mektup göndererek şehirde bir heyet teşkil etmesini ve bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra bir kısım askeri burada murabıt¹²¹ olarak bırakmasını ve bunlara yeterli miktarda maaş bağlanmasını istedi. Hz. Ömer özellikle murabıtların iyi seçilmesini, bunlara her yönden dikkat edilmesini istedi. Zira Antakya o gün için Bizans ile en önemli sınır şehirlerindendi. Dolayısıyla her an için tekrar bir Bizans saldırısına maruz kalabilirdi.

Antakya ile ilgili işler bittikten sonra Ebû Ubeyde ve öncü birliğinin komutanı İyâd b. Ğanm tarafından Antakya ve Halep civarındaki bütün köy ve kasabalar teslim alındı.

Antakya ve çevresinin bu şekilde tamamen Müslümanların eline geçmesi üzerine o gün için Bizans ile belli bir sınır oluşmuş oldu. Böylece Antakya bölgesinden Fırat

¹¹⁸ Belâzürî, s.210

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, II, 454

¹²⁰ Belâzürî, s.210-211; İbnü'l-Esîr, II, 454

¹²¹ Ribatlar İslâm ülkesinin sınırlarının tehlikeli noktalarındaki orduların toplanma yerleridir. Burada görevli olanlara murabıt denir. (Georges Norças, "Ribat", İ.A, İstanbul, 1960, IX, 734-737)

nehriye kadar Sûriye bölgesi Müslümanların hâkimiyetine girmişti. Bu yönüyle Antakya fethi bir dönüm noktası teşkil etmiştir denilebilir.¹²²

Ebû Ubeyde Antakya fethinden sonra da durmamış, devamlı Bizans topraklarına akınlar düzenlemiştir. Bu akınların komutanlarından biri Habîb b. Mesleme, diğeri de Meysere b. Mesrûk'tur. Bir askeri birlik de Hâlid b. Velîd komutasında Maraş'a kadar gider.¹²³

2.9. Filistin Bölgesi (Kudüs) Fetihleri

Filistin Şam topraklarının Mısır yönüne, yani güneye düşen kısmına denir. Dolayısıyla Şam toprakları kuzey ve güney olmak üzere iki önemli bölgeye ayrılır. Kuzeydeki kısmın merkezi Dımaşk, güneydeki kısmın merkezi ise İliya (Kudüs)'dir.¹²⁴

Belâzürî, Filistin şehirlerinden İliya(Kudüs)'nin fethinin h.17/m.638 yılında gerçekleştiğini kaydetmektedir.¹²⁵ Taberî, İbn Kesîr ve İbnü'l-Esîr gibi tarihçiler ise bu şehrin h.15/m.636 yılında fethedildiğini aktarmaktadırlar.¹²⁶

H. Ebûbekir zamanından beri Amr b. el-Âs Filistin ve çevresinin fethiyle görevlendirilmişti. H. Ömer döneminde de Âmr b. el-Âs zaman zaman Ebû Ubeyde komutasında Sûriye topraklarındaki fetihlere katılmışsa da Filistin cephesinden alınmamıştır.

Kınnesrîn ve çevresinin h.16/m.637 yılında fethinden sonra Amr, İliya'yı kuşatmışken Ebû Ubeyde, onu Antakya'ya gönderdi. Çünkü Antakya halkı, yapılan anlaşmaya uymamıştı. Belâzürî, Amr'ın orayı fethederek geri döndüğünü söyler.¹²⁷ Daha sonra Amr İliya'yı muhasara altına aldı. Sûriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde de emrindeki birliklerle bölgeye gelerek kuşatmaya iştirak etti. Müttelik orduya karşı koyamayacaklarını anlayan şehrin ileri gelenleri, kan dökülmeksizin teslim olmaya karar verdiler. Ebû Ubeyde'den kendilerine eman verilmesini istediler. Ayrıca Şam şehirleriyle yapılan anlaşmalara benzer şekilde cizye ve haraç mukabilinde sulha razı olacaklarını, ancak şehirlerini bizzat Halîfeye teslim etmek istediklerini bildirdiler. Belâzürî, Ebû Ubeyde'nin mektup yazarak durumu H. Ömer'e ilettiğini

¹²² Eraslan, s.136-137

¹²³ İbnü'l-Esîr, II, 456

¹²⁴ Yâkût el-Hamevî, IV, 283-284

¹²⁵ Belâzürî, s.198

¹²⁶ Taberî, IV, 159-160; İbnü'l-Esîr, II, 458; İbn Kesîr, VII, 55-57

¹²⁷ Belâzürî, s.197

kaydetmektedir.¹²⁸ Hz. Ömer kendisinin de Şam'a gelmek niyetinde olduğu cevabını verir. Dımaşk'taki Cabiye'de komutanlarla buluşan Halîfe yanına gelen İliya (Kudüs) elçileriyle görüşüp şehrin teslim anlaşmasını yaptı ve mektubu bizzat kendisi yazdı.¹²⁹

Anlaşma yapıldıktan sonra Halîfe Ömer Kudüs'e gelir burada bir mescid yapılmasını emrettikten sonra Medine'ye döner.¹³⁰

Belâzürî Hz. Ömer'in Halîfeliği döneminde h.18/m.639 yılında Amevas veba salgınının ortaya çıktığını bildirmektedir.¹³¹ Bu salgında binlerce Müslüman hayatını kaybetmiştir.¹³²

Bu salgında önce Sûriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde ardından halefi Muaz b. Cebel vefat edince Sûriye bölgesinin tümü Yezîd b. Ebî Süfyan'ın idaresine verildi. Halîfe yeni komutana gönderdiği emirle fethedilmesini emretti.¹³³ Kayseriyye, Akdeniz sahilinde, kaleleri sağlam savunmaya müsait bir yerdir.¹³⁴ Burası aynı zamanda Bizans için de çok önemliydi. Deniz sahilinde olması nedeniyle deniz gücü kuvvetli olan Bizans için ulaşım açısından da gayet elverişliydi. Bu bakımdan Hz. Ömer buradaki askerî gücün engellenmesini istiyordu.¹³⁵

Bunun üzerine Yezîd 17.000 kişilik ordusuyla şehri muhasara altına aldı. Kuşatma esnasında h.18.yılım sonunda vebaya yakalanan Yezîd, yerine kardeşi Muâviye'yi bırakarak Dımaşk'a döndü ve orada öldü.¹³⁶ Muâviye uzun süren çabalara rağmen şehri fethedemedi. Nihayet kalede yaşayan Yûsuf adındaki bir yahudinin, şehrin gizli girişini Müslümanlara göstermesi sonucunda askerlerin içeri girmeleriyle Kayseriyye'nin fethi h.19/m.640 yılında gerçekleşti.¹³⁷ Muâviye durumu mektupla Hz. Ömer'e bildirdi.¹³⁸

Belâzürî Kayseriyye savaşında alınan esirlerin sayısını 4.000 olarak verir. Muâviye bu esirleri Halîfe Ömer'e gönderdi. Hz. Ömer de bu esirleri Ensar'ın yetimlerine dağıttı.

¹²⁸ Belâzürî, s.198

¹²⁹ Halîfe b. Hayyât, s.93; Belâzürî, s.198; İbnü'l-Esîr, II, 347-350

¹³⁰ Taberî, III, 609-611

¹³¹ Belâzürî, s.199

¹³² Taberî, IV, 60-62; İbnü'l-Esîr II, 390-391; İbn Kesîr, VII, 78

¹³³ Belâzürî, s.199

¹³⁴ Yâkût el-Hamevî, IV, 421

¹³⁵ Eraslan, s.154

¹³⁶ Belâzürî, s.200

¹³⁷ Halîfe b. Hayyât, s.98; Yâkubî, II, 150; Taberî, III, 603-605; İbnü'l-Esîr, II, 346-392; İbn Kesîr, VII, 79

¹³⁸ Belâzürî, s.201

Kayseriyye'nin fethinden sonra, Hz. Ömer Muâviye'ye mektup yazarak Filistin'in geri kalan yerlerinin fethine devam etmesini emretti. Daha önce burayı Amr b. el-Âs fethetmişti, fakat yapılan anlaşmayı bozdukları için Muâviye orayı yeniden fethetti ve oraya birlikler bıraktı.¹³⁹

2.10. Cezîre'nin Fethi

Cezîre veya diğer adıyla Mezopotamya; Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölgedir.¹⁴⁰ Bu bölge de h.19-20/m.640-641 yıllarında tamamen Müslümanlar'ın hâkimiyetine geçmiştir.¹⁴¹

Cezîre'nin Irak ordusu ile mi yoksa Şam ordusu ile mi fethedildiğiyle ilgili bazı kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Ancak tezimizin ana kaynağının yazarı Belâzürî, Cezîre'nin fethi görevinin Hz. Ömer tarafından Ebû Ubeyde'nin emrindeki Şam ordusuna verdiğini nakleder.¹⁴² Bununla beraber Taberî Cezîre'nin batı kısımlarının İyâd b. Ğanm, doğu kısımlarının ise Irak bölge valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın emrindeki Irak orduları tarafından ele geçirilmiş olduğunu kaydetmektedir.¹⁴³

Cezîre'nin Irak veya Şam orduları mı tarafından zaptedildiği konusunda farklı bilgiler bulunmakla birlikte, bölgenin İyâd b. Ğanm'in emrindeki askerler eliyle fethedildiği konusunda Belâzürî ve diğer tarihçiler arasında görüş birliği vardır.¹⁴⁴

Hz. Ömer'in Halîfeliği döneminde müslümanlar bir taraftan Sâsanîlere karşı Irak topraklarında, diğer taraftan da Bizans'a karşı Sûriye bölgesinde önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Ancak bu iki bölge arasında yer alan Cezîre hâlâ Bizans'ın elindeydi. Halbukî biri doğuda biri batıda olmak üzere iki büyük devlete karşı savaştan İslâm ordularının zaman zaman birbirlerine destek olabilmeleri için Cezîre'nin de fethedilmesi gerekiyordu. Üstelik Cezîreliler sürekli olarak Bizanslıları Müslümanlar üzerine kışkırtmak suretiyle fethedilen beldelerin güvenliğini tehlikeye düşürüyorlardı.¹⁴⁵

İyâd yaklaşık 8.000 askerle Cezîre üzerine harekete geçti. Önce Rakka'ya geldi. Rakka'nın kapılarından olan Rûha(Urfa) kapısı önünde bir müddet savaş oldu. Beş altı

¹³⁹ Belâzürî, s.203

¹⁴⁰ Yâkût el-Hamevî, II, 136

¹⁴¹ Belâzürî, s.251-252-253; İbnü'l-Esîr, II, 373-374

¹⁴² Belâzürî, s.246; Yâkubi, II, 157

¹⁴³ Taberî, IV, 53-54

¹⁴⁴ Belâzürî, s. 245

¹⁴⁵ İbnü'l-Esîr, II, 371

gün sonra şehrin patriğinin eman istemesi üzerine, İyâd onunla bütün şehir halkının canları, çocukları, malları ve şehirleri üzerine güvence vererek anlaştı. Topraklarını ise harac ödemeleri karşılığı onlara bırakırken halktan da cizye vergisi alacaktı. Belâzürî, her erkeğin yılda bir dinar, birkaç kafız buğday, biraz zeytinyağı, sirke ve bal vereceğini aktarmaktadır. Belâzürî'deki başka bir rivâyete göre her erkekten 4 dinar alınacaktı ya da altını olanlardan 4 dinar alınacaktı.¹⁴⁶

Bu anlaşmadan sonra Rakka halkı şehrin kapılarını açtılar. Müslümanlar için Rûha(Urfa) kapısında bir pazar kurdular.

İyâd, Rakka ve Rûha(Urfa)'yı kontrol altına aldıktan sonra Harran'a geldi. Harranlılar herhangi bir direniş göstermeden şehrin kapılarını açmak suretiyle müslümanlara teslim oldular.¹⁴⁷

İyâd, Sümeysât(Samsat)'a daha önce Safvan b. el-Muattal ile Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi göndermiştir. Onlar buranın birçok köy ve kalesini fethetmişlerdi. İyâd ise Rûha anlaşmasına göre bu şehirlerle anlaşma yaptı.

İyâd b. Ğanm'in Cezîre'de fethetmediği yer kalmamıştı. Rakka, Rûha, Harran, Sümeysât, Nusaybin, Karkisiya, Meyyâfâkirin, Sincar ve Fırat fethedilmişti. Belâzürî, Cezîre'nin şehirlerinin sulh yoluyla, topraklarının ise savaşıyla alındığını kaydetmiştir.¹⁴⁸

H. Ömer buraya önce İyâd b. Ğanm'i vali olarak görevlendirmiş, onun h.20/m.641 yılında vefatından sonra da yerine sırasıyla Said b. Âmir ve Ümeyr b. Sa'd görevlendirilmiştir.¹⁴⁹

3. MISIR FETİHLERİ

Mısır kapsadığı topraklar açısından Şam ve İran bölgelerine göre daha küçük olmakla birlikte coğrafi ve idarî bakımdan farklı özellikler taşımaktadır. Coğrafi olarak ayrı bir kıtada bulunmakta ve idarî olarak da Bizans'a bağlı fakat yarı bağımsız bir eyalet gibi sayılmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Belâzürî, s. 248-249

¹⁴⁷ Belâzürî, s.250; Taberî, IV, 101-102; İbnü'l-Esir, II, 373-375

¹⁴⁸ Belâzürî, s.251

¹⁴⁹ Belâzürî, s.253; Halife b.Hayyât, s.112

¹⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, V, 137-143

Belâzürî, Mısır'ın h.19/m.640 yılında fethedildiğini rivâyet eder.¹⁵¹ Ancak, Taberî ve İbnü'l-Esîr h.20/m. 641 yılında fethedildiği görüşünü aktarmaktadırlar.¹⁵²

Hasan İbrahim Hasan'a göre h.19/m.640'ta Mısır fethi tamamlanmıştır.¹⁵³

Mısırda Ortodoks, Katolik ve diğer mezhep mensupları arasında çekişmeler oluyordu. Ayrıca Mısır halkına adaletsiz vergilendirme ve baskıcı idare vardı. Mısırlılar, müslümanların Şam'ı fethettiklerini öğrenince kendilerini kurtaracak bir güç olarak müslümanları görmüşlerdir.¹⁵⁴

Amr b. el-Âs Mısır'ı bizzat kendisi fethetmek istiyordu. Böylece hem kendi adına hem de Müslümanlar adına çok hayırlı bir işi gerçekleştirmiş olacaktı. Bunun için Hz. Ömer'den Mısır'ı fethetmek için izin istedi. Ancak izin konusunda İslâm tarihi kaynaklarında farklı görüşler vardır. Biz burda Belâzürî'nin verdiği bilgileri aktaracağız. Belâzürî'ye göre; İslâm ordusu komutanı Amr b. el-Âs, Yermük savaşından sonra Kayseriye'yi muhasara etmiş, buranın fethinden sonra da yerine oğlunu bırakarak Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Hz. Ömer'den izin almaksızın gittiği için, sert bir şekilde uyarılmıştır. Hz. Ömer kendisine gönderdiği mektupta Mısır topraklarına girmediği takdirde dönmesini emretmiştir. Ancak Amr mektubu aldığı anda el-Ariş denilen yerde olduğu için, bu esneklikten istifade ederek geri dönmemiştir.¹⁵⁵

Belâzürî'nin bu rivâyeti diğer kaynaklarda yoktur. Zira Kayseriye Amr yerine Muâviye tarafından fethedilmiştir. Philip K.Hitti de bu rivâyeti doğrulamaz ve Hz. Ömer'in gönülsüz de olsa izin verdiğini kaydetmektedir.¹⁵⁶ Hitti Mısır fethi kararının öyle tesadüfî ve ani alınan bir karar olmadığını, aksine bunun İslâm'ın ilk fütûhat yıllarından beri düşünülen bir planın neticesi olduğunu söyler. Aynı zamanda Hitti gerek askerî ve gerek ekonomik açıdan Mısır'ın İslâm ülkesi için büyük bir stratejik öneme sahip olduğunu ve bu yüzden Halife'nin Amr b. el-Âs'a fetih için izin verdiğini ifade eder.¹⁵⁷ Belâzürî, Mısır fethi için Amr'ın yanında 3.500 ya da 4.000 kadar asker

¹⁵¹ Belâzürî, s.304

¹⁵² Taberî, IV, 226; İbnü'l-Esîr, II, 515; Welhausen, s.81

¹⁵³ Hasan, İ.Hasan, I, 300-302

¹⁵⁴ Hasan, İ. Hasan, I, 299-300

¹⁵⁵ Belâzürî, s.304-305

¹⁵⁶ Hitti, I, 244

¹⁵⁷ Hitti, I, 243

olduğunu, daha sonra Medine'den Zübeyr b. Avvâm'ın 10.000 ya da 12.000 askerle gelmesiyle Müslüman ordusunun 14.000 veya 16.000'e çıktığını kaydetmektedir.¹⁵⁸

Amr b. el-Âs, Sîna'yı aşarak önce el-Ariş'e indi, ardından da Ferma'ya ulaştı. Şehir halkının direnişiyle karşılaşan Müslümanlar bir ay süren muhasaradan sonra şehri ele geçirdiler. Amr buradan Fustat'a yürüdü. Fustat halkı şehrin etrafını hendeklerle çevirmişti. Amr'ın yardımına 12.000 askerle Zübeyr b. Avvâm gelmişti. Birlikte savaşıyorlardı. Zübeyr, atına binerek hendeklerin etrafını dolaşip münasip mevkilere süvâri ve piyâde askerler dikmişti. Mancınıklarla kaleyi taş yağmuruna tutuyorlardı.¹⁵⁹ Yedi ay süren muhasaradan sonra Zübeyr ip merdiven vasıtasıyla kalenin istihkâm siperlerine kadar çıkmaya muvaffak oldu. Ashaptan birkaç kişi de ona eşlik etti. Siperlere varır varmaz "Allahu Ekber" nidâlarıyla dışarıdaki orduya büyük bir heyecan verdiler. Onlar da aynı anda tekbir getirmeye başlayınca kaledeki şehir halkı paniğe kapıldı. Bu sırada Zübeyr kaleden içeri girip kale kapısını açtı ve tüm ordu içeriye hücum etti. Böylece kale savaş yoluyla fethedilmiş oldu.¹⁶⁰

Belâzürî, kişi başına cizye ve topraklar için de haraç vergisi koyulduğunu aktarmaktadır. Mısır halkı ile yapılan anlaşmaya göre ergenlik çağına gelen her erkek 2 dinar cizye ödeyecektir. Toprak sahipleri de 2 dinar cizye ile birlikte Müslümanlara yiyecek almak üzere; 3 irdebb buğday, iki kıst zeytinyağı, iki kıst bal ve iki kıst sirke vereceklerdi. Bu yiyecekler yiyecek ambarında toplandıktan sonra Müslümanlara dağıtılacaktı. Böylece Mısır toprağı haraç toprağı olmuş oldu. Anlaşmaya uyulduğu takdirde Mısırlıların malları ve canları her türlü saldırıdan korunacak, kadınları ve çocukları esir edilmeyecekti. Amr, Mısırlılarla yaptığı anlaşmayı Hz. Ömer'e mektupla bildirdi.¹⁶¹

Mısır fethedilip anlaşma yapıldıktan sonra Zübeyr, toprakların taksim edilmesini istedi. Amr durumu Halife Ömer'e bildirdi; o da toprakların olduğu gibi bırakılmasını emretti.¹⁶²

Belâzürî Mısır'daki bazı köylerin ise savaş yoluyla alındığını bildirdi. Bu köyler Bilhât, el-Hays ve Sultays olup, esirleri Medine'ye gönderilmişti. Hz. Ömer ise esirleri

¹⁵⁸ Belâzürî, s.30-304

¹⁵⁹ Halife b. Hayyât, s.100; Ya'kûbî, II,148; DGBİT, II, 97

¹⁶⁰ Belâzürî, s.304-305

¹⁶¹ Belâzürî, s.305, 306, 307

¹⁶² Belâzürî, s.306

Mısır'a geri göndererek Kıptilerle birlikte onları da zimmet ehlinde saymıştı. Kıptiler yapılan anlaşmayı bozmamışlardır.¹⁶³

Amr b. el-Âs Fustat'ı fethedince, Abdullah b. Huzafe es-Sehmî'yi Aynu'ş-Şems üzerine gönderdi. O da burayı ele geçirdi ve buradaki köylerin halkı ile Fustat esaslarına göre anlaştı.

Belâzürî, Amr'ın ayrıca Feyyum, Üşmûnin, İhmim, Büsrûdât, Sâid, Tinnis, Dimyât, Tûne, Demire, Şatâ, Dikahle, Benâ ve Bûsir köylerini de aldığını ve anlaşma yaptığını vurgular.¹⁶⁴

3.1. İskenderiye'nin Fethi

İskenderiye Doğu Roma'nın Kostantiniyye'den sonra ikinci büyük şehri, dünya ticaretinin de önemli merkezlerinden biriydi. Ayrıca askerî sevkiyat için uygun olması, İskenderiye'ye stratejik bir önem de kazandırmaktaydı.¹⁶⁵ Burada çok büyük Rum kilise ve katedralleri bulunmaktaydı. Onun için Heraklius İskenderiye'ye çok önem vermekte olup burayı savunmak için âdeta bir genel seferberlik başlatmıştır.

Amr b. el-Âs, İskenderiye fethi için de Hz. Ömer'den izin istedi. Halîfe'nin izin vermesiyle h.21/m.641-642 yılında Amr, hazırlıklarını tamamlayarak Mısır'ın merkezinden Akdeniz sahiline doğru harekete geçti.¹⁶⁶

Belâzürî, Bizanslıların Müslümanları İskenderiye'ye varmadan durdurmak için, Kıryem'de toplandıklarını aktarmaktadır.¹⁶⁷ Ancak Amr onları bozguna uğratarak yoluna devam etti. İskenderiye'ye ulaştığında, halkı savaşa hazır bir halde buldu. Şehrin etrafı surlarla çevriliydi. Ayrıca 50.000 kişilik bir ordu ile korunmaktaydı. Bunun yanısıra İskenderiye Bizans'ın bir deniz üssü olduğundan çok büyük bir Bizans gemi filosu da barındırmaktaydı. Buna karşın İslâm ordusu sayıca çok az savaş aletleri bakımından da çok zayıftı.¹⁶⁸

Bu sırada Bizans İmparatoru Heraklius'un ölmesiyle, Müslümanlar İskenderiye'yi daha rahat bir şekilde kuşatma altına aldılar. Mukavkis belirli bir süre sulh ve anlaşma yapılmasını istese de, Amr bunu kabul etmemiş ve kuşatmaya devam etmiştir. Muhasara

¹⁶³ Belâzürî, s.309

¹⁶⁴ Belâzürî, s.310

¹⁶⁵ Ostrogorsky, G. *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret Işıltan), Ankara, 1995, s. 54-55

¹⁶⁶ Belâzürî, s.316

¹⁶⁷ Belâzürî, s.316

¹⁶⁸ Hitti, I, 248

üç ay sürdü ve çok çetin bir savaş oldu. Belâzürî, sonunda Amr'ın İskenderiye'yi kılıçla fethettiğini, orada bulunanları ganimet olarak alıp halkını da esir almayı zımmî yaptığını kaydetmektedir.¹⁶⁹

Amr, İskenderiye'nin fethini bildiren mektubu ve ganimetin beşte birini Hz. Ömer'e gönderdi.

İbnü'l-Esîr, Müslümanlar ile şehir halkı arasında barış sözleşmesi imzalandığını aktarmaktadır.¹⁷⁰

Belâzürî fetihten sonrasını şöyle aktarmaktadır: Amr, İskenderiye'ye Kâb b. Lüeyy'i vekil bıraktı. Müslümanlardan bir grup muhafız da bırakarak Fustat'a gitti. Rumlar da o sırada Heraklius'un oğlu Konstantin'den yardım istediler. O da adamlarından Manvel'i 300 gemi dolusu askerle İstanbul'dan İskenderiye'ye gönderdi. Manvel İskenderiye'ye girerek, Müslüman muhafızları öldürdü. Bu haber Amr'a ulaşınca 15.000 askerle onların üzerine yürüdü, şiddetli bir savaştan sonra düşmanlar tekrar bozguna uğradılar. Amr kaleye sığınan Rumları öldürdü ve şehrin duvarlarını yıktı. Kaleye ve sınırlara Müslümanları yerleştirdi.¹⁷¹

3.2. Berkâ, Zevîle ve Trablus'un Fethi

Amr b. el-Âs İskenderiye'yi fethettikten sonra Mağrib'e gitmek üzere yola çıktı, Kuzey Afrika'da Libya çölü ile Akdeniz sahili arasında bulunan ve Antabülüs'ün başşehri olan Berkâ'yı kuşattı ve barış yoluyla fethetti. Şehir halkı, adam başı 13 dinar cizye ödemek şartıyla anlaşmayı kabul etti.¹⁷² Amr b. el-Âs, Halîfe Ömer'e mektup yazarak gelişmeleri bildirdi.

Belâzürî, Berkâ halkının haraçlarını, düzenli olarak, Mısır valisine gönderdiklerini kaydetmektedir.¹⁷³

Amr, Ukbe b. Nâfi el-Fihri'yi Mağrib'e vali tayin etti. Ukbe b. Nâfi, Zevîle'ye kadar olan yerleri savaş yapmaksızın itaati altına aldı. Müslüman olanlar, zekât, gayrimüslimler ise cizye ödeyeceklerdi. Zevîle halkı da bu durum karşısında Ukbe b.

¹⁶⁹ Belâzürî, s.316

¹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, II, 397

¹⁷¹ Belâzürî, s.318-319

¹⁷² Halîfe b. Hayyât, s.101; Ya'kûbî, II, 156; Belâzürî, s.321

¹⁷³ Belâzürî, s.322

Nâfi'nin hâkimiyeti altına girdi. Zevîle halkına da güçleri dâhilinde vergi koyuldu. Vergi memurları zenginlerden zekât alıp fakirlere dağıtacaklardı. Zimmîlerden de cizye alınıp Mısır'a gönderilecekti. Müslümanların topraklarında ondabir veya yirmidebir, anlaşmalılardan da sulh şartlarına göre vergi alınacaktı.¹⁷⁴

Amr b. el-Âs, Antabülüs'ü fethettikten sonra, Trablus üzerine yürüdü. Müslümanlar şehri kuşattılar. Bir ay geçmesine rağmen şehir fethedilemedi.¹⁷⁵ Bu esnada Müslüman orduda bulunan Benî Müdlic kabilesine mensup bir grup asker, serinlemek niyetiyle sahile gittiklerinde deniz tarafından şehir surlarının olmadığını fark edince durumu komutanlarına bildirdiler. Amr, bir grup askerini uygun bir zamanda buradan kaleye girmeleri için görevlendirdi. Gizlice içeri sızan askerler kale kapılarını açarak Müslümanların şehre girmesini sağladılar. Yapılan çarpışmalardan sonra şehir halkı h.22/m.642-643 yılında teslim oldu.¹⁷⁶

Amr b. el-Âs, Trablus'un fethinden sonra Halîfeye bir mektup yazarak, Kuzey Afrika'ya çok yaklaştığını ve izni olursa burayı fethetmek için çıkacağını bildirdi. Fakat Hz. Ömer bu toprakların Müslümanlar için tehlikelerle dolu olduğunu ileri sürerek onun teklifini geri çevirdi.¹⁷⁷

4. IRAK VE İRAN FETİHLERİ

H. Ömer Halîfe olunca Ebû Ubeyd Amr b. Umeyr'i Irak'a gönderdi. Hz. Ömer, Müsennâ b. Hârîse'ye mektup yazarak, Ebû Ubeyd'i karşılamasını, onun emirlerini dinleyip kendisine itaat etmesini emretti. Ayrıca Ebû Ubeyd ile birlikte Selîm b. Kays b. Amr el-Ensârî'yi de gönderdi. Hz. Ömer Selîm b. Kays'a şöyle dedi: “Eğer aceleci olmasaydın seni kumandan tayin ederdim. Çünkü savaş karışıklıktır ve yalnızca teenni ile hareket eden kimse savaşı iyi idare edebilir.”¹⁷⁸

H. Ömer Müslüman halkı Irak'a Farslılarla savaşa çağırıyordu. Ancak halk, Farslıların güçlü, otoriter ve acımasız olmalarından dolayı onlarla savaşa pek

¹⁷⁴ Belâzürî, s. 322

¹⁷⁵ Ya'kûbî, II, 156

¹⁷⁶ Belâzürî, s.324; İbû'l-Esîr, II, 12

¹⁷⁷ Ya'kûbî, II, 324; İbnu'l-Esîr, II, 12

¹⁷⁸ Belâzürî, s.358-359

yaklaşmıyordu. Daha sonra ikna oldular ve Ebû Ubeyd komutasında Irak'a gitmek üzere biraraya geldiler.¹⁷⁹

Ebû Ubeyd Irak'a doğru yola çıktı, uğradığı yerlerdeki Arapları cihada çağırıp ganimet elde etmeye teşvik etti. Tüster'de Câbân ve ordusu ile karşılaştı ve onları mağlup etti. Sonra Dürnâ, Bârûsmâ, üzerine yürüdü ve onlarla anlaştı. Ez-Zevâbi'ye Urve b. Zeyd'i gönderdi ve sulh anlaşması yapıldı.¹⁸⁰

4.1. Köprü (el-Cisr) Savaşı

Köprü savaşı Fırat nehri üzerinde Mervaha ile Kus en-Natif denilen yerde cereyan etmiştir. Mervaha ve Kus en-Natif Irak'taki Sevad bölgesinde bulunan iki mevkiin adıdır. Belâzürî, Köprü savaşının h.13/m.634 yılının Ramazan ayında vuku bulduğunu kaydetmektedir.¹⁸¹

Başkomutan Ebû Ubeyd'in öncülüğünde toplanan Araplara karşı; İranlılar Rüstem'in bir çare bulmasını isterler. O sıralarda İran saltanatında otorite komutan Rüstem'in elindedir. Çünkü Kisrâ'nın kızı devlet başındadır, fakat idareyi ele almaktan acizdir. Bu durumda Rüstem büyük bir ordu hazırlatıp, başına en meşhur komutanlardan Zül-Hâcib Merdanşah'ı getirdi.¹⁸²

İki ordu Fırat nehrinin iki yakasında karşı karşıya geldi. Müslümanlar nehrin batı kıyısında bulunan ve Mervaha mevkiinde, İranlılar ise nehrin doğu kıyısında bulunan ve Kus en-Natif mevkiinde karargâh kurdular. Ebû Ubeyd savaşmadan önce, kendinden sonra yedinci komutana kadar tayin etti. Bu komutanların ilk üçü kendi oğulları, yedincisi ise Müsennâ b. Hârise'dir.¹⁸³ İranlılar nehrin karşısına geçemediler. Bunun üzerine Ebû Ubeyd savaşın kaderini belirleyecek, o ani kararı verdi. Bu karara göre Müslümanlar karşıya geçecekti. Bu karara başta Selî b. Kays olmak üzere Müslüman komutanlar da karşı çıktılar. Ayrıca yardım talebinde bulunulmasını istediler. Ancak Ebû Ubeyd orduya takviyeye de gerek duymadan karşıya geçmek sûretiyle düşmana hücum etmeye karar verdi.¹⁸⁴

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, II, 396-397

¹⁸⁰ Belâzürî, s.358-359

¹⁸¹ Belâzürî, s.359

¹⁸² Belâzürî, s.359

¹⁸³ Taberî, IV, 68

¹⁸⁴ İbn Kesîr, VII, 27

Geçici bir köprü kuruldu. Belâzürî'nin bir rivâyetine göre var olan köprü tamir edildi.¹⁸⁵ Ebû Ubeyd ve Müslümanlar köprüyü geçtiler. Müslümanlar o zamana kadar hiç karşılaşmadıkları bir durumla karşı karşıya geldiler. Düşman ordusunda çok sayıda fil vardı. Fillerden ürken atlar geri çekildiler. Müslümanlar safında yaralanmalar çoğaldı ve bozgun baş gösterdi. Başka çaresi kalmayan komutan Ebû Ubeyd attan inerek fillerin öldürülecek yerlerinin neresi olduğunu sorup hortumları olduğunu öğrenince, bir filin hortumunu kesti. Bu sırada filin ayakları altında kalarak şehit oldu. Sonra tayin edilen altı komutan da arka arkaya şehit oldu. En son sancağı alan Müsennâ, orduyu Ülleys denilen yere kadar çekti. Bir toparlanmadan sonra düşmanı takip ederek iki komutanını da esir ettiği rivâyet edilir.¹⁸⁶

Bu savaşta Müslümanlardan yaklaşık 4.000 kişi şehit düşmüştür. Önemli bir kısmı suda boğulmuştur. Müsennâ'nın yanında sadece 3.000 kişi kalmıştır. İranlılar ise 6.000 kişi kayıp vermişlerdir.¹⁸⁷

Belâzürî'ye göre bu savaşta Selîm b. Kays da ölmüştür.¹⁸⁸ Köprü Savaşı Irak cephesinde gerçekleştirilen ilk fetihler esnasında Müslüman ordularının uğradığı ilk ve tek mağlubiyettir.¹⁸⁹ Bu sonuç esnasında İranlıların başarısından ziyâde Müslüman komutanın ihmali ve taktik hatasından kaynaklanmıştır. Ancak yine de Müslümanlara karşı İranlıların cesaretlenmelerine sebep olmuştur.¹⁹⁰

4.2. Mihran (en-Nuhayle) Savaşı

Nuhayle Kûfe'ye yakın, Şam yolu üzerinde bir yerdir.¹⁹¹ Bu savaşta İslâm ordusu Müsennâ b. Hârise'ye karşı İran'ın komutanı Mihran'dır. Bunun için Belâzürî bu savaşa Mihran savaşı demiştir. Savaşın tarihini de h.14/m.635 olarak kaydetmektedir.¹⁹² Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi birçok tarihçi ise bu savaşın h.13/m.634 yılında

¹⁸⁵ Belâzürî, s.359

¹⁸⁶ Taberî, IV, 70; İbnü'l-Esîr, II, 403

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, II, 400-402

¹⁸⁸ Belâzürî, s.361

¹⁸⁹ Halîfe b. Hayat, s.83-84; Belâzürî s.359-361

¹⁹⁰ Apak, s.125

¹⁹¹ Yâkût el-Hamevî, V, 278-279

¹⁹² Belâzürî, s.362

gerçekleştiğini aktarmaktadırlar.¹⁹³ Ancak isabetli olan görüş Belâzürî'nin rivâyetidir. Ya'kûbî de Belâzürî ile aynı tarihi vermektedir.¹⁹⁴

Köprü Savaşının yenilgisinden sonra Müsennâ b. Hârise Ülleys'de bulunuyordu ve Arapları savaşa çağırıyordu. Hz. Ömer de Medine'de aynı şeyi yapmaya çalışıyordu. Ancak halkın İranlılarla savaşa soğuk bakması üzerine Halife'nin kendisi bizzat cepheye gitme teşebbüsünde bulundu. Belâzürî'ye göre nihayet Becîle kabilesinden Cerîr b. Abdullah kendi kabilesiyle birlikte gitmeye talip olur. Fakat karşılığında ganimetlerin dört de birini şart koşar. Hz. Ömer'de şartını kabul eder.¹⁹⁵

Gelen yardımlarla güçlenen İslâm ordusu Deyru Hind'de toplandı. Bu sırada Kısra ölmüş ve Yezdicerd b. Şehriyar ergenlik yaşına ulaşınca kadar Kısra'nın kızı Bûran Müslümanlara karşı 12.000 askerle komutan Mihran'ı gönderdi. Mihran köprüyü geçtikten sonra Büveyd adlı yere geldi.¹⁹⁶

Müslümanlar en-Nuhayle'de ordugâh kurdu. Müslümanlar başlarında Müsennâ b. Hârise ve Cerîr b. Abdullah ile birlikte Fırat nehrinin kıyısında İranlılarla karşı karşıya geldiler. İranlı komutan Müsennâ'ya haber göndererek, savaşmak için karşı tarafa gelmelerini istedi. Köprü savaşı tecrübesiyle Müsennâ b. Hârise bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine önceki savaşı kazanmış olan Sâsâni askerleri Fırat'ı aşarak Müslümanların tarafına geçtiler. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra karşılıklı saldırı başladı. Müslümanların sayısı Köprü Savaşında olduğu gibi yine Sâsânîlerden azdı. Ancak onlar düşman ordusunun merkezine saldırarak ortadan bölmeyi başardılar. Müsennâ'nın kardeşi Hâris'in de şehit olduğu ilk çarpışmalar sonucunda Sâsâni ordusunda bozgun başladı.¹⁹⁷ Bunun üzerine Müslüman askerler, düşmanın geriye dönüş için hazır tuttuğu köprüleri kontrol altına aldılar. Panik halinde dağılan İranlı askerlerin büyük bir kısmı Müslüman çemberinden sağ çıkmayı başaramadı. Bu savaş o zamana kadar Araplar ile İranlılar arasında gerçekleşen savaşların en şiddetlisi olarak kabul edilmiştir. Bu savaşta İranlı komutan Mihran da öldürülmüştür. Müsennâ büyük bir hezimete uğrattığı İran ordusunu takip ederek onların kayıplarını daha da artırmıştır.¹⁹⁸

¹⁹³ Taberî, IV, 71-73; İbnü'l-Esîr, II, 403; İbn-Kesîr, VII, 29

¹⁹⁴ Ya'kûbî, II, 121

¹⁹⁵ Belâzürî, s.361-362

¹⁹⁶ Belâzürî, s.361-362

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, II, 303-305

¹⁹⁸ Taberî, IV, 71-78

Bu zafer Köprü savaşının mağlubiyetinin etkilerini sildiği gibi İranlıları da büyük bir korkuya düşürmüştür. Bu zaferin diğer önemli bir neticesi de, İranlıların artık Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki topraklarda Müslümanlara karşı koyma güçlerinin kalmamış olmasıdır.¹⁹⁹

Müslümanlar bu savaşta çok sayıda ganimet elde etmişler ve beşte birini Beytü'l-Mal'a göndermişlerdir. Bu olay Şam'daki Yermük savaşına benzetilecek kadar önem kazanmıştır.²⁰⁰ Zira İranlıların 100.000 ölü verdiklerinden bahsedilir.²⁰¹ Ancak bu sayı birçok kaynakta yer almaz.

Bu savaştan sonra İranlılar, biraz toparlanınca yaptıkları bütün anlaşmaları iptal ederler. Böylece İslâm ordusu Kâdisiye savaşı için hazırlıklara başlamış oldu. Belâzürî Mihran savaşıyla Kâdisiye savaşı arasında 18 ay olduğunu kaydetmektedir.²⁰²

4.3. Kâdisiye Savaşı

Belâzürî bu savaşın h.16/m.637 yılının sonlarında olduğunu söyler.²⁰³ Taberî²⁰⁴ ve İbn Kesîr²⁰⁵ gibi tarihçiler bu olayın h.14/m.635 yılı 1 Muharrem Pazartesi günü başladığını kabul ederler. İslâm ordusu komutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs idi.

Müslümanların İranlılara karşı Mihran zaferini elde etmeleri üzerine İranlılar, artık ülkenin tehlikede olduğu endişesine kapılırlar. Yenilgilerine sebep olarak gördükleri iç çekişmelere son vermek amacıyla İran sarayında nüfuz mücadelesine girişmiş olan Rüstem ile Firuzan isimli komutanları birlikte hareket etmeye çağırdılar. Her iki asker bu teklife olumlu cevap vererek Kisrâ Yazdicerd'e destek vereceklerini açıkladılar. İdarede birlik sağlandıktan sonra, Müslümanlara karşı tekrar cephe almaya başlarlar ve çok güçlü bir ordu hazırlığı başlatılır. Böylece İran'da Müslümanlara karşı birlik temin edilmiş oldu.²⁰⁶

Müsennâ İran'daki yeni gelişmeleri Hz. Ömer'e aktarınca, Halife topyekün seferberlik ilân etti. Kendisi bizzat cepheye gitmeyi düşündü. Ancak ashabın büyükleriyle yapılan istişare neticesinde bu uygun görülmedi.²⁰⁷ Bunun üzerine Sa'd b.

¹⁹⁹ Taberî, IV, 77-78

²⁰⁰ Eraslan, s.224

²⁰¹ İbn Kesîr, VII, 29

²⁰² Belâzürî, s.363

²⁰³ Belâzürî, s.366

²⁰⁴ Taberî, IV, 112-115

²⁰⁵ İbn Kesîr, VII, 44

²⁰⁶ Belâzürî, s.364

²⁰⁷ Belâzürî, s.364

Ebî Vakkâs'ın orduyu komuta etmesi kararlaştırıldı. Ordu gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra cepheye doğru harekete geçti.²⁰⁸

İki ordu arasında elçiler gidip gelmeye başladı. Müslümanlar, düşmana ya Müslüman olmalarını ya da cizye vermelerini teklif ettiler. Bu iki tekliften biri kabul edilmediği takdirde savaşa hazır olmalarını istediler. Fakat İranlılar, Müslümanları küçümseyip, hor gördüler. Ayrıca aç olduklarından dolayı fethetmek için, isterlerse kendilerine gıda verebileceklerini söylediler. Müslümanlar ise bu teklife red cevabı verdiler. Muğîre b. Şu'be elçiler içerisinde en meşhur simalardan biridir. Muğîre son sözünü söyledikten sonra Sa'd orduya savaşa hazır olma emrini verdi.²⁰⁹

İranlılar çok güçlü bir orduya sahip olmalarına rağmen, Müslümanlarla savaşmakta son derece isteksizdiler.²¹⁰ Hatta Kısra, Rüstem'e hitaben "Ya Sen savaşırısın ya da ben kendim ordunun başına geçerim." demesi üzerine Rüstem artık savaşa karar vermek zorunda kaldı.²¹¹

Aylarca süren hazırlıklardan sonra iki ordu Kâdisiye'de karşı karşıya gelir. İki taraf arasında çarpışmalar başlar. Çarpışmalar sadece dört gün sürer. Ancak önemine binaen hergüne ayrı bir isim verilir.

Belâzürî, bu savaşta İran ordusunun 120.000 kişi olduğunu, ayrıca onlarla birlikte 30 filin de bulunduğunu söyler. Müslümanların sayısı ise 9.000 ile 10.000 arasındaydı. Savaş başlayınca Hz. Ömer, Ebû Musa'ya mektup yazarak Sa'd'a yardım etmesini emretti. O da Muğîre komutasında 800 ya da 400 kişiyi Sa'd'a yardıma gönderdi. Hz. Ömer Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a da mektup yazdı; O da Kays b. Hübeyre b. el-Mekşuh kumandasında Sa'd'a yardım gönderdi. Kays 700 askerle yardıma gitmişti. İbn Kesîr İran ordusunun 120.000 asil ve 80.000 yedek olmak üzere 200.000 kişi olduğunu kaydetmektedir.²¹² İbnü'l-Esîr ise 100.000'i asil ve 120.000'i yedek olmak üzere bu sayıyı 220.000 olarak verir.²¹³

²⁰⁸ Belâzürî, s.364-365; Taberî, IV, 86; İbnü'l-Esîr, II, 308-310

²⁰⁹ İbn Kesîr, VII,40

²¹⁰ Welhausen, s. 63

²¹¹ Belâzürî, s.366

²¹² İbn Kesîr, VII, 38; Welhausen, s.63

²¹³ İbnü'l-Esîr, II, 420

Savaşın ilk gününe Ermes günü denilir. Ermes lûgatte meziyetler anlamına gelmektedir.²¹⁴ Savaşta her iki taraf da harp sanatı ve kabiliyetini ortaya koymaya çalıştığı için bu ilk güne Ermes günü denilmiştir.²¹⁵ Müslümanların sayısı İranlılardan daha azdı. Ayrıca İran ordusunun ön safında bulunan fillerden, Müslüman atları ürkmeye başlamıştı. Ancak Müslüman komutanlar filleri idare eden askerlerin okla vurulmasını ve bu şekilde hayvanların kontrolsüz hale getirilmesini emrettiler. Bu taktik başarılı oldu, ancak ilk çarpışmalarda pek çok asker kaybı verildi. Geç vakte kadar saldırılar devam etti.²¹⁶

Savaşın ikinci gününe Ağvas günü denilir. Ağvas lûgatte yardım ve imdat anlamlarına gelir.²¹⁷ Bugüne imdat kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Ağvas günü adı verilmiştir.²¹⁸ Bugün Müslümanlar için umut verici bir gelişme yaşandı. Çünkü Halifenin emriyle Şam bölge komutanı Ebû Ubeyde'nin Irak cephesine sevk ettiği Hâşim b. Utbe komutasındaki ordunun öncü birlikleri Ka'ka' b. Amr idaresinde savaş meydanına ulaştı.²¹⁹ Takviye birliklerinin moral ve fizik desteğiyle Araplar düşmanları karşısında daha üstün bir görüntü sergilemeye başladılar.²²⁰

Filler savaşın ilk günü etkisiz hale geldiği için ikinci gün filler savaşa katılamamıştı. Müslüman kadın ve çocuklar yaralıları tedavi edip, meydandaki şehitleri de gömmüşlerdi. Fakat İranlı askerlerin çok sayıdaki cenazeleri ortalıkta kaldığından onlara menfi bir etki yapmıştı. Her şeye rağmen eğer, ikinci gün Müslümanlara yardım gelmeseydi, durumları çok daha zor olacaktı. Ancak Ağvas günü kesin olarak Müslümanların lehine sonuçlanmış ve gece boyunca çarpışmalar devam etmiştir. Bu iki gün Müslümanlar 2.000 ya da 2.500 şehit ve yaralı vermişlerdir.²²¹

Kâdisiye savaşının üçüncü gününe ise İmas günü denilir. İmas lûgatte şiddetli ve ağır harp anlamına gelir.²²² Bugüne İmas denilmesi o günün savaşın en şiddetli ve en ağır günü olmasındandır.²²³ İmas günü sabahı Şam'dan gelen Hâşim b. Utbe komutasındaki asıl birlik Kadisiye'ye ulaşmıştır. İlk iki güne göre çok daha şiddetli

²¹⁴ Yusuf Ziya, *Ahteri Kebîr*, tsz, s.401

²¹⁵ Şibli Mevlâna, *Asr-ı Saadet*, trc. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1977, IV, 255

²¹⁶ Belâzürî, s.367-370; Taberî, IV,113; İbnü'l-Esîr, II, 324-327

²¹⁷ Yusuf Ziya, s.746

²¹⁸ Şibli, IV, 257

²¹⁹ Taberî, IV,160

²²⁰ Welhausen, s.64

²²¹ Taberî, IV, 160-161; İbn Kesîr, II, 434-437

²²² Yusuf Ziya, s.93

²²³ Şibli, IV, 257

çarpışmalar gerçekleşti. Saldırıları gün boyu devam ettiği gibi taraflar geceyi de savaşarak geçirdiler. Bu geceye de “Leyletü'l-Herîr” adı verilmiştir. İmas günü savaşları o zamana kadar Araplar ile İranlılar arasındaki en şiddetli çarpışma olarak tarihe geçmiştir.²²⁴

Savaşın dördüncü gününde İslâm askerleri İran saflarını yarmak suretiyle başkomutan Rüstem'in karargâhına kadar ulaşmayı başardılar. Yenilginin mukadder olduğunu anlayınca kaçmaya çalışan Rüstem yakalanarak öldürüldü. Rüstem'in ortadan kaldırılması ve ordusunun merkez birliklerinin bozguna uğratılması savaşın kaderini belirledi. Rüstem'in kimin tarafından öldürüldüğü Müslümanlar için çok önem arzettiğinden birçok kimse buna sahip çıkmıştır.

Son gün Müslümanlardan 6.000 kişi şehit düşmüştür. İranlılardan ise daha evvel öldürülen 10.000 kişiye ilaveten 10.000 kişi daha öldürülmüştür.²²⁵

Rüstem'in katlinin yanı sıra bu savaşın Müslümanların lehine sonuçlanmasında tesiri olan bir rüzgârdan bahsedilir. Hendek savaşında olduğu gibi bu rüzgârın çok etkili olduğunda tarihçiler ittifak etmişlerdir. Philip Hitti de son derece sıcak çöl rüzgârının kaldırdığı toz bulutlarının havayı kararttığını ifade ederek bu rüzgârdan bahsetmektedir.²²⁶

Rüstem'in katli ile rüzgârın İranlıların karargâhlarını altüst etmesinden sonra İran ordusu bozguna uğramış ve kaçan askerler de başkent Medâin'e kadar kaçmak zorunda kalmışlardır.²²⁷ Ancak İran ordusu askerlerinden kaçamayanların da olduğu belirtilmektedir. Bunlar da birbirine bağlanmış ve sayıları 30.000 civarında olan askerlerdir.²²⁸

Bu zafer sonrasında Müslümanlar o güne kadar göremedikleri miktarda ganimet elde ederler. Ayrıca Belâzürî'ye göre takviye kuvvet olarak Ebû Ubeyde'nin gönderdiği Kays, 700 kişiyle oraya vardığında Sa'd zaten fethi kazanmıştı. Kays ile gelenler ganimetten hisse istediler. Bu durum Hz. Ömer'e sorulunca şöyle cevap yazdı: “Eğer Kays ölümler gömülmeden önce geldiyse ona da hissesini verin.”²²⁹ Ya'kûbî'ye göre elde edilen ganimet paylaşıldığında her atlıya 14.000, yayalara da 7.000 dirhem

²²⁴ Taberî, IV, 167-168

²²⁵ Taberî, IV, 133; İbnü'l-Esîr, II, 442

²²⁶ Hitti, I, 236

²²⁷ Halîfe b. Hayyât, s.89-90; Belâzürî, s.364-370

²²⁸ Welhausen, s.64

²²⁹ Belâzürî, s.167

düşmüştür.²³⁰ Yine bu ganimetten çok sayıda altın ve gümüş elde ettiler. Ayrıca değerli silahlar ele geçirildi. İbn Kesîr, Müslümanların sayılamayacak kadar ganimet malı ve silaha sahip olduklarını kaydetmektedir.²³¹

Kâdisiye savaşı tüm bölgede büyük bir yankı meydana getirir. Irak topraklarındaki yerleşim bölgelerinin çoğu önceden yaptıkları anlaşmaları bozmuşlardı. Fakat Kâdisiye zaferi üzerine bütün bu gruplar tekrar anlaşmalarına bağlı kalmaya karar verdiler. Taberî ve İbn Kesîr'in aktardığı bazı rivâyetlere göre ise bu halkların İran korkusu yüzünden anlaşmaları bozduğu yoksa gönüllerinin Müslümanlardan yana olduğu bildirilir.²³²

4.4. Medâin'in Fethi

Belâzürî, Medâin'in fethinin h.16/m.637 yılında gerçekleştiğini ve bu fetihle Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın başkomutan olduğunu aktarmıştır.²³³

Kâdisiye savaşından sonra Irak-İran cephesinin kaderi Müslümanların lehine dönmüşse de henüz Sâsânî başkentine ulaşamamıştır. Kisrâ'nın buradan İran askerlerini toparlayıp tekrar harekete geçmesi beklenmektedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs, savaştan sonra yaklaşık iki ay süreyle Kâdisiye'de kalmıştır. Burada ordusunu dinlendirdikten sonra Hz. Ömer'in emriyle başkent Medâin'e doğru harekete geçmiştir.²³⁴

İslâm ordusu önce Kisrâ'nın Beyaz Eyvanı(saray)'nın görülebildiği ve Dicle'nin batı kıyısında bulunan yakın Medâin'e vardı. Belâzürî Sa'd ve ordusunun burada dokuz ay kaldıklarını rivâyet etti.²³⁵ Bölgede bulunan İranlılar elçi göndermek suretiyle cizye ve haraç mukabilinde Müslümanlardan barış talep ettiler.²³⁶ Bu arada Medâin'de toplanan İran güçlerinin Müslüman askerler üzerine muhtemel saldırılarına imkân vermemek için baskın düzenlemeye devam etti. Bu saldırılardan bunalan İran askerleri ya teslim oluyorlar ya da İran'ın doğu kısımlarına kaçıyorlardı. Bunun sonucunda başkent tamamen boşaltıldı. İranlılardan bir kısmı dağlara sığındılar, diğerleri ise ülkenin daha güvenli buldukları iç kısımlarına çekildiler. Bunun üzerine Dicle'nin batı

²³⁰ Ya'kübî, II,123

²³¹ İbn Kesîr, VII, 44

²³² Taberî, IV, 145; İbn Kesîr, VII, 46-47

²³³ Belâzürî, s.377

²³⁴ İbnü'l-Esîr, II, 466

²³⁵ Belâzürî, s.375

²³⁶ Taberî, IV, 168-169

yakasında hazır bekleyen İslâm ordusu önlerindeki bu büyük nehri geçip şehre ulaşmanın yollarını düşündüler. Ya bir köprü yapılacak ki bu o sırada mümkün değildir ya da nehir yüzülerek geçilecekti. Belâzürî İranlıların köprüyü yaktıklarını aktarmaktadır.²³⁷ Başka çare bulamayan Sa'd atlarla karşıya geçme emrini verdi.²³⁸

İslâm ordusunun zayıtsız nehri geçtiğini gören Medâinliler, Kistrâ ile birlikte şehri terk ederek daha kuzeyde bulunan Hulvan'a doğru kaçtılar.²³⁹ Bunun üzerine harekete geçen Müslüman ordusu Sâsânî başkentini savaş yapmaksızın ele geçirdi. Medâin'in Müslümanların kontrolüne geçmesiyle asırlardır hüküm süren Sâsânî İmparatorluğu tarih sahnesinden resmen silinmiş oldu.²⁴⁰

Şehri terk eden Kistrâ'nın esas büyük hazinesi Nehrevan'da olmakla beraber Medâin'de de önemli miktarda hazine malı vardı. Fakat bu hazinenin yarısı daha evvel Kâdisiye zaferinde Müslümanların eline geçmiştir. Medâin'de kalan hazinenin ikinci yarısı da şehrin ele geçmesiyle Müslümanların olur. Sarayda kalan İranlılar cizyeye tabi tutulduğu gibi kaçan halk da geri dönerek Müslümanlara teslim olur.

Başkomutan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kistrâ'nın sarayına girince “onlar nice bahçeler, pınarlar ve ekinler terk etmişlerdi. Nice güzel konaklar ve içlerinde sevinç ve mutluluk yaşadıkları nice yerleri bırakıp gittiler. İşte böylece biz bunları başka bir kavme miras olarak verdik.”²⁴¹ meâlindeki ayetleri okudu.²⁴²

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Kistrâ'nın bu muhteşem sarayını karargâh yaptığı gibi meclis kısmı olan Eyvan'ı da mescit haline getirmişti.²⁴³ Sarayın duvarlarında bulunan Fars kültür ve sanatının özelliklerini taşıyan resim ve heykellere Sa'd dokunmamıştı. Sa'd'ın bu tavrı henüz Müslüman olmamış İranlıların, Müslümanlara yaklaşmalarına neden oldu.

Rivâyete göre h.16 yılının Safer ayında Kistrâ'nın eyvanında bir Cuma namazı kılındı. Bu ilk Cuma namazı ile Sa'd Müslümanların artık seferî değil, mukim olduklarına işaret etmekteydi.²⁴⁴ Bu davranışlarla Sa'd artık İran topraklarının asıl

²³⁷ Belâzürî, s.376

²³⁸ Belâzürî, s.376

²³⁹ Welhausen, s.65

²⁴⁰ Belâzürî, s.376-377, Taberî, IV, 6-7

²⁴¹ Duhân 44/25-28

²⁴² Halîfe b. Hayyât, s.92; İbnü'l-Esîr, II,471

²⁴³ Taberî, IV, 173

²⁴⁴ Taberî, IV, 174; İbnü'l-Esîr, II, 475

sahibinin Müslümanlar olduğunu ortaya koymak istedi. Dolayısıyla artık bu tarihten itibaren hükmen de olsa İran İmparatorluğu âdeta bir varlık teşkil etmedi. Zira Kisrâ devletin merkezini Müslümanlara bırakmış oldu.²⁴⁵

Medâin'in fethinden sonra Müslümanlar Sâsâni İmparatorluğunun paha biçilmez ganimetlerini elde ettiler. Ganimetler o kadar çeşitli ve çoktu ki bunları teker teker değerlendirmek ayrı bir mesele halini almıştı. Bir de sağa sola halk tarafından kaçırılan malların toplanması gerekiyordu. Müslümanlar komutanların emriyle bunları yolda ele geçirerek geri getirdi.

Ganimet toplama esnasında herhangi bir fire verilmedi. Çünkü her Müslüman kıymet ve miktarı ne olursa olsun ele geçirdiğini mutlaka getirip, görevlilere verdi.²⁴⁶ Müslümanlar paha biçilmez ganimetleri aralarında paylaştıktan sonra Beytülmal'ın hakkı olan kısmı ve özelliği olan bazı hediyeleri başkente gönderdiler.²⁴⁷

Hz. Ömer devrinde elde edilen ganimetler daha evvel elde edilenlerden hem miktar ve hem de değer bakımından çok farklıydı. Dolayısıyla Müslümanlar Hz. Ömer döneminde ilk ciddi fetihleri gerçekleştirdikleri gibi zenginlikle de o devirde karşılaşmışlardı. Devlet hazinesi olan Beytülmal dolup taşıdığı gibi, Müslümanlar da artık Bizans ve İran toplumlarının hayat seviyeleriyle buluşmuşlardı.²⁴⁸

İbnü'l-Esîr'in rivâyetine göre Medâin'in fethinden sonra Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Irak bölgesine vali tayin etti.²⁴⁹

4.5. Celûla ve Hulvan'ın Fethi

Celûla, Horasan yolu üzerinde, Hânîkîn'e yakın bir yerin adıdır. Aynı zamanda büyük bir nehrin de adıdır.²⁵⁰ Bu şehir h.16/m.637 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.²⁵¹

Belâzürî, Medâin savaşından sonra Müslümanların bir müddet orada kaldıklarını aktarmaktadır. İranlı ve Azerbaycanlılardan meydana gelen orduyu Yezdicerd, Müslümanlar üzerine gönderdi. Ordu Celûla'da toplandı. Belâzürî; Sa'd b. Ebî

²⁴⁵ Eraslan, s.244

²⁴⁶ Taberî, IV, 178; İbnü'l-Esîr, II, 474

²⁴⁷ Belâzürî, s.375-377; Taberî, IV,16-21; İbnü'l-Esîr, II, 352-361

²⁴⁸ Eraslan, s.246

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, II, 475

²⁵⁰ Yâkût el-Hamevî, II, 156

²⁵¹ Belâzürî, s.377-378

Vakkâs'ın Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ı 12.000 kişilik ordusunun başına geçirerek İranlılar üzerine gönderdiğini kaydetmektedir.²⁵²

Celûla'da toplanan İranlılar Müslümanlara karşı kendilerini savunmaya karar vermişler, bu amaçla hendekler ve siperler kazmak suretiyle buldukları bölgeyi tahkim etmişlerdi. Medâin'i terk edip, Hulvan'a çekilen Yezdicerd de buraya ayrıca asker ve silah takviyesi yapmıştı.

Müslümanlar sağ kolda Hucr b. Adiyî el-Kindî, süvarilerin başında Amr b. Ma'dikerib, yayaların başında da Tuleyha b. Hüveylid vardı. Acemlerin başında ise Rüstem'in kardeşi Hürrezad vardı.

Müslüman askerler Celûla'yı kuşatma altına aldılar. Burada da Kâdisiye'ye benzer şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Siperlerine sığınmış olan İran askerleri Müslümanlara karşı büyük bir direniş gösteriyorlardı. Ama onlar kuşatmayı yarma harekâtında başarılı olamıyorlardı. Çok şiddetli gerçekleşen son çarpışmalarda düşman hatları aşıldı. Bu şekilde Celûla h.16/m.637 yılında Müslümanların hâkimiyetine girdi. Yenilgiden kaçan İran askerleri ise takip edilerek öldürüldü ya da esir alındı.²⁵³

Sa'd b. Ebî Vakkâs Sevâd bölgesine akınlar yaparak ilerledi. Hz. Ömer ona mektup yazarak; ganimetin beşte birini ayırdıktan sonra taksim etmesini, toprakları ve ırmakları işleyenlere bırakmasını istedi. Belâzürî'ye göre Sa'd buranın halkını zimmî yaptı, onlardan cizye, topraklarından da harac aldı.²⁵⁴

Celûla savaşından sonra Hâşim b. Utbe bir süvari birliğiyle beraber Cerîr b. Abdullah'ı Müslümanlarla düşmanlarının arasına Celûla'ya yerleştirdi. Daha sonra Sa'd takviye alarak 3.000'den fazla Müslüman'ı yanına gönderdi. Ve Cerîr'e Hulvan'a gitmesini emretti. Hulvan, Bağdat'tan sonra kuzeye doğru gidildiğinde karşılaşılan dağ eteklerinde ve Sevad topraklarının bitim noktasında bulunan bir şehirdir.²⁵⁵ Cerîr Hulvan'a yaklaşınca Yezdicerd İsfahan'a doğru, Rey'e kaçtı. Cerîr, halkını serbest bırakmak, canlarına ve mallarına eman vermek ve yurtlarından çıkmak isteyenlere dokunulmaması şartıyla Hulvan'ı sulh yoluyla fethetti.²⁵⁶

²⁵² Belâzürî, s.377

²⁵³ Halîfe b. Hayyât, s.94-95; Belâzürî, s. 377-378; İbnü'l-Esîr, II, 361-363

²⁵⁴ Belâzürî, s.379-380

²⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, II, 290

²⁵⁶ Halîfe b. Hayyât, s. 97; Belâzürî, s. 432-433, Taberî, II, 180

Belâzürî, Cerîr'in Hulvan'a Asra b. Kays'ı vekil bırakarak h.19/m.640 yılında Ebû Mûsa el-Eş'ârinin yanına gittiğini kaydetmektedir.²⁵⁷

H. Ömer Becîle kabilesine Sevad topraklarının dörtte birini vereceğine dair söz vermişti. Ancak bundan vazgeçip onların ganimetteki paylarını 2.000 olarak tahsis etti. Cerîr b. Abdullah'a da 80 dinar mükâfat verdi.²⁵⁸

H. Ömer Hulvan ve Kâdisiye arası Sevad bölgesi topraklarını yapılan ısrarlara rağmen paylaşmadı.²⁵⁹ Ancak bu topraklar burada yaşayan çiftçilere haraç vermeleri şartına bağlı olarak işlettirildi. H. Ömer, Osman b. Huneyf'e Sevad topraklarını ölçtürerek bu topraklardan farklı haraçlar aldı. Farklılığın sebebi ise toprakların pazara yakınlık ve uzaklığına göre değişiyordu.²⁶⁰

4.6. Kûfe Şehrinin Kuruluşu

Kûfe, Irak'tan Mısır'ın meşhur Babil topraklarına kadar olan bir yerdir.²⁶¹ Belâzürî Kûfe şehrinin h.17/m.638 yılı Muharrem ayında kurulduğunu kaydetmektedir.²⁶²

H. Ömer Sa'd b. Ebî Vakkâs'a mektup yazarak Müslümanlar için bir hicret yurdu kurmasını ve bu yurt ile Medine arasında deniz olmamasını emretti. Sa'd emir üzerine Anbar'a geldi, burada çok sinek vardı. Sonra Kûfe'ye gitti, şehrin kurulacağı yeri tespit etti ve halka ikta yoluyla ev yapılacak arsalar verdi. Kabileleri kurayla mahallere yerleştirdi. Şehrin camisinin yerini belirleyerek yüksek bir yere inşa etti.²⁶³ Belli başlı kamu teşkilatı için önemli binaların plân ve projelerini hazırlattı. O zamana göre modern sayılacak yapılar meydana getirdi. Belli bir ölçü ve düzen içinde caddeler, sokaklar meydana getirildi. Sa'd karargâhını Kûfe'ye taşıdı ve orayı askeri bir merkez haline getirdi.²⁶⁴ Belâzürî şunları aktarmaktadır: Kûfe halkı Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı H. Ömer'e şikâyet ederek, namazı iyi kıldırmağını söylediler. Sa'd, namazı Rasûlullah'ın kıldırıldığı gibi kıldırıldığını söyledi. Sa'd'ı Kûfe'de soruşturdu, halk onunla ilgili hayırlı şeyler söyledi. Bazıları ise onun adaletsiz olduğunu söyledi.

²⁵⁷ Belâzürî, s.433

²⁵⁸ Belâzürî, s.382-383

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, II, 478; İbn Kesîr, VII, 70

²⁶⁰ Belâzürî, s.385-386

²⁶¹ Yâkût el-Hamevî, IV, 490

²⁶² Belâzürî, s.394

²⁶³ Belâzürî, s.394-396

²⁶⁴ DGBİT, II, 81-82

Hz. Ömer Sa'd'ı azlederek yerine Ammar b. Yasir'i vali tayin etti. Kûfe halkı onu da şikâyet etti. Sonra Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali tayin etti. Hz. Ömer vefat edinceye kadar Muğîre orada vali kaldı.²⁶⁵

4.7. Ehvaz ve Çevresinin Fethi

Ehvaz, Basra'nın batı sınırına yakın olup pek çok İran şehrini içine alan bir bölgedir.²⁶⁶ Muğîre b. Şu'be burayı h.17/m.638 yılında fethetmiştir.²⁶⁷ Burası Sâsâniler zamanında İran ileri gelenlerinden Hürmüzân tarafından idare ediliyordu. Hürmüzân'ın bölge halkını ayaklandırmaya çalışması üzerine Hz. Ömer Basra ve Kûfe'deki askerî birlikleri bu bölgeye gönderdi. Belâzürî'ye göre ordunun başında Muğîre b. Şu'be vardı. Taberî ve İbnü'l-Esîr ise Ehvâz'ı Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın izniyle Utbe b. Gazvan'ın aldığını aktarmaktadır.²⁶⁸

Ebû Musa, Rebî b. Ziyâd'ı Menâzir'e vekil bırakarak Sûs'a gitti. Belâzürî, Rebî'nin savaşarak Menâzir'i aldığını rivâyet etmektedir.²⁶⁹

Ebû Musa ise Sûs üzerine yürüdü. Oranın halkıyla savaştı. Kendilerine güvence verilen 80-100 kişi hariç herkes öldürüldü.²⁷⁰

Belâzürî rivâyet eder: Ebû Musa Sûs şehrini fethedince, onların kalelerinde üzeri kapalı bir ev gördü ve bunun ne olduğunu sordu. Orada Danyal Peygamber'in cesedinin bulunduğunu söylediler. Sûs halkı kıtlık zamanlarında, onun cesedi vasıtasıyla Allah'tan yağmur yağdırmasını istemek üzere, Bâbil halkından bu cesedi istemişlerdi. Onlar da bunu kabul etmişlerdi. Buhtunnasr daha önce Danyal'ı esir almış ve Bâbil'e getirmişti; o da burada ölmüştü.

Ebu Mûsa bu durumda ne yapması gerektiğini Hz. Ömer'e sordu. Halife Ömer yazdığı mektupta: "Onu kefenle ve defnet " diye emir verdi. Ebû Mûsa bir kanalın suyunu kesti; Danyal'ın cesedini su kanalına defnetti; sonra da kanalın suyunu kabrin üzerine akıttı.²⁷¹

²⁶⁵ Belâzürî, s.398-400

²⁶⁶ Yâkût el-Hamevî, I, 117

²⁶⁷ Belâzürî, s.546

²⁶⁸ Taberî, IV, 208; İbnü'l-Esîr, II, 457-498

²⁶⁹ Belâzürî, s. 546-548

²⁷⁰ Belâzürî, s. 549; Taberî, II, 218-219

²⁷¹ Belâzürî, s.548

Yezdicerd'in gönderdiği ordular Müslümanlar tarafından teker teker mağlup edilince, Yezdicerd bir taraftan ülkenin kuzeyine daha güvenli yerlerine çekiliyor diğer taraftan da sürekli olarak halkı Müslüman Araplara karşı isyana teşvik ediyordu.

Daha önce Müslümanlar ile barış yapmış olan İranlılar'ın Yezdicerd'in ayaklanma çağrılarına iştirak etmeleri üzerine Ebû Mûsa tekrar Râmhürmüz üzerine Ebû Meryem el-Hanefî'yi gönderdi.²⁷² Ebû Meryem Râmhürmüz halkıyla 800.000 dirhem ödemeleri şartıyla anlaştı. Ebû Mûsa, Sürrak şehrini de Râmhürmüz barış anlaşmasına göre fethetti.²⁷³

Belâzürî, Ebû Mûsa'nın daha sonra Tüster üzerine yürüdüğünü kaydetmektedir. Burada kuvvetli bir düşmanla karşılaşır. Kuşatma esnasında ne Müslümanlar şehri fethedebiliyorlar ne de kuşatma altında kalanlar yarma harekâtında herhangi bir başarı sağlayabiliyorlardı. Bunun üzerine Ebû Mûsa, Hz. Ömer'den yardım istedi. Halife de Ammar b. Yâsir'e gitmesini emretti. Ammar, Cerîr b. Abdullah'ı önden Tüster'e gönderdi.²⁷⁴ Savaş esnasında şehirde yaşayan bazı şahıslar, kendilerine eman verilmesi karşılığında Müslüman askerlere gizli geçidi haber verince buradan kaleye giren ordu şiddetli çarpışmalar sonucu şehri fethetti.²⁷⁵ Daha önce Müslümanlarla yaptığı anlaşmaları bozan Hürmüzân da esir alınarak Medine'ye gönderildi.²⁷⁶ Belâzürî savaş meydanında 900 düşman askerinin öldürüldüğünü, 600'ünün de esir alındığını kaydetmektedir.²⁷⁷ Sonradan esirlerin boyunları vuruldu.

Daha sonra Cündişâpür, Keltâniye, Sibar da fethedildi. Belâzürî Sûs, Tüster ve Devrak'ın savaş yoluyla fethedildiğini bize aktarmaktadır.²⁷⁸

4.8. Nihâvend Savaşı

Nihâvend, İran'ın kuzey bölgesinde Hemedan'ın güneyinde yer alır. Burası İran'ın çok önemli ve büyük şehirlerinden biridir.²⁷⁹

²⁷² Belâzürî, s.549

²⁷³ Belâzürî, s.550

²⁷⁴ Belâzürî, s.550-551

²⁷⁵ Belâzürî, s.551-552

²⁷⁶ Halife b. Hayyât, s.97-98; Taberî, IV, 76-79

²⁷⁷ Belâzürî, s. 551

²⁷⁸ Belâzürî, s.553-554

²⁷⁹ Yâkût el-Hamevî, V, 313-314

Belâzürî'ye göre h.19/m.640 yılında Yezdicerd Hulvan'dan kaçınca, Farslılar Rey, Kümis, İsfahan, Hemedan ve Mâh halklarıyla da mektuplaşarak birbirleriyle haberleştiler ve yaklaşık h.20/m.641 yılında Yezdicerd'in etrafında toplandılar.²⁸⁰ Belâzürî, Nihâvend savaşının h.19/m.640 yılı Çarşamba günü olduğunu kaydetmektedir. Başka bir rivâyette ise h.20/m.641 yılında gerçekleştiği kaydedilir.²⁸¹ İran ordusu 60.000 kişiydi. Ammar b. Yasir düşmanın durumunu Hz. Ömer'e haber verdi. Halife de Şamlıların Şam'dan, Yemenlilerin Yemen'den savaşa gönderilmesini emretti. Basra'dan da yardımcı birlik geldikten sonra ordu kumandanlığına Numân b. Amr b. Mukarrin el-Müzenî'yi tayin etti.²⁸² Eğer o ölürse Huzeyfe b. el-Yemân, o da öldürülürse Cerîr b. Abdullah, o da öldürülürse Muğîre b. Şu'be, o da öldürülürse Eş'as b. Kays kumandan olacaktı.²⁸³

Numân, Nihâvend'de kalelerine sığınmış halde bekleyen İranlılar üzerine yürüdü. İlk iki gün şiddetli çarpışmalar meydana gelmekle birlikte herhangi bir netice alınamadı. Zira İranlılar çarpışmalar sırasında geri çekilerek önceden hazırlamış oldukları hendeklere sığınıyorlardı. Başkomutan bu problemin nasıl aşılacağı konusunda yardımcılılarıyla istişare yaptı. Alınan karar gereği Ka'kâ' b. Amr komutasındaki küçük bir birlik düşman üzerine hücum etti. Müslüman askerler bir süre çarpıştıktan sonra mağlubiyet görüntüsü verecek şekilde geriye doğru kaçmaya başladılar. Onları takip eden İran askerleri yerlerini terk edip asıl İslâm ordusunun beklediği yere doğru ilerlediler. Numân b. Mukarrin düşmanın iyice yaklaştığı anda sancağı üç defa sallayarak, saldırı emrini verdi. İki ordu arasında kalan İranlılar panik içinde etrafa dağıldılar. Şiddetli çarpışmalar esnasında İslâm ordusu başkomutanı Numân b. Mukarrin ilk şehit olan kimse oldu.²⁸⁴ Hz. Ömer Numân'ın öldürüldüğünü duyunca çok üzüldü ve "Biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz" dedi.²⁸⁵

Ordu komutanlığını Huzeyfe b. Yemân üstlendi. Gün boyu süren çarpışmalar sonucunda düşman kesin bir yenilgiye uğratıldı.

²⁸⁰ Belâzürî, s.433

²⁸¹ Belâzürî, s.438

²⁸² Belâzürî, s.433-434

²⁸³ Belâzürî, s.434

²⁸⁴ Belâzürî, s.435; Welhausen, s.87

²⁸⁵ Belâzürî, s.436

Belâzürî, Nihâvend savaşının h.19/m.640 yılı Çarşamba günü olduğunu kaydetmektedir. Başka bir rivâyetle ise h.20/m.641 yılında gerçekleştiği kaydedilir.²⁸⁶ Savaştan sonra sağ kalan Sâsânî askerleri Hemedan'a sığındılar.

Nihâvend savaşı Arap-Fars mücadelesinin dönüm noktalarından biri kabul edilir. İslâm tarihindeki önemi sebebiyle bu savaşa Fethu'l-Fütûh(Fetihler Fethi) adı verilir. Çünkü Nihâvend savaşından sonra Sâsânîler İran topraklarında bir daha Müslümanlar'a karşı koyabilecek bir ordu teşkil edememiştir.²⁸⁷

4.9. Dînever, Mâsebezân ve Mihricankazef'in Fetihleri

Dînever, Hemedan'a 20 fersah uzaklıktadır. Geniş ve düzlük arazilere sahip, toprakları da verimli bir şehirdir.²⁸⁸ Belâzürî bu fetihleri şöyle anlatır: Ebû Musa el-Eş'ari, Numân b. Mukarrin'e yardım için gönderilen Basralıların yardım birliğinin başında gitmiş olduğu Nihâvend'den dönerken Dînever'e uğradı. Orada kaldığı beş gün esnasında yalnızca bir gün savaş oldu. Halk cizye ve haraç vermeyi kabul edip, canları, malları ve çocukları için eman istediler. Ebû Musa onların isteklerini kabul etti ve orada bir süvari birliğiyle birlikte bir de amilini bıraktı.

Daha sonra Ebû Musa, Mâsebezân'a gitti. Mâsebezân Medâin şehrinin kuzeydoğusunda bağ ve bahçeleriyle meşhur bir şehirdir.²⁸⁹ Burası da savaş olmadan alındı. Dînever sulhu gibi cizye ve haraç ödemeleri şartıyla anlaştılar. Ebû Musa, etrafa küçük birlikler gönderdi ve oralardaki toprakları da ele geçirdi.

Ebû Musa, Saib b. el-Akra es-Sakafi'yi Mihricankazef'deki Saymere şehrine gönderdi. Burası cizye ve haraç ödenmesi şartıyla, sulh yoluyla fethedildi. Mihricankazef'de meskûn yerler ve köylerin hepsi fethedildi.²⁹⁰

²⁸⁶ Belâzürî, s.438

²⁸⁷ Belâzürî, s.438; İbnü'l-Esîr, III,7

²⁸⁸ Yâkût el-Hamevî, II, 545-546

²⁸⁹ Yâkût el-Hamevî, V, 41

²⁹⁰ Belâzürî, s.440-441

4.10. Hemedan'ın Fethi

Hemedan İsfahan'a yakın bir şehirdir.²⁹¹ Belâzürî, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be'nin h.23/m.644 yılında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi Hemedan'a gönderdiğini rivâyet etmektedir. Farklı bir rivâyete göre ise Muğîre kendisi Hemedan'a gitti, öncü kuvvetinin başında Cerîr vardı.²⁹²

Cerîr, Hemedan halkı ile savaştı. Halk onu şehirden kovdu. Daha sonra Cerîr, Nihavend sulh şartlarına göre h.23/m.644 yılı sonunda Hemedan şehrini fethetti.²⁹³

Halîfe b. Hayyât, Hemedan'ı, Huzeyfe b. Yemân'ın h.22/m.643 yılında fethettiğini rivâyet etmektedir.²⁹⁴

4.11. Kum, Kâşân ve İsfahan Fetihleri

Ebû Musa el-Eş'arî, Nihavend savaşıdan sonra Ehvaz'a geldi. Oradan sonra Kum'a geçti. Kum şehri Kâşân şehri ile birlikte zikredilmektedir.²⁹⁵ Burada birkaç gün kaldıktan sonra şehri fethetti.

Ebû Musa, Ahnef b. Kays'ı Kâşân'a gönderdi. Kâşân, İsfahan'a yakın bir şehirdir ve Kum şehriyle birlikte zikredilir.²⁹⁶ Ahnef b. Kays, burayı savaş yoluyla fethettikten sonra Ebû Musa'nın yanına döndü.²⁹⁷

H. Ömer h.23/m.644 yılında Abdullah b. Büdeyl b. Verkâ el-Huzâî'yi İsfahan'a gönderdi. Burası merkezi İran platosunu sulayan Zâyenderûd nehrinin kenarında Yehudiye'ye yakın bir yerde kurulmuş büyük şehirlerdendir.²⁹⁸ Abdullah b. Büdeyl buranın halkıyla savaştıktan sonra sulh yoluyla İsfahan'ı fethetti. Yapılan anlaşmada halk, harac ve cizye ödeyecek; buna karşılık canları ve ellerindeki silahları hariç malları için kendilerine eman verilecekti.

²⁹¹ Yâkût el-Hamevî, V, 410-417

²⁹² Belâzürî, s.443

²⁹³ Belâzürî, s.443

²⁹⁴ Halîfe b. Hayyât, s.113

²⁹⁵ Yâkût el-Hamevî, IV, 397-398

²⁹⁶ Yâkût el-Hamevî, IV, 296-297

²⁹⁷ Belâzürî, s.447

²⁹⁸ Yâkût el-Hamevî, I, 206-210

Abdullah b. Büdeyl, ordusunda bulunan Ahnef b. Kays'ı Yehudiye'ye gönderdi. Buranın halkı onunla İsfahan sulhü gibi bir anlaşma yaptı. Abdullah b. Büdeyl İsfahan ve ilçelerinin topraklarını böylelikle ele geçirdi.

Belâzürî'de yer alan başka bir rivâyete göre; Abdullah b. Büdeyl, İsfahan'ın her yerini, dağlarını, ovalarını dolaştı ve her tarafını ele geçirdi. Buranın halkından da Ehvaz halkından aldığı gibi harac aldı.²⁹⁹

4.12. Rey ve Kûmis'in Fethi

Belâzürî'nin rivâyet ettiğine göre, Hz. Ömer, Nihavend savaşından iki ay sonra, Kûfe valisi Ammar b. Yâsir'e mektup yazarak Urve b. Zeydil-Hayl et-Tâi'yi 8.000 askerle Rey ve Destebâ'ya göndermesini emretti. Rey, İran'ın güzellikleri ve meyveleriyle meşhur büyük şehirleinden biridir. Hazar denizinin güneyinde yer alır.³⁰⁰ Ammar bu emri yerine getirdi, Urve'yi emredilen yere gönderdi. Deylem ve Rey halkı birleşip Urve'ye karşı savaştılar. Sonunda Urve zafer kazandı. Kardeşi Hanzala b. Zeyd'i yerine vekil bırakan Urve, Ammar'ın yanına gitti ve kendisini Halîfe Ömer'e göndermesini istedi. Fetih haberini Halîfeye kendisi verdi.³⁰¹

Bera b. Âzib, Kûmis üzerine bir süvari birliği gönderdi. Halk karşı koyamayınca, şehrin kale kapılarını açarak teslim oldu.

Belâzürî'nin naklettiğine göre, Hz. Ömer, Ammar'ı azledip yerine Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valisi tayin edince; Muğîre, Rey ve Desteba'ya Kesir b. Şihab el-Hârisi'yi vali tayin etti. Kesir, Rey'e geldiğinde halk anlaşmayı bozmuştu. Bunun üzerine onlarla, itaat edip, cizye ve harac ödeyene kadar savaştı. Belâzürî, Rey'in vergisinin oniki milyon dirhem olduğunu kaydetmektedir.³⁰²

²⁹⁹ Belâzürî, s.448-449

³⁰⁰ Yâkût el-Hamevî, III, 116-122

³⁰¹ Belâzürî, s.447

³⁰² Belâzürî, s.456-460

4.13. Kazvin ve Zencan Fetihleri

Kazvin şehri Hazar Denizi ile Rey şehri arasında bulunan meşhur bir şehirdir.³⁰³ Belâzürî'nin rivâyetine göre, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be, Hemedan'a Cerîr b. Abdullah'ı, Kazvin'e ise Berâ b. Âzib'i vali tayin etti.

Hız. Ömer, Bera'ya Kazvin'e gitmesini, eğer burayı fethederse oradan Deylem'e karşı savaşmasını emretti. Berâ, yanında Hanzala b. Zeydil-Hayl ile birlikte Ebher'e geldi. Halk kaleye sığınmıştı. Berâ ile savaşın sonunda emân istediler. Nihavend halkına verilen emanla aynı şartlarla anlaştılar. Cizye vermek istemedikleri için Müslüman oldular.³⁰⁴

Berâ Deylem halkıyla vergi ödemek şartıyla anlaşma sağlayınca Cilan ve Taylesan üzerine yürüdü. Zencan şehrini de savaş yoluyla fethetti.³⁰⁵ Zencan, Azerbaycan ile Cibal arasında meşhur, büyük bir şehirdir. Kazvin'e ve Hazar Denizine yakındır.³⁰⁶

4.14. Azerbaycan'ın Fethi

Azerbaycan sınırlarının içinde Ürmîye, Erdebil ve Tebriz gibi meşhur şehirler vardır.³⁰⁷ Azerbaycan'ın fethiyle Hız. Ömer döneminin İran cephesi fetihleri h.22/m.644 yılında istenen noktaya gelmiştir. Horasan'ın Ceyhun nehri boylarındaki bazı noktalar hariç tüm İran Müslümanların idaresine geçmiştir.

Belâzürî'ye göre, Kûfe valisi Muğîre b. Şu'be, Azerbaycan'ı fethetmek için Huzeyfe b. Yemân'ı tayin etti.³⁰⁸ Huzeyfe Azerbaycan'ın merkezi Erdebil'e geldi. Şehrin yöneticisi ordusunu toplayıp Müslümanlarla çok şiddetli bir şekilde savaştı. Huzeyfe, savaşın sonunda 800.000 dirhem vergi ödemeleri karşılığında onlarla anlaştı. Ayrıca kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması, mabedlerinin yakılmaması, bayram kutlamalarına karışılmaması şartıyla da anlaştılar. Fetihten sonra Muğîre, Huzeyfe'yi Azerbaycan'a vali yaptı.³⁰⁹

Huzeyfe daha sonra Mûkan ve Cilan'a saldırdı, vergi ödemeleri şartıyla buranın halkıyla anlaştı.

³⁰³ Yâkût el-Hamevî, IV, 342-344

³⁰⁴ Belâzürî, s.460-461

³⁰⁵ Belâzürî, s.462

³⁰⁶ Yâkût el-Hamevî, III, 152-153

³⁰⁷ Yâkût el-Hamevî, I, 128-129

³⁰⁸ Belâzürî, s.467

³⁰⁹ Belâzürî, s.467-468; Taberî, IV, 255-256

Belâzürî, Hz. Ömer'in daha sonra Huzeyfe'yi valilikten azledip, yerine Utbe b. Ferkad es-Sülemî'yi Azerbaycan'a vali tayin ettiğini aktarmaktadır.

Utbe, Erdebil'e gelince halkın genel anlamda anlaşmaya uyduğunu gördü. Ancak bazı bölgeler onun yönetimine karşı isyan ettiler; o da bu yerleri fethetmek için harekete geçti ve sonunda zafer kazandı, birçok ganimet de elde etti.³¹⁰

Halife b. Hayyât, aktardığı bir rivâyette Azerbaycan'ı Utbe b. Ferkad'ın fethettiğini aktarmaktadır.³¹¹

Belâzürî, Azerbaycan'ın h.22/m.644 yılında, savaş yoluyla fethedildiğini aktarmaktadır.³¹²

4.15. Musul'un Fethi

Musul İslâm şehirlerinin büyüklerindedir. Dicle ile Fırat'ı birbirine bağladığı için Irak'ın kapısı sayılır.³¹³ Belâzürî, Hz. Ömer'in h.207/m.642 yılında Utbe b. Ferkad es-Sülemî'yi Musul'a vali tayin ettiğini kaydetmektedir. Utbe, Ninova halkıyla savaştı ve doğu tarafındaki kaleyi aldı. Dicle'nin diğer tarafındaki yerleri cizye ödemeleri, isteyen de gitmesine izin verilmesi şartıyla anlaştı. Musul halkıyla da cizye karşılığı anlaştı. Utbe, daha sonra Merc, Bâhüzerâ, Bâazra, Hibton, Hannâne, Maa'le, Damir, Bâneâsa, Telluş-Şahârice, Selak' ı da fethetti.³¹⁴

Hz. Ömer daha sonra Utbe'yi Musul valiliğinden azledip, Herseme b. Arcefe el-Bârikî'yi vali tayin etti.

Belâzürî'deki başka bir rivâyete göre Tîrehan ve Tikrit'i de Utbe b. Ferkâd fethetmiştir. Onlara canları, malları karşılığı eman vermiştir.³¹⁵ Utbe Sâmağan ve Derâbaz halkıyla da cizye ve harac ödemeleri, kimsenin öldürülmemesi, esir alınmaması şartıyla anlaşma yapmıştır.³¹⁶

³¹⁰ Belâzürî, s.468

³¹¹ Halife b. Hayyât, s.108-109

³¹² Belâzürî, s.468

³¹³ Yâkût el-Hamevî, V, 130

³¹⁴ Belâzürî, s.476

³¹⁵ Belâzürî, s.478

³¹⁶ Belâzürî, s.479

4.16. Basra Şehrinin Kuruluşu

Basra şehri Bağdat'ın 420 km. güneydoğusunda, Dicle ile Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km. güneybatısında yer alır.³¹⁷ Hz. Ömer, Utbe b. Gazvan'ı Basra valisi yapınca, o Übülle, Destümeysan, Eberkubaz'ı savaş yoluyla; Fırat'ı ise barış yoluyla fethetti. Bu sırada Hz. Ömer'e mektup yazarak kışın oturacakları bir yere ihtiyaç olduğunu yazdı. Hz. Ömer de suya ve otlığa yakın, verimli bir yere yerleşmelerini emretti. Utbe de Basra'ya yerleşti. Buraya kamıştan bir cami, yanına vali konağı, hapisane ve divan yaptırdı. Müslümanlar savaşa giderken kamıştan evleri sökerler, kamışları demetlerler dönünce tekrar ev yaparlardı. Daha sonra binalar yapıldı. Cami ve vali konağı kerpiç ve çamurla, tavanı otlarla kapatıldı. Cami de genişletildi.³¹⁸

4.17. Horasan'ın Fethi

Horasan İran'ın kuzeydoğusunda bulunur. Nişabur, Herat ve Merv gibi önemli şehirleri içine alan meşhur bir eyâlettir.³¹⁹ Belâzürî'deki bir rivâyete göre Ebû Musa el-Eş'arî, Abdullah b. Büdeyl'i Horasan'a gönderdi. Abdullah Kirman'a geldi, oradan Tabeseyn'e geçti. Burada birinin adı Tabes, diğerrinin adı Gür'n olan iki kale vardı. Bu kalelerle korunan bölgede hurma yetişirdi. Bu iki kapı aynı zamanda Horasan'ın kapısı durumundaydı. Tabeseyn halkı, Hz. Ömer'in yanına gelerek 60.000 dirhem ödemek şartıyla anlaştılar. Başka bir rivâyette 70.000 dirhem karşılığı anlaştılar. Abdulllah burada ganimet elde etti.³²⁰

Sonuç olarak bu bölümde Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân'ında yer alan Hz. Ömer dönemi fetihleri, bu fetihlerin sonuçları ve fetihler esnasında yaşanan siyasi olayları İslâmiyetin nasıl bir yolla geniş coğrafyalara yayıldığı ele alınmıştır.

Belâzürî o dönemde gerçekleşen fetihlerin gerçekleşme şekillerini ve dönemin yaşam koşullarını, para birimlerini, vergi biçimlerini ve devlet sistemini geniş bir biçimde ele almıştır.

³¹⁷ Yâkût el-Hamevî, I, 430-440

³¹⁸ Belâzürî, s.498-499

³¹⁹ Yâkût el-Hamevî, II, 350-354

³²⁰ Belâzürî, s.584-585

İKİNCİ BÖLÜM

İBN A'SEM'İN EL-FÜTÛH'UNA GÖRE HZ.ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ

Bu bölümde İbn A'sem'in kitabı el-Fütûh'un anlatımıyla Hz. Ömer dönemi fetihlerini üç ana başlık altında inceleyeceğiz. Hz. Ömer döneminde yer alan fetihlerin daha çok belirli bölgelerde yoğunlaşmasından dolayı o bölgelere verilen genel isim olarak ilk önce Sûriye daha sonra Mısır ve Irak bölgelerinin fetihleri ele alınacaktır. Bu fetihleri anlatırken o bölgelerde yer alan savaşlar tek tek incelenecektir. Yeri geldikçe diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki bazı bilgilere de yer verilecektir.

1. İBN A'SEM'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE TARİHÇİLİĞİ

Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbârî'nin doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. İsminde de ihtilaf vardır. Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Üdebâ'sında Ahmed b. A'sem el-Kûfî olarak geçer.¹ Kâtip Çelebi ise Keşfü'z-Zünûn adlı eserinde Muhammed b. Ali yazmıştır.² Brockelmann ise Muhammed b. Ali b. A'sem el-Kûfî veya Ebû Muhammed b. Ali b. A'sem el-Kûfî şeklinde aktarmıştır.³ Kabilesi kaynaklarda zikredilmemiştir. Ancak müellifin tarafgir üslûbundan dolayı Ezd kabilesine mensup olduğu tahmin edilmektedir.⁴ Zirîklî İbn A'sem'in 314/926 yılında vefat ettiğini söylemiştir.⁵ Mustafa Fayda'nın tespitine göre ise İbn A'sem, Abbâsî Halîfesi Muktedir zamanında yaşamış, Muktedir'in ölüm yılına kadar h.320/m.932 hayatta kalmıştır. Buna göre İbn A'sem'in h.314/m.926 yılında vefat ettiğine dair bilginin yanlış olduğu anlaşılır.⁶ Yâkût el-Hamevî, “ İbn A'sem'in Hârûn er-Reşîd zamanına kadar olan dönemi anlatan meşhur el-Fütûh adlı eseri ile Me'mun döneminden Muktedir-Billâh'ın

¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, I, 379

² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II,1239

³ Brockelmann, *Tarihu'l-Edebil-Arabî*, Kahire, 1959, III,55-56

⁴ Abdulaziz Muhammed Nur Veli, *Eseru't-Teşeyyu' ale'r-Rivâyâti't-Târîhiyye fi'l-Karni'l-Evvelil'l-Hicrî*, Medine,1996,s.263

⁵ Zirîklî, Hayruddin, *el-A'lâm Kamûsu Terâcim*, Beyrut, 1989, I,96

⁶ Fayda, Mustafa, “İbn A'sem el-Kûfî” DİA, XIX, 325

hayatının sonuna kadarki dönemi içine alan ve birinci kitabın (el-Fütûh) zeyli gibi olan Kitâbü't-Tarih'i vardır;''der ve bu iki eseri gördüğünü aktarmaktadır.⁷ Dolayısıyla İbn A'sem'in Abbâsî Halîfesi Muktedir-Billâh'ın ölüm yılına (h.320/m.932) kadar hayatta olduğu anlaşılır.

İbn A'sem'in hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Yâkût el-Hamevî, İbn A'sem'in şîî bir tarihçi ve şair olduğunu ayrıca hadisciler nezdinde zayıf kabul edildiğini söylemektedir.⁸ Bu bilgiler dışında İbn A'sem'in hayatı hakkında bilgi olmamasının sebebi kendisinden sonra gelen tarih ve tabakat yazarlarının ondan çok az faydalanmış olmalarıdır.

İbn A'sem'in el-Fütûh adındaki eserinin Arapça aslı ve Farsça tercümesi bulunmaktadır. Yâkût el-Hamevî bir de el-Fütûh kitabının zeyli gibi olan Kitâbü't-Tarih'i de gördüğünü kaydetmektedir.⁹ el-Fütûh adlı eser Yâkût'un bahsettiği Kitâbü't-Târih'i de içine alır. el-Fütûh Hulefâ-i Râşidîn dönemiyle başlar. Ele alınan ilk konu Sakîfetü Benî Sâide'de Hz. Ebubekir'in Halife oluşudur; ardından irtidat savaşları ile Sâsânî ve Bizans cephelerinde gerçekleştirilen fetihlere ve bu dönemdeki diğer olaylara geçilir. Metinde hayalî kıssaların eklendiği ve bazen meşhur bazen de adı hiç bilinmeyen şairlere nispet edilen, ancak hemen hemen hepsinin İbn A'sem'in kendisine ait olan şiirlerin serpiştirildiği görülmektedir. el-Fütûh, ilmî üslûbu ile dikkat çekmektedir. Eseri metot, üslûp ve muhteva bakımından Taberî'nin Tarîh'i ile mukayese etmeye imkân yoktur. İbn A'sem kitabını, Hz. Ali başta olmak üzere Şîî imamlarını ve onları destekleyenleri övmek, Muâviye ve oğlu Yezid ile diğer Emevîler'i ve arkasından da Abbâsîler'i yermek, ayrıca genelde Yemenliler'i, özelde Ezd kabilesi mensuplarını yüceltmek için kaleme almıştır.

Eserin Farsça tercümesi m.XIII. yüzyıldan itibaren Şîî çevrelerinde yaygınlaşmıştır. Tarihçilerin el-Fütûh'un Arapça aslından faydalanmaları ancak m.XX. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiştir. el-Fütûh'un Farsça tercümesi Bombay'da üç defa (1270, 1300, 1305) ve tahkik edilerek Tahran'da da iki defa el-

⁷ Yâkût el-Hamevî, I,379

⁸ Yâkût el-Hamevî, I,379

Fütûh adıyla basılmıştır.¹⁰ Ayrıca eser bu tercümeden Urduca'ya çevrilip *Târih-i A'sem* adıyla da yayımlanmıştır.¹¹

Arapça metin ilk defa sekiz cilt halinde Haydarâbâd-Dekkan'de basılmış(1388-1395/1968-1975) ve arkasından aynı baskı Beyrut'ta tekrar edilmiştir. Daha sonra yine Beyrut'ta Naîm Zerzûr'un yazdığı bir mukaddime ile dört cilt (1406-1986) ve Süheyl Zekkâr'ın tahkikiyle üç cilt (1412-1992) halinde iki ayrı baskısı yapılmıştır.¹²

2. SÛRİYE FETİHLERİ

2.1. Dımaşk'ın Fethi

Dımaşk Şam'ın en meşhur şehridir. Yeryüzü cenneti diye adlandırılır. Yaşam şartları iyidir.¹³ İbn A'sem, Dımaşk şehrinin Müslümanlar tarafından h.14/m.635 Recep ayının 13'ü Cuma günü fethedildiğini kaydetmektedir.¹⁴

Hz. Ömer halife olunca ilk olarak Şam halkına mektup yazarak Hz. Ebûbekir'in vefatına işaret etti. Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı da Şam halkına emir olarak görevlendirdiğini bildirdi.¹⁵

Hz. Ömer Ebû Ubeyde b. Cerrah'a yazdığı mektupta onu vali olarak görevlendirdiğini ve halkın bu durumdan haberdar olduğunu söyledi. Düşmanlarına karşı Şam'ın belli bölgelerine asker yerleştirmesini istedi. İhtiyacı olmayan kişileri görevden uzaklaştırıp ihtiyacı olanları da görevde bırakmasını; Hâlid b. Velîd'i ise görevden uzaklaştırmasını emretti.

Ebû Ubeyde kendisi başkomutan olunca Dımaşk'a doğru yola çıktı ve Dımaşk'ı kuşattı. Müslümanlar Dâriya'da Rumlar'a ulaştı. Aralarında şiddetli bir çatışma meydana geldi.

Muhasara bir aya yakın devam etti. Rumlar güç durumda kalınca Rum Meliki Heraklius'a mektup göndererek sıkıntıda olduklarını, yardım göndermesini istediler. Müslümanların kendilerine cizye karşılığı eman verdiklerini söylediler. Heraklius ise savaşmalarını, teslim olmalarını istedi. Müslümanların sözlerinde

¹⁰ Fayda, Mustafa, "*İbn A'sem el-Kûfi*" D.İ.A. XIX, 326

¹¹ Zirikî, I, 96

¹² Fayda, Mustafa, "*İbn A'sem el-Kûfi*" D.İ.A. XIX, 326

¹³ Yâkût el-Hamevî, II, 463-482

¹⁴ İbn A'sem, I-II,130

¹⁵ İbn A'sem, I-II,127

durmayacaklarını, onları köle edeceklerini, eğer acele etmezlerse ordu göndereceğini söyledi. Rumlar da gelecek orduyu beklediler.¹⁶

Ancak yardım gecikince, Rumlar, Hâlid'in azledildiğini bildiklerinden sulh isteğini Ebû Ubeyde'ye bildirdiler. Ebû Ubeyde ilk önce şehir için 100.000 dinar istedi, daha sonra yetişkin erkekler için 4 dinar, kadınlar için 2 dinar cizye istedi. Aralarında sulh anlaşması yazıldı. Ebû Ubeyde Hz. Ömer'e ganimetin beşte birini gönderdi ve kalanı da 37.000 kişi arasında paylaştırdı.¹⁷

Ya'kûbî'nin Târih'inde yer alan başka bir rivâyette ise, Ebû Ubeyde Dımaşk'a Câbiye kapısından girdiğinde yanında Hâlid b. Velîd'in olmadığı, savaştıktan sonra Doğu kapısından girdiği ve orduya Meryem Kilisesinin bulunduğu yerde yetiştiği aktarılmaktadır.¹⁸

Dımaşk'ın fethi ile Bizans'ın Doğu Akdeniz hâkimiyetine büyük bir darbe vurulmuş oldu.¹⁹

2.2. Fihl Savaşı

Fihl Şam toprakları içerisinde ve Dımaşk yakınlarında bulunan bir yerleşim yeridir.²⁰ Dımaşk'ın fethinden sonra Rumlar tedirgin oldular. Hristiyan olan Araplardan kendilerine yardım etmelerini isteyerek 80.000 kişilik bir ordu oluşturdular. Bu haber Dımaşk'ta bulunan Sûriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah'a ulaştınca; Amr b. el-Âs 7.000 atıyla birlikte, Şurahbil b. Hasene de 6.000 atıyla yardıma geldi²¹ ve İslâm ordusu toplam 20.000 kişi oldu.

Rumlar o zaman Fihl mevkiinde bulunuyorlardı. Müslümanlarla karşılaştıklarında 20.000 kişilik orduyu görünce Rum meliki Heraklius'tan yardım istediler. Heraklius'un onlara gönderdiği 20.000 kişilik haçlı ordusuyla beraber Rumlar 100.000 kişi oldular. Amr b. el-Âs da bu durumu Ebû Ubeyde'ye haber verdi. Ebû Ubeyde de Hâlid b. Velîd ile bu konuyu görüştü. Hâlid kendisinin de savaşa iştirak edeceğini Amr'ın acele etmemesini istedi. Sonra Ebû Ubeyde, Amr'a

¹⁶ İbn A'sem, I-II,128-129

¹⁷ İbn A'sem, I-II, 130

¹⁸ Ya'kûbî, II,140

¹⁹ Halîfe b. Hayyât, s. 84; Taberî, III, 438-441; İbnü'l-Esîr, II, 293-295; İbn Kesîr, VII, 22

²⁰ Yâkût el-Hamevî, IV, 237

²¹ Taberî, IV, 59-60

ve beraberindeki Müslümanlara, Hâlid b. Velîd gelinceye kadar düşmanla savaşmakta acele etmemelerini söyledi.²²

Hâlid b. Velîd 5.000 atıyla Baalbek'e doğru yola çıktı. Ebû Ubeyde de ona eşlik etti ve şu tavsiyelerde bulundu: "Eğer yardıma ihtiyaç duyarsan bana yaz ki, yanımdaki askerlerle sana geleyim." Hâlid de dedi ki: "Arkadaşlarının yanına rahatça dön, Allah sana rahmet etsin." Ebû Ubeyde ona veda etti ve Dimaşk'a döndü. Hâlid 5.000 atıyla ve arkadaşlarıyla Baalbek'e doğru savaşarak ilerliyordu.²³

Bizanslılar Ebû Ubeyde'ye mektup yazarak ülkelerine dönmelerini istedi. Ebû Ubeyde ise bu teklifi kabul etmedi. Ebû Ubeyde'nin mektubunu alan Bizanslılar kendilerine bir elçi göndermesini istediler.²⁴ Ebû Ubeyde ise Bizanslıların talebi üzerine onlara Muaz b. Cebel'i gönderdi. Muaz onların lüks koltuk ve minderlerde oturduklarını görünce onlarla ayakta konuşmak istedi. Bizanslılar Muaz'a, Habeş ve Fars toprakları daha yakınken niçin kendi topraklarına girmek istediklerini sordu.

Muaz da bu soruya şöyle cevap verdi: "Bizim için sizinle onlar arasında fark yoktur. Çünkü Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: 'Ey İman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizden bir sertlik bulsunlar. Bilin ki Allah sakınanlarla beraberdir.'²⁵ Diyerek konuşmasını şöyle sürdürdü: "Siz bize daha yakın olduğunuzdan önce size geldik. Irak'taki Farslılara da liderimiz başka ordular gönderdi. Allah bize ve onlara zafer nasip etsin inşaallah. Ve yine sizin, biz güçlüyüz, askerlerimiz ve ordumuz çoktur biz sizi yeneriz gibi sözlerinize gelince; Bizler ordumuzun çokluğuna ve gücüne güvenmeyiz. Bizler bütün gücün Allah'a ait olduğuna iman eder ve sadece O'na güvenir ve dayanırız. Nice az olan topluluklar çok olan toplulukları yenmişlerdir. Ve nice küçük toplulukları yüceltmiş çok ve güçlü olan toplulukları da alçaltmıştır. Allah sabredenlerle beraberdir. Sizin Kralınız Heraklius ile ilgili olarak tazim ve yüceltmenize gelince biliniz ki; o yakında ölecektir. Bizim melikimiz ise diri ve ölmeyen Allah'tır. Bizi ve sizi yaratan O' dur. Emîrimiz bizden biridir. Ve asla bize zulmetmez. Eğer Allah'a itaat eder, Allah'ın kitabına ve Peygamberimizin sünnetine uyarsa onunla yolumuz birdir. Aksi takdirde onu görevden alır, başımıza başkasını seçeriz. Bu durumda emîrimiz bize karşı

²² İbn A'sem, I-II,139

²³ İbn A'sem, I-II, 140

²⁴ İbn A'sem, I-II, 142-143

²⁵ Tevbe Sûresi, 9/123

büyüklenmez. Aynı şekilde emîrimiz hırsızlık yaptığında onun da elini keser, zina suçu işlediğinde onu da kamçılar ve ihanet ederse onu da cezalandırırız. Ve içimizden birine sövdüğünde de aynıyla mukabele görür, haksız yere öldürdüğünde kendi nefsiyle bunu öder ve eğer haksız yere birini döverse aynıyla kısas uygulanır ve o da onu döver. Ve bizim emîrimiz bizden biri gibidir Rabbine olan saygısından dolayı lüks koltuk ve döşeklerde oturmaz.

Yine siz, bizim sizin kitabınıza ve peygamberinize inanmamıza, sizinle savaşmamıza, sizin kestiklerinizden yememize, sizinle evlenebilmemize anlam veremediğinizi söylüyorsunuz. Biz sizin Peygamberinizin sadece Allah'ın kullarından bir kul ve elçilerinden bir elçi olduğuna iman ederiz.

Ancak bizler şimdi sizi sadece bir ve tek olan Allah'a kulluk etmeye, elçisi Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmaya, kiblemizi kible bilmeye ve yolumuzu yol edinmeye, haçı kırmaya, domuzu öldürmeye, içki ve zinadan uzak durmaya davet ediyoruz. Şayet bunları yaparsanız siz bizden biz sizdeniz, biz ve siz her konuda eşitiz. Ancak davetimizi red ederseniz, savaşa hazır olunuz. Güç ve kudret sadece Allah'ındır.²⁶

Muaz b. Cebel konuşmasını bitirdiğinde tercüman ona şunları söyledi: "Anlattıklarından anladık ki bizimle sizin aranızda uzlaşma mümkün değildir. Ve aramızda çok fark vardır. Bu nedenle size sadece bir hususu aktaracağız. Size Belkâ toprağını ve ona bağlı olan ve sizin savaşla aldığınız yerleri veririz. Sizler de geri kalan şehirlerimizden çekilir ve bu hususta karşılıklı bizimle bir anlaşma imzalarsınız. Fars toprağına gelince onlarla savaşın, biz size destek çıkarız."

Bunun üzerine Muaz: "Bize önerdiğiniz Belkâ topraklarıyla diğer topraklar zaten bizim sizden savaşla aldığımız topraklardır. Bizler sizi bütün Şam toprağından söküp çıkarmaya gayret ediyoruz. İnşallah bütün bu topraklar bizim olacaktır. Güç ve kuvvet Allah'a aittir" der.²⁷

Hiz. Ömer'in mektubu Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a ulaştığı zaman o, Müslümanları Rumlarla savaşmaya davet etti.

Bu hazırlıktan haberleri olan Rumlar da Müslümanlarla savaşmak üzere piyâde ve süvari olmak üzere 60.000 kişiden fazla orduyla Müslümanlarla savaşmak üzere

²⁶ İbn A'sem, I-II, 145

²⁷ İbn A'sem, I-II, 146

harekete geçtiler ve her iki ordu Fihl bölgesinde karşı karşıya geldi. Rumlar bir bölükle sağ kanattan Yezîd b. Ebî Süfyan komutasındaki Müslümanlara saldırdı. Rumlardan başka bir bölük ise sol cenahtan Şurahbil'in kumandasındaki askerlere, cephenin tam ortasından ise 10.000'den fazla askerle Hâlid b. Velîd'in komutasındaki Müslüman askerlere saldırdı. Bu saldırılara karşı Müslümanlar düşmanlarını hayrete düşüren bir direnişle vücutlarına ve yüzlerine isabet eden oklara karşı direnerek karşılık verdiler.

Ebû Ubeyde Müslüman ordusuna: “Ey Müslümanlar! Gördüğünüz gibi düşman topluluğunun gücü kalmadı onlara karşı sabırlı bir direnişle durun zira Allah katında mükâfatlara ermenin yolu zorluk anlarında itaat ve sabırdan geçmektedir. Allah sabredenlerle beraberdir” şeklinde seslendi. Bu konuşmadan sonra Müslümanlar yekvücut olmuş bir şekilde düşmanların üzerine tekrar saldırdılar ve karşı taraf her biri bir tarafa dağılmış halde bozguna uğratıldı.²⁸

Bu taarruzda Kays b. Hübeyre el-Murâdî'nin kahramanlıkları anlatılırken iki kılıcının, 10 tane mızrağının kırıldığını düşmanlardan büyük bir kalabalığı öldürdüğü 30'dan fazla insanı yaraladığı kendisinin ise 47 yara aldığı ve sağ kurtulduğundan bahsedilmektedir.

Hâlid b. Velîd Müslümanlara, “Ey insanlar dünyaya meyletmeyiniz Allah'a dönünüz çünkü bu dünya ve içindekiler yok olmaya mahkûmdur. Düşmana karşı koymaktan geri durmayınız ve saflarınızı bozguna uğratmayınız. Allah'ın düşmanları bâtıl üzerinde sizden daha sabırlı olmasınlar. Ecrinizi Allah'tan isteyiniz. Ben düşman üzerine saldırıyorum dileyen benimle gelir dileyen geride kalır” şeklinde seslendi. Bu konuşmadan sonra Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs 1.000 kişiyle birlikte Hâlid'le beraber düşman üzerine saldırdılar ve düşman birliklerini dağıtıp bozguna uğrattılar. Ardından tekrar geri dönmelerini diye takip ettiler. Düşman birlikleri tekrar toparlanarak bölük bölük sekiz saf şeklinde sıraya dizilmiş, her iki piyâdenin yanında bir atlı ve her atlının arasında bir okçu ve bir mızrakçı olacak şekilde dizilerek bu şekilde Müslümanlara saldırmaya başladılar.

Hâlid bu durum karşısında Müslümanlara; “Ey İslâm halkı bugün kendisinden başka gün olmayan bir gündür. Kavim 60.000 kişi olsa da ve sizden her birinize

²⁸ İbn A'sem, I-II, 151

onlardan birkaç kişi düşse de gözlerinizi kapatın ve düşmanlarınızın üzerine saldırın, sizi ganimet sevgisi savaştan alıkoymasın, Allah'ın yanında çok ganimetler vardır” şeklinde seslendi.²⁹

Ardından Müslüman süvarilerden Amr b. Saîd her iki topluluğun arasında durarak ve sesini yükselterek Kuran-ı Kerim'den şu ayetleri okudu: “Ey Müminler toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyiniz(kaçmayınız). Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşım mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arkasını dönerse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası varılacak ne kötü yerdir.”³⁰ Daha sonra orduyu savaşa teşvik edici konuşma yaptı ve düşmana saldırdı. Geri döndüğünde kaşından yaralanmış ve gözüne kan dolmuştu. Bu esnada Abdullah b. Kır es-Simâfî ona dönerek: “Ey Amr b. Saîd, bu yara senin affolmana, cenneti kazanmana ve Müslümanların zafer kazanmasına vesile olsun” dedi. Amr b. Saîd ise; “Zafere gelince o İslâm'a ve Müslümanlara aittir. Bana gelince Allah bu yarayı benim için şahit kıldı. Allah'a yemin ederim ki bu yara benim için Ebû Kubeys dağı kadar kırmızı altından daha sevimlidir” dedi ve tekrar düşmanla çarpışmaya gitti ve şehit düşünceye kadar savaştı.

Hâlid b. Velîd beraberinde Ebû Ubeyde'nin seçkin askerleriyle beraber düşman ordusuna doğru ilerledi. İnsanlar onun sağında ve solunda bekliyordu, onlara vasiyette bulundu ve dedi ki: “Ey insanlar benim tekbir sesimi duyduğunuzda biliniz ki ben saldırıya geçmişim siz de hemen saldırıya geçiniz. Allah'ı anınız ve güç yalnız Allah'a aittir deyiniz” dedi. İnsanlar da “işittik ve itaat ettik” dediler. Bu esnada Hâlid başını açtı ve tekbir getirerek düşmanlara saldırdı. Düşmanı bozguna uğratarak 7.000 kadar düşman askerini öldürdüler. Bunlardan 1.000'i veya daha fazlası komutan, 5.000'i onlara bağlı olanlar idi. Ancak içlerinde demirden zırha bürünmüş atlı veya çok güçlü piyâdelerden kurtulanlar olmuştu. Müslümanlardan ise 4'ü muhâcir, 7'si ensar 6'sı ise tâbiinden olmak üzere yaklaşık 10 kişi şehit oldu. Müslümanlar düşmanları takip ederek onlardan birçoğunu esir aldılar sonra da

²⁹ İbn A'sem, I-II, 152

³⁰ Enfâl 21/15-16

ganimetleri topladılar. Ebû Ubeyde ganimetin beşte birini beytülmale ayırdıktan sonra geri kalan kısmını Müslümanlara paylaştırdı.³¹

Bu arada bozguna uğrayan Rumların bir kısmı Şam'ın belli yerlerine ve bir kısmı da Rum Kralı Heraklius'a sığındılar.³²

Ebû Ubeyde ganimetten aldığı humusu Müslümanların Halifesi Hz. Ömer'e gönderdi. Ganimetlerle birlikte bir mektup yazdı. Bu mektupta Rumlarla Fihl şehrinde yapılan savaş ve zaferi kazandıklarına dair bilgiler ile Müslümanların ileri gelenlerinden şehit olanların isimleri yazıyordu. Ayrıca kendilerine dua etmelerini istemişti.³³

Mektup Medine'ye ulaştığında Hz. Ömer ve Müslümanlar sevindiler. Halife, Ebû Ubeyde'nin gönderdiği ganimetten payı Müslümanlara dağıttı ve hemen mektup yazarak Ebû Ubeyde'ye gönderdi. Bu mektupta Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Irakla ilgili sürdürdüğü savaş hazırlıkları bitmeden Rumlara saldırmamasını istemişti. Bunun üzerine Ebû Ubeyde fethettiği Şam'a giderek oraya yerleşti. Bu arada Sad b. Ebî Vakkâs'ın kış mevsiminde Irak'taki seferleri duraklamış Hz. Ömer de onun Irak'a savaşa gitmesini bir mektupla emretmişti.³⁴

2.3. Baalbek Savaşı

Baalbek Sûriye topraklarında tarihi yapılarıyla meşhur çok eski şehirlerdendir. Dımaşk'a ve Akdeniz sahiline doğru üç günlük mesafededir.³⁵ Baalbek'in fethinde Müslüman ordusunun başında Hâlid b. Velîd vardı. Şehrin kuşatılması sırasında Baalbek halkı Müslümanları feryadü figan ile karşıladılar. Sabahtan öğleye kadar iki ordu savaştı. Sonra Hâlid müslümanlara şöyle seslendi: "Ey insanlar! Bugün uzun değildir. Allah size rahmet etsin." Sonra Hâlid ve ordusu Rumlarla şiddetli bir şekilde savaştılar. Öyle ki yeryüzü Rumların kanlarıyla kırmızılaşmıştı. Rumlardan bir kısmı durumlarının kötülüğünden dolayı Beysan'a bir kısmı da Filistin'e gidiyorlardı.³⁶ Hâlid b. Velîd kaçan Baalbek halkının ardından malları, silahları ve

³¹ İbn A'sem, I-II, 153

³² Halife b. Hayyât, s.155-156; İbnü'l-Esîr, II, 295-296

³³ İbn A'sem, I-II, 154

³⁴ İbn A'sem, I-II, 155

³⁵ Yâkût el-Hamevî, I, 453

³⁶ İbn A'sem, I-II, 140

çocukları alıp Dımaşk'a Ebû Ubeyde'ye gönderdi. Baalbek şehrinin fethini Allah Hâlid b. Velîd eliyle gerçekleştirdi.³⁷

Ebû Ubeyde Hâlid'in Filistin'e Müslüman kardeşlerinin yardımına gitmesini emretti. Hâlid arkadaşlarıyla Filistin'e gitti. Müslümanların dört bir yandan gelmesi üzerine Rumlar da Fihl mevkiinde birleştiler.

Ebû Ubeyde bir adamı kendi yerine vekil bırakarak Müslümanların yardımına gitti. Rumlar Ebû Ubeyde'nin arkadaşlarına yetiştiğini biliyorlardı.³⁸

2.4. Hıms'ın Fethi

Hıms şehri Sûriye toprakları içerisinde surlarla çevrili çok önemli merkezlerden biridir.³⁹ Müslümanlar başka şehirlerin fethindeyken Hıms halkı kalelerine sığınarak savaşmak üzere hazırlıklar yapmaya başladılar. Aynı zamanda Antakya'da bulunan Rum Kralı Heraklius'den yardım istediler ve Heraklius onlara 20.000 asker gönderdi. Hıms halkından oluşan ordu da 10.000 kişiden fazlaydı. Hıms halkının savaş hazırlıkları yaptığını öğrenen Ebû Ubeyde b. el-Cerrah durumu hemen Hz. Ömer'e mektupla bildirdi. Hz. Ömer de ona cevaben bir mektup göndererek "Hıms'a git, Farşlılara karşı bize zafer veren Allah, Rumlara ve diğer kâfir kavimlere karşı da zafer ihsan eder. Allah'a güven ve bana bütün olan bitenleri haber ver ki içinde bulunduğun durumu bileyim" dedi.

Bu mektuptan sonra Ebû Ubeyde Müslümanlara Hıms'a gidileceğini haber verdi. Daha sonra Hıms'a ulaştılar. Her taraftan Müslümanlar oraya geldiler ve şehre gelebilecek lojistik destek kesildi. Bunu gören Rumlar savaşmak üzere kalelerinden çıktılar. İki taraf birbirine yaklaştı. Hâlid b. Velîd başındaki sarığı çıkararak saldırdı. Müslümanlar da Hâlid b. Velîd ile beraber şehrin doğu tarafından saldırmaya başladılar. Ebû Ubeyde b. el-Cerrah er-Resten, kapısından saldırmaya, Amr b. el-Âs ise başka bir kapıdan saldırmaya başladı. Yezîd b. Ebî Süfyan ise arka taraftan saldırdı ve Rumlardan çok sayıda insan öldürdüler. Rumlar geri kaleye kaçmak zorunda kaldılar.⁴⁰

³⁷ İbnü'l-Esîr, II, 450

³⁸ İbn A'sem, I-II, 141

³⁹ Yâkût el-Hamevî, II, 302

⁴⁰ İbn A'sem, I-II, 170

Ertesi gün Rumlar Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a haber göndererek barış yapmak istediler.⁴¹ Ebû Ubeyde 70.000 dinar vermek, her baliğ olan kişi başına yıllık 4 dinar vergi vermek ve Müslümanlar şehre geldiklerinde misafir etme karşılığında onlarla anlaşdı. Buna karşılık onların kiliseleri yıkılmayacak ve şehirlerinden ayrılmayacaklardı. Rumlar buna razı oldular ve anlaşma sağlandı.⁴²

Ebû Ubeyde bu anlaşmayı yazıya döktü ve Müslümanlardan bir kaç kişiyi şahit yazdı. Bu evrakı Rumlara gönderdi. Rumlar kapıyı açtılar ve Müslümanlar şehre girdi. Ebû Ubeyde Hıms'ta kaldı ve atlılarını sağa ve sola seferlere gönderdi. Sonra durumu Hz. Ömer'e bildirdi. Mektup Hz. Ömer'e varınca gönderilen humusu yanındaki Müslümanlara dağıttı. Hemen akabinde Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a mektup yazdı.

Hız. Ömer mektubunda Hıms'ın fethinden dolayı Allah'a hamd ettikten sonra Ebû Ubeyde'ye bu yıl için civardaki Rum şehirlerine akınlar düzenlememesini askerlerini geri çekmesini söyledi.

Hız. Ömer'in mektubu Ebû Ubeyde'nin eline geçince komutanları çağırarak durumu onlara bildirdi. Onlar da "Sana emredileni yap" dediler. Bunun üzerine Ebû Ubeyde Halep ve civarına gönderdiği Meysere b. Mesrûk el-Absî'ye dönmesi için haber gönderdi. Meysere, Halep'e varmak üzereyken kendisine haber ulaşınca hemen Hıms'a geri döndü.⁴³

2.5. Yermûk Savaşı

Yermûk Şam sınırları içerisinde ve "Gûr" denilen mevki civarında bulunan bir vadidir. Bu vadinin suyu Ürdün nehrine dökülür.⁴⁴ İbn A'sem'e göre Yermûk savaşı hicretin 15. yılında Recep ayında gerçekleşmiştir.⁴⁵

Hıms'taki Rumların komutanları Antakya'daki Rum Kralı Heraklius'a gittiler ve ona Hıms'ın ellerinden çıktığını haber verdiler. Kral bu duruma çok içerledi ve onlara "onlar da sizin gibi insan değil mi?" diye sordu. "Evet" dediler. Heraklius: "Onlardan çok değil misiniz?" diye sordu. Onlar: "Evet" dediler. Bunun üzerine o,

⁴¹ Taberî, IV, 154

⁴² Belâzürî, s. 186; İbn A'sem, I-II, 171

⁴³ İbn A'sem, I-II, 172

⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, V, 434

⁴⁵ İbn A'sem, I-II, 206

“Öyleyse neden yenildiniz?” diye sordu. Rum komutanlar sustular. İçlerinden yaşlı birisi: “Ey Kral ben nedenini söyleyeyim mi?” dedi. Kral: “Söyle” dedi. O kişi şunları söyledi: “Ey Kral bu Araplar salih bir kavimdir; biz ise zalim, müfsid, hayırsız bir toplumuz. Biz onlara saldırdığımız zaman samimi olmadık. Oysa onlar bize saldırdıklarında gönülden ve samimi idiler.” Heraklius: “Neden böyle yapıyorsunuz? Siz daha kalabalıksınız” deyince yaşlı adam: “Ey Kral onların Rablerinin yanında bizden daha iyi amelleri var. Çünkü onlar gündüzleri oruç tutuyor geceleri ayakta ibadet ediyorlar. İyiliği emrediyor, kötülükten sakındırıyorlar. Oysa biz ey Kral insanlara zulmediyoruz, sözümüzü tutmuyoruz, içki içiyor, haram işliyoruz, günah işliyoruz, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıyoruz, Allah’ı (c.c.) kızdıracak davranışlara meylediyoruz, razı edecek davranışları da yasaklıyoruz” dedi. Bunun üzerine Kral dedi ki: “Yemin ederim ki ey ihtiyar gerçek senin dediğin gibidir. Senin dışında kimse beni doğrulamadı. Bana düşen bu şehri terk edip başka bir memlekete gitmektir. Çünkü ben biliyorum ki siz bu davranışları yaptığınız müddetçe sizin gibilerden bana hayır yoktur.” O adam krala şöyle dedi: “Ey Kral sen bu Araplar için dünyanın cenneti olan Şam ülkesi Sûriye’yi mi terk ediyor ve çaba sarf etmeden, savaşmadan mazeretin olmadan mı ayrılıyorsun?” Kral yaşlı adama dedi ki “yazıklar olsun sana ey ihtiyar. Daha ne kadar onlarla savaşacağız.”⁴⁶ Bunun üzerine yaşlı adam krala “askerler hem yenilir hem de yenerler sen Müslümanlara karşı ordunu topla yenersen senin istediğin şey olur yenilirsen de Rumlar seni mazur görürler” dedi. Kral da ülkenin dört bir yanına haber salarak asker topladı ve ordunun başına başveziri Mahan’ı komutan olarak görevlendirdi.⁴⁷ Ona şöyle dedi:

“Bil ki ben seni bütün Hristiyanların başı olarak seçtim ve sana itimat ettim. Sen de sözümü tut ve askerlere karşı adaletli ve şefkatli ol, düşmanlardan koru, uygun durumlarda fırsatı kaçırma, saldırı esnasında diren ve doğru kararı vermeye gayret et, karışık işlerde kesin kararlı ol, kitabının hükmüyle amel et, doğru bildiğinden vazgeçme bil ki zafer sebatla birlikte gerçekleşir.”

Mahan bu vasiyeti dinledikten sonra hemen harekete geçti ve Antakya dışında askerleri toplamaya başladı.

⁴⁶ İbn A’sem, I-II, 172-173

⁴⁷ İbn A’sem, I-II, 174

Ardından Heraklius vezirlerinden Dirican ve Kanatır'ı çağırdı ve her birisine 100.000 dirhem ve 100.000'er kişilik ordu verdi ve tüm bunların başkomutanlığına Mahan'ı atadı ve bütün diğer vezirlere, komutanlara ve piskoposlara onun emri dışına çıkmamalarını emretti.

Geri kalan askerleri Antakya'da yanında bıraktı ve orduya dönerek şöyle seslendi: “Ey Romalı komutanlar sizler biliyorsunuz ki sizin topraklarınıza el koyan bu Araplar toprağa, şehirlere, köylere, buğdaya, arpaya, altına, ipeğe razı olmazlar. Onlar sizlerin anneleri, kız kardeşleri, eşleri, erkek ve kız çocuklarını esir etmek, hür insanları ve kralların çocuklarını köle edinmek istiyorlar. Şimdi dininizi savununuz hareminiz, evlatlarınız ve mallarınız için savaşınız. Hâkimiyetinizi ve ülkenizi koruyunuz.”⁴⁸

Heraklius'un savaş hazırlığı Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a haber verilince askerlerinden ileri gelenleri istişare yapmak ve görüşlerini almak için çağırdı. Heraklius'un 300.000 kişilik bir orduyu Mahan komutasında üzerlerine gönderdiğini haber verdi ve yapılacaklar hakkında görüşlerini sordu.

Bunun üzerine Yezîd b. Ebî Süfyan söz istedi ve şu öneride bulundu: “Kadınları ve çocukları Hıms şehrinin içine bırakmanı, Filistin ve Ürdün'e gönderdiğin askerleri çağırmanı ve şehri arkamıza alarak savaşmayı öneriyorum.” Ardından Şurahbil b. Hasene söz aldı ve şöyle dedi: “Bana göre Yezîd b. Ebî Süfyan bütün Müslümanlar için nasihat vericidir. Ancak ben farklı bir taktiği öneriyorum. Kadınlarımızı ve çocuklarımızı Hıms'ta bırakmayalım. Çünkü Hıms halkı bizim dinimiz üzere değiller ve bizimle anlaşmalarını bozar ve ihanet edebilirler”⁴⁹ dedi.

Bunun üzerine Ebû Ubeyde şöyle dedi:

“Bunu nasıl dersin? Allah Hıms halkını korkuyla zilletle düşürmüştür ve bizim hükümdarlığımız onlar için düşmanımızın hükümdarlığından daha sevimlidir” dedi ve şöyle devam etti: “madem böyle bir korkuyu içimize saldın o halde Hıms halkını şehirden çıkaralım, kadınlarımız ve çocuklarımızı şehirde bırakalım ve Müslümanlardan bir kısmı kalenin surlarını korusun” Şurahbil ise “biz Hıms halkıyla anlaşma imzaladık. Bizim onları şehirlerinden çıkarmamız uygun olmaz. Ancak burada kalalım ve Müminlerin Emîrine haber gönderelim bize yardım göndersin”,

⁴⁸ İbn A'sem, I-II, 175

⁴⁹ İbn A'sem, I-II, 176

dedi. Ebû Ubeyde ise: “Zannedersem haberimiz Müminlerin Emîrine ulaşmadan Rumlar buraya ulaşır” dedi.

Bu esnada Meysere b. Mesrûk el-Absî fırladı ve “Ey Komutan! Bizler kaleler, surlar halkı değiliz, bizler kara, çöl ve çorak arazi halkıyız. Bizleri Dımaşk’a götür, oranın halkı Hıms halkından bizim için daha güvenlidir. Oraya vardığımızda yardım göndermesi için Müminlerin Emîrine haber gönder. Yardım gelmeden düşmanlarımızla karşılaşsak biz de onlarla savaşır ve Allah’tan yardım dileriz. Zafer Allah’tandır.”

Bunun üzerine insanlar da “Meysere’nin dediği doğrudur, Müminlerin Emîrine haber yolla ve bizleri de Dımaşk’a götür” dediler.⁵⁰

Ebû Ubeyde, Antakya’ya gönderdiği casuslarının getirdikleri haberlere göre Bizans Kralı Heraklius’un kendileriyle savaşmak üzere şimdiye kadar geçmiş ümmetlerden Zülkarneyn hariç hiçbir topluluğun toplayamadığı kadar çoğunlukta bir orduyla Antakya’dan hareket ettiklerini yazdığı mektubunu bilgili biri olarak tanımladığı Süfyan b. Avf b. Makal el-Ezdî ile Hz. Ömer’e gönderdi. Ebû Ubeyde mektubu gönderdikten sonra orduyu alarak Dımaşk’a hareket etti.

Mektup Hz. Ömer’e ulaştığında “yazıklar olsun sana Süfyan! Müslümanlar ne yaptı?” dedi. Süfyan ise “Ey Müminlerin Emiri, ben gece Hıms’tan çıktığımda, onların ‘sabah namazını Şam’da kılacağız ve korkarız ki düşman bizden önce gelsin’ dediklerini duydum. Zannedersem onlar şimdi Şam’dadırlar” dedi.

Bunu duyan Hz. Ömer’in yüzünde bir hoşnutsuzluk belirdi ve ardından: “Allah’ın kendilerine fetihle kazandırdığı bir yeri terk etmemeleri gerekirdi. Zannersem onlar bu kararlarında yanlışlık yaptılar” dedi.

Süfyan ise “olayı bizzat yerinde gören kişi, görmeyen kişinin görmediklerini görür. Şu ana kadar bu kadar büyük bir orduyu bize karşı bundan önce hiç kimse toplayamadı. Bazı casuslar bize onlardan bir birliğin bir yere indiğini gördüklerini ve sabahın erken saatlerinde bir tepeden indiklerinde geceden bir bölüm geçinceye kadar ancak sonlarının başa ulaşabildiğini söylediler. Ey Mü’minlerin Emîri bu onların bir birliğinin durumuysa geri kalanı hakkında ne dersin! Ey Müminlerin Emîri! Savaş gerçekleşmeden önce onlara takviye yardım göndermen gerekir. Ve

⁵⁰ İbn A’sem, I-II, 177

sanırım bu bizimle onlar arasını ayıran son olay olacaktır. Eğer Allah bize zafer nasip ederse Rumlar Âd ve Semûd halklarının helak olduğu gibi helak olurlar.”⁵¹

Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah’a mektup yazdı:

“Size fethi müyesser kılınan Hıms’tan ayrıldığınızı duydum ve bunu hoş karşılamadım. Ancak elçiniz buna en iyilerinizin karar verdiğini söylediği için ben de düşündüm ki Allah sizi ancak doğru olan bir husus üzerinde birleştirir. Benden yardım göndermemi istemişsiniz. Siz bu mektubu okumadan takviye güç sizin yanınızda olacaktır. Nice az olan topluluklar çok olan topluluklara karşı zafer kazanmışlardır. Allah’tan sizi zafere ulaştırmasını ve melekleri ile size yardım etmesini diliyorum. Allah’ın selam ve rahmeti üzerinize olsun.”⁵²

Mektup Ebû Ubeyde b. el-Cerrah’a ulaştığında Dımaşk’taydı. Müslüman askerleri toplam 37.000 kişi olarak Dımaşk’ta bir araya geldiler. Amir b. Hazim ise 3.000 kişilik bir birlikle onlara katıldı ve sayıları 40.000’e ulaştı.⁵³ Bu sayıyı İbnü’l-Esîr ve İbn Kesîr 50.000 olarak vermiştir.⁵⁴

Ebû Ubeyde, Amr b. el-Âs’a 4.000 atlı birliği vererek Ürdün’e gitmesini ve düşmanın durumunu öğrenmesini istedi.

Amr b. el-Âs Ürdün’e ulaştı ve halktan çarşıya inmelerini istedi. Halk toplanınca onlara: “Bizimle olan anlaşmasına sadık kalan ve silahıyla bize karşı çıkmayan bizimle beraberdir ve canı güvendedir” dedi. Bu haber Beyti’l-Makdis’e ve Kayseriyye’ye ulaştı ve onlar Amr b. el-Âs’ın üzerlerine savaşmak için geleceğini zannederek çok korktular.

Ebû Ubeyde Heraklius’un veziri Mahan’ın 100.000 kişilik birliğiyle beraber Hıms şehrine vardığını haber aldı. Bunun üzerine Ebû Ubeyde Hıms’a bir casus gönderdi. Casus Hıms’a geldiğinde Mahan’ın 100.000 kişilik bir atlı birlikle Hıms’ta olduğunu öğrendi. Hıms halkına neden bu şehri Araplara terk ettiklerini sordu ve onlar da: “Ey Mahan biz savaştık ve onlarla baş edemedik dolayısıyla onlara teslim olduk. Siz bizim liderimiz ve kralımız olduğunuz halde savaştınız ve başarısız kaldınız, dininizden uzaklaştınız ve bizleri kaybedip Araplara terk ettiniz” dediklerini haber verdi. Bunun üzerine Mahan’ın ise “size bir şey demiyorum ama yakında

⁵¹ İbn A’sem, I-II, 178-179

⁵² İbn A’sem, I-II, 179

⁵³ İbn A’sem, I-II, 180

⁵⁴ İbnü’l-Esîr, II, 282; İbn Kesîr, VII, 8

beraberimdeki bu ordu ile onların başına gelecek olan şeyler size de ulaşacaktır” dediğini öğrenerek Ebû Ubeyde’nin yanına döndü ve gördüklerini anlattı.

Bunun üzerine Ebû Ubeyde askerlerin başındaki komutanları çağırdı ve onlara durumu anlattı.

Hâlid b. Velîd ve Kays b. Hübeyre el-Muradî birer konuşma yaptılar ve savaşmaya kararlı olduklarını vurguladılar.⁵⁵

Mahan 100.000 atlı ordusuyla Ürdün’de bir nehrin adı olan Yermûk’e vardı ve orada bir yere konakladı. Ardından Kanatir ve Cercis 100.000’er kişilik birlikleriyle Mahan’ın yanına geldiler ve Bizanslıların ordusu 400.000 atlıya ulaştı.

Bu haber Ebû Ubeyde’ye ulaştı ve bunun üzerine hemen Hz. Ömer’e durumu bildirdi ve acilen yardım göndermesini istedi.

Mektup Hz. Ömer’e ulaştığında kendisine hâkim olamadı ve ağladı. Bunun üzerine Medine’deki Müslümanlar da onunla beraber ağlaştılar. Hz. Ömer’e dediler ki “Ey Müminlerin Emîri! Başımıza bir emir tayin et bizleri gönder veyahut bizzat sen kendin gel.”

Hz. Ömer bizzat kendisi gitmek istedi ancak bunun doğru olmayacağını düşünerek vazgeçti. Ve insanlar ondan kendisinin Medine’de kalmasını ve kendileri için bir ordu hazırlamasını istediler.

Bunun üzerine Hz. Ömer gelen elçiye, Rumlarla Müslümanlar arasında ne kadar mesafe bulunmaktadır diye sordu. O da “Rumların sonuyla Müslümanlar arasında üç gün veyahut dört gece kadar, toplanmaları halinde topluluklarıyla Müslümanlar arasında beş gece kadar mesafe bulunmaktadır” dedi.

Bunu öğrenince Hz. Ömer “heyhat yardımımız onlara ne zaman ulaşacak?” dedi.⁵⁶

Hz. Ömer Ebû Ubeyde’ye mektup yazarak düşmana karşı direnmelerini söyledi ve takviye kuvvet göndereceğini bildirdi. Medine’den savaşabileceklerden 3.000 süvariye toplayıp başlarına da Süveyd b. es-Sâmit el-Ensârî’yi geçirerek Ebû Ubeyde’ye yardıma gönderdi.

Süveyd birliğinin başına geçerek onlara: “Hazırlanın! Şam diyarındaki kardeşlerinizin yanına gidiyoruz” dedi. Süveyd 3.000 kişilik ordusuyla Hz. Ömer’in

⁵⁵ İbn A’sem, I-II, 180-181

⁵⁶ İbn A’sem, I-II, 182

mektup gönderdiği elçiden daha önce Ebû Ubeyde ve Müslüman ordusuna yetişti. Müslümanlar Süveyd'in gelmesine çok sevindiler.

Bu haber Mahan'a ulaşınca komutanlarını ve kendi adamlarının ileri gelenlerini topladı ve onlara nasihatte bulundu. Ardından komutanları Mahan'a "bize ne buyurursan biz itaat ederiz asla emrinden çıkmayız" dediler. Mahan Müslümanlara bir elçi ile Hâlid b. Velîd'i kendisine göndermelerini böylece onlara isteklerini bildireceğini söyledi.⁵⁷

Mahan uzun bir konuşma yaptıktan sonra isteklerini şu şekilde belirtti:

"Bizden uzaklaşmanızı ve bir daha asla ülkemize geri dönmeyeceğinize dair sağlam bir söz vermenizi istiyoruz. Bunun karşılığında; halifeniz Ömer b. el-Hattab'a 10.000 dinar, emiriniz Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a 5.000 dinar, sana da 5.000 dinar, sizden ileri gelen 100 kişinize de 1000'er dinar vermeyi öneriyoruz. Sizinle savaşan askerlerinizden her birine 100 dinar ve diğer adamlarınızdan her birine ise 50 dinar vermeyi taahhüt ediyoruz."⁵⁸

Mahan Rum Kralına Hâlid ile aralarında geçenleri anlattı. Müslümanların kendilerini ülkelerinden çıkartma dışında bir şey istemediklerini bildirdi.

Ardından Mahan komutanlarına Araplarla savaşma konusunda görüşlerinin ne olduğunu sordu. Bazı komutanlar "Ey vezir senin onlara gönderdiğin casusun müslümanların 40.000 kişiden fazla olduğunu söyledi biz ise onlardan kat kat daha üstünüz. Çünkü biz 400.000 den fazlayız. Bana göre her gün onlara karşı 100.000 kişilik bir birlikle çikalım ikinci gün başka bir 100.000 kişiyle bu şekilde devam edelim" dedi.

Mahan "bunun dışında bir şey söyleyin" dedi. Başka bir komutan "bir bütün olarak çikalım ve karşılaşmamız esnasında onlardan bir kişiyi bizden on kişi karşılalım" dedi. Mahan "onlar nasıl tek tek kalırlar bu mümkün değildir" dedi. "Fakat ben derim ki onlara karşı bir bütün olarak çikalım ve Allah aramızda hükmedinceye kadar savaşalım. Bunun üzerine komutanı "ey vezir görüş senin bildirdiğin gibidir" dedi.⁵⁹

⁵⁷ İbn A'sem, I-II, 184-185

⁵⁸ İbn A'sem, I-II, 190-191

⁵⁹ İbn A'sem, I-II, 193

Ve bu kararı hemen Rum Kralı Heraklius'a şu mektupla bildirdi: "Biz toplu olarak falan falan gün Araplara karşı savaşmaya karar verdik. Ey Kral ben sana mallarını ve aileni Kostantiniyye'ye göndermeni senin ise gizli olarak Antakya'da kalmanı ve bizim haberlerimizi takip etmeni tavsiye ediyorum." Bunun üzerine Heraklius mallarını ve ailesini İstanbul'a gönderdi ve kendisi uzaktan savaş hakkında vezirine taktikler göndererek savaşı yönetti. Mahan orduyu hazırladı ve kendisi için Yermûk'ün yanında yüksek bir tepeye çadır kurulmasını emrederek sağ tarafına 2000 sol tarafına 2000 seçkin askerlerden alıp onlara "güneş doğunca Müslümanları başka bir hazırlık içerisinde görürseniz hemen onlara her bir yandan saldırın" dedi.⁶⁰

Müslümanlar Mahan'ın kendilerine kurduğu bu ani baskın tuzağından habersizdi. Rumlar sabah erken vakitte Müslüman ordularına baskın yaptılar. Ebû Ubeyde, Hâlid'den ordu savaş düzeni alana kadar, orduyu korumasını istedi.⁶¹

Hâlid Müslüman ordusuna sağ kol, sol kol, orta ve cenahlarda savaş düzenini aldırıldı. Bayraktarları öne aldı, muhacirlerin bayrağı içinde siyah, yeşil ve beyazın olduğu sarı renkliydi. Diğer kabilelerin bayrakları ise değişik renkteydi, muhacir ve ensarı orta kanada aldı, askerleri üç safı ayırdı, birinci saf Yemen halkından okçulardan oluşan saf; kılıç ve kalkanlı ikinci saf; mızraklı, atlı ve donanımlı üçüncü saf. Bu üç safın başına Müslüman savaşçılardan Ğıyas b. Harmelele el-Amirî, Neble b. Seyf el-Yerbuî ve Ka'ka' b. Amr et-Temîmî geçirildi. Ebû Ubeyde ise Şam seferinde Hz. Ebûbekir'in kendisine verdiği Allah Rasûlü'nün sancağı altında ortada durdu. Hâlid ise siyah renkli İkâb ismindeki kendi sancağı altındaydı. Kalkanlardan oluşan siperli birliğin başında Şurahbil b. Hasene, sağ cenahta Yezîd b. Ebî Süfyan, sol cenahta Kays b. Hübeyre el-Murâdî ve Ezd Kabilesi ise o gün ortadaydı. Hümeyr, Hemedan, Mezhic, Havlan, Has'am, Kinane, Kudaa, Lahm, Cüzam, Hadramevt, sağ ve sol kanatlardaydılar, Teym ve Rebîa kabileleri ise o gün Irak'ta Sad b. Ebî Vakkâsla beraber oldukları için bu savaşa katılamamışlardı.

Hazırlıklar bitince Ebû Ubeyde tüm orduyu dolaşarak savaşa teşvik etti ve "benim emrim gelmeden yerlerinizden ayrılmayın" diyerek tekrar ortadaki yerine geçti.

Ardından Muaz b. Cebel çıktı ve "Ey din ehli biliniz ki Allah size merhamet etsin! Ahiret yurduna amelsiz ve niyetsiz varılmaz, Ey insanlar gözlerinizi kapatınız,

⁶⁰ İbn A'sem, I-II, 194

⁶¹ İbn A'sem, I-II, 195-196

bineklerinize binip mızraklarınızı çıkarınız, üzerinize saldırdıklarında onlara biraz mühlet tanıyın ve mızrak uçlarına yaklaştıklarında aslanın avına saldırdığı gibi üzerlerine saldırın, onların sayısı ve çokluğu sizi korkutmasın” dedi ve ardından yerine geçti.

Böylece Mahan’ın planı işe yaramadı ve Hâlid b. Velîd’in Allah Rasûlü’nün ashabından oluşan 500 atıyla üzerlerine yürüdüğünü gören Rumlar gerisin geriye kaçtılar. Bunu gören Mahan, askerlerine seslendi ve “Yazıklar olsun size neden geri kaçıyorsunuz? Saldırın!” dedi ve Rumlar Müslümanların üzerine saldırmaya başladılar.

Hâlid 30.000 kişiden oluşan bir birliğin yaklaştığını, sağ taraflarında hendekler kazdıklarını ve bu hendeklere yerleştiklerini atlarını ise zincirlerle bağladıklarını gördü. Bu durumu görünce hemen Ebû Ubeyde’ye haber verdi. Ebû Ubeyde “Ben düşman birliklerinin çok olduğunu biliyorum; sizi ancak sabır kurtarır” dedi.

Ardından Hâlid’e “Senin görüşün nedir?” Çünkü Mahan kendisi en seçkin savaşçılarından 100.000 kişiyi ön safta hazır tutmuştu. Hâlid şöyle dedi: “Senin durduğun yere Said b. Zeyd’i getir ve sen 300 kişilik birliğinle hemen Said’in arkasında dur senin arkada olduğunu gören Müslümanlar yenilmemek için Allah’tan ve sonra senden utanırlar” dedi.

Bunun üzerine Ebû Ubeyde beyat ağacının altında Allah Rasûlü’ne biat eden on kişiden biri olan Said b. Zeyd’i yerine bıraktı ve kendisi içlerinden muhacirlerin de bulunduğu 200 kişilik birliği ile Said’in hizasında arkada saf tuttu.⁶²

Mahan ordusunun sol cenahına Dirican’ı atamıştı ve ona Müslümanların sağ cenahına saldırmalarını emretmişti, bu saldırıda Müslümanlar üzerine üç ayrı birlik saldırmış ve hepsine karşı sabretmiş ve direnmişlerdi, sadece Zübeyd kabilesi dağılmıştı. Dağılan bu kabilenin cahiliye döneminde de cesaret ve kahramanlığı bilinen büyüğü, Yermük savaşında 120 yaşında olan ve kahramanlık ve cesaretinden hiçbir şey eksilmeyen Amr b. Ma’dikerib kabilesine seslenerek tekrar saldırıya geçmelerini sağlamış ve ardından diğer Humer, Hadremevt, Havlan kabileleri de saldırmış ve Rumları yerlerinden uzaklaştırmışlardır. Bu esnada Devs kabilesi de Kays b. Hübeyre ile birlikte müşriklere saldırdı ve sancağını sallamaya ve insanları

⁶² İbn A’sem, I-II, 198-200

savaşa teşvik etmeye başladı çok şiddetli bir çarpışma oldu ve sağ cenahtan Müslümanlara saldırdılar ve Müslümanları ortasına aldılar Müslümanlar çok şanlı bir direniş ve sabır gösterdiler.

Ancak ardından Rumlar bir birliğı daha Müslümanların sağ kolu üzerine gönderdiler ve Müslümanları hezimete uğrattılar. Müslümanlar geri dönmeye atları ise kaçmaya başladı.⁶³

Bunu gören Müslüman kadınlardan; Sueda binti Asım el-Havlanî, kahraman bir kadın olan Lebna binti Cerîr el-Hamiriyye, As b. Münebbih'in kızı Havle binti el-Ezver, Havle binti Sa'leb el-Ensarî, La'ûb binti Malik b. Asım, Selma binti Haşim, Naime binti Feyyaz, Hind binti Utbe b. Rebia, İbane binti Cerîr el-Humeyriyye geri dönen Müslüman erkekleri sözleriyle ve şiirleriyle geri döndürmeyi başardılar.⁶⁴

Müslüman kadınlardan Hind binti Utbe b. Rebia Müslümanların sağ cenahının dağıldığını görünce seslendi “Nereye kaçuyorsunuz? Allah sizi gördüğü halde Allah'tan ve onun cennetinden mi kaçuyorsunuz?” Ebû Süfyan'a baktı ve atının yüzüne bastonuyla vurdu ve “Ey kayanın oğlu nereye?” diye sordu ve “Savaşa dön ve gayret göster ki senin eskiden Allah Rasûlü'ne (s.a.v.) yaptıklarına kefarete olsun.” dedi.

Zübeyr b. Avvam anlatıyor: “Ben Hind'in Ebû Süfyan'a söylediklerini duyunca Uhud savaşını hatırladım ve biz Allah Rasûlü'nün yanındayken o bu sefer de müşrik ordusunu aynı şekilde şiirlerle bize karşı savaşa teşvik ediyordu. Ve Müslüman bir kadının atının üzerindeki bir Rum askerini yere düşürüp öldürünceye kadar onunla mücadele ettiğini sonra da işte bu Allah'ın yardımının göstergesidir dediğini gördüm.” Müslümanlar Allah rızası dışında hiçbir beklentileri olmadan savaştılar. Ezd Kabilesi Ebû Hureyre ile beraber savaştı ve bu kabileden, başka hiçbir kabileden olmadığı kadar insan şehit oldu.

Saîd b. Zeyd anlatıyor: Savaş sağ cenahta şiddetliydi. Bazen dağılıyor bazen geri çekiliyor bazen de tekrar geri dönüyorduk.

⁶³ İbn A'sem, I-II, 201

⁶⁴ İbn A'sem, I-II, 202

Hâlid sağ cenahın zayıfladığını ve ortaya doğru yaklaşıldığını görünce 6.000 atlı birliğiyle beraber tekbir getirdi ve Rumlara saldırmaya başladı ve onları buldukları yere kadar geri çevirdi.⁶⁵

Saldırılarına devam eden Hâlid b. Velîd şöyle sesleniyordu; “Ey İman ehli ölümden kaçış ha? Sabır sabır!” Arkadaşları ona geri döndüler ve Ermenileri gerisin geri çevirdiler ve yüzlerine kılıçlarla, bedenlerine mızraklarla vurup öldürüyorlardı.

Bu esnada Şurahbil yerine döndü ve arkadaşları onun etrafında toplandılar. Birbirlerine “Ne oluyor size ki hezimete uğradınız? Onlar kâfirdirler siz ise Rahman’ın kulları, Kuran’ın ehli ve iyilerisiniz diyerek Kur’an’dan ayetler okudu.”

Bu sırada Kays b. Hübeyre Şurahbil’in atının titrediğini gördü ve beraberindekilerle birlikte kendi parolasını söyleyerek düşmana saldırdı. Hâlid, Kays’ın şiarını işitince onların peşinden o da saldırmaya başladı ve o da kendi parolası ve aynı zamanda Uhud’da da Müslümanların parolası olan “Ey Allah’ın yardımını gel” Ey Allah’ın yardımını in” sözlerini söylemeye başladı. Ve Rumlara büyük kayıplar verdirdiler. Zübeyr b. Avvam, Haşim ve Hâlid b. Velîd öyle bir saldırıda bulundular ki Mahan’ın karargâhına, çadırlarına kadar yaklaştılar.

Mahan bunu görünce karargâhından kaçtı ve Rumlara kızarak seslendi. Rumlar da tekrar savaşa döndüler.

Bu arada Ebû Ubeyde Saîd b. Zeyd’e seslendi ve “onunla beraber olanlarla Allah’tan başka ilah yoktur Muhammed onun kulu ve elçisidir, Ey Ümmetin yardımcısı! Ey Allah’ın yardımını in!” Nidalarıyla bir bütün olarak düşmana saldırmaya başladılar. Bu esnada “Ey Allah’ın yardımını in! Ey Allah’ın yardımını in ve yaklaş! Ey İnsanlar sebat ediniz! Sesini duydular. Amir b. Müslim diyor ki “kim olduğunu düşünürken bir baktılar, Ebu Süfyan oğlu Yezîdin sancağı altında ve bütün kabile reislerini de toplamış olarak şiddetli bir şekilde savaşıyorlar...” Rumlardan zincir ashabı olarak bilinen birliklerden daha sebat eden kalmamış onların yerinde Müslüman birlikleri durmuş kendilerine gelenleri bekliyorlardı.⁶⁶

Rum ordusunun ortasında Ermenilerden oluşan 200.000 kişilik okçular vardı. Bu okçular oklarını attıklarında güneşi kapatıyorlardı. Eğer Allah’ın yardım ve

⁶⁵ İbn A’sem, I-II, 203

⁶⁶ İbn A’sem, I-II, 204

inayeti olmasaydı Müslümanlar helak olurdu. Ancak bu gün için Müslümanlar zaferle ayrıldılar ve müşriklerden de çok sayıda insan öldürdüler.

Sabah olunca savaşmak üzere her iki taraf saf tuttu. Rumlardan bir süvari meydana çıktı. Onunla çarpışmak üzere Zübeyr b. Avvâm çıktı ve onu öldürdü bu şekilde Rumlardan 1, 2, 3 ve 4 kişi çıktı ve hepsini de öldürdü.

Hâlid, Ebû Ubeyde'ye, "Zübeyr Allah için Müslümanlar için kendisini feda ediyor ona zarar gelmesinden endişe ediyoruz" dedi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, Zübeyr'e seslendi ve dönmesini istedi. Zübeyr de geri yerine döndü. Rumlardan beşinci şahıs çarpışmak üzere çıktı onunla çarpışmak için Hâlid çıktı ve onu öldürdü. Hâlid'in öldürdüğü bu kişi Rusya hükümdarıydı, eşyasını, tacını, haçını ve zırhını aldı hepsinin değeri 15.000 dirhem idi.

Bu olay Mahan'a bildirildi. Mahan çok kızdı ve "Bu iki hükümdar öldürüldü zannedersen İsa Mesih bize yardım etmiyor" dedi. Ardından Rum okçularına döndü ve hep birlikte ok atmalarını istedi. Hepsi birlikte ok attılar ve 100.000 ok birden Müslümanların üzerine gökten inen dolu gibi yağdı, Müslümanlardan ölü ve yaralı sayısı arttı. Müslümanlardan 700 kişinin gözü kör oldu ve bu nedenle o güne kör etme günü denildi. O gün gözünden vurulanlardan bazıları Muğîre b. Şu'be, Saîd b. Zeyd, Bekir b. Abdullah, Ebû Süfyan, Raşid b. Sad idi.

Ok saldırısı Müslümanlara büyük zayıat verdirdi.⁶⁷ Müslümanlar adeta bir çıkmaz içerisindeydiler atları gerisin geri gidiyordu ve kendileri de şaşırıp kalmışlardı neredeyse ordu dağılacaktı. Bunu gören Mahan okçulara ilerleyip ok atmalarını, zincir ashabının da ilerlemesini emretti. Ebû Ubeyde ve diğer sancak emirleri sabahtan gece oluncaya kadar sancaklarıyla birlikte ve birbirinden kopmuş olarak savaştılar. Sabah olunca Ebû Ubeyde askerlerini düzene soktu ve Rumlardan Cercis mübareze için meydana çıktı ve şöyle seslendi "Sizin emiriniz benimle mübarezeye çıksın"⁶⁸

Bunu duyan Ebû Ubeyde sancağı Hâlid b. Velîd'e verdi ve "Sen onunsun" dedi. "Şayet bu kâfirle savaştan sağ dönersem o benimdir. Şayet o beni öldürür ise sancak senindir." Hâlid "Sen dur ben savaşayım" dedi. Ebû Ubeyde, "Bunu yapacak

⁶⁷ İbn A'sem, I-II, 205

⁶⁸ İbn A'sem, I-II, 206

değilim mutlaka ben gitmeliyim ve sen sevapta ortağımın.” Ebû Ubeyde meydana çıktı. Ancak Müslümanlar bunu istemiyordu, Ebû Ubeyde Cercis’e yaklaştığında;

Cercis “sen Müslümanların emiri misin?” diye sordu.

Ebû Ubeyde “Evet” dedi ve “Savaşmaktan vazgeç! Yenilmenize az kaldı önce seni ardından Mahan’ı öldüreceğim” dedi ve çarpışmaya başladılar epeyce vuruştuktan sonra Cercis kaçtı Ebû Ubeyde peşine düştü ve tekrar vuruştular Ebû Ubeyde önce davranarak onu öldürdü. Müslümanlar tekbir getirdi ve Ebû Ubeyde’nin geri dönmesini istediler o ise dönmedi ve Hâlid “Geri dön görevini ifa ettin” dedi. O “Hayır dönmem” dedi Müslümanlar dönmesi için yalvardılar böylece geri dönüp sancağı Hâlid’den aldı.

Mahan, Cercis’in ölümüne çok üzüldü ve kavmine seslendi: “Biliniz ki ben bu dinin zaferi için bütün çabamı sarf ettim. Ben göklerin rabbine galip gelecek değilim, çünkü O’ bize karşı Araplara yardım etti ve ülkemizi onlara temlik etti, benim Heraklius’a dönecek yüzüm kalmadı, ben haçı sizden birinize teslim edeceğim ve Müslümanlarla ben bizzat kendim çarpışacağım eğer ölürsem belki Kralın kınamasından kurtulurum” diye konuştu.⁶⁹

Bu konuşmadan sonra Mahan çarpışmak için meydana çıktı ve kendisiyle çarpışan iki kişiyi şehit etti. Daha sonra ise üçüncü kişi olan Mâlik el-Eşter meydana çıkıp Mahan ile savaştı, ancak Mahan onun da gözünü yaraladı. Buna rağmen Mâlik savaşa devam etti ve Mahan’ı ağır yaraladı. Mahan savaş meydanından kaçarken Halid ordusuna seslenerek Rum ordusu böyle dehşet içerisindeyken saldırmalarını emretti. Rum ordusu bu saldırı karşısında bir süre direndi ama akşama doğru dağılarak hezimete uğradı.

Sabah olduğunda Rumlardan hiç kimse kalmamıştı. Ebû Ubeyde Rumların ölümlerini saymak istedi ancak saymak mümkün olmadı. Kuyularla saymayı denedi ve her bin kişi için bir kuyu kazıldı ardından kuyuları saydılar ve toplam ölü sayısı 105.000, esirlerin sayısı ise 40.000 idi. Müslümanlardan ölenlerin sayısı ise Allah hepsine rahmet etsin, 4.000 küsur kadardı.

Sonra Ebû Ubeyde Müslümanlara ölümlerini toplamalarını emretti ve bir araya geldiğinde namazlarını kıldırdı ve onları defnettirdi.

⁶⁹ İbn A’sem, I-II, 207

Müslümanlar Rumları aramak üzere dağlara ve vadilere dağıldılar. Bu esnada bir çobanla karşılaştılar ve sordular “yanından herhangi bir Rum geçti mi?” o da “Evet, yanından yaklaşık 40.000 atlıyla beraber bir komutan geçti.” –bu Mahan idi-Hâlid onu takip etti ve Hıms’ta ona yetişti.⁷⁰

Çarpışmaya başladılar ve Rumlardan çok sayıda insan öldürüldü Mahan atından inmiş haldeydi ve Müslüman olacağını söylüyordu. Ancak Müslümanlardan biri onunla karşılaştı ve kendisini savunmaya başlayınca onu öldürdü.

Hâlid b. Velîd’in Hıms’ta olduğu haberi Ebû Ubeyde’ye ulaştığında Ebû Ubeyde beraberindekilerle beraber yola koyuldu. Ve Hâlid ile karşılaştılar. Hâlid, Mahan’ın ölümünü ve olanları Ebû Ubeyde’ye anlattı. Müslümanlar birbirlerini müjdelediler. Ebû Ubeyde durumu Hz. Ömer’e bildirdi ve ganimetlerin humusunu ayırdığını kendisinden haber beklediğini bildirdi. Hz. Ömer’e haber ulaşınca yanındakilerle şükür secdesi yaptı.

Ardından Hz. Ömer divit ve üzerine yazı yazacağı temiz malzeme istedi. Ebû Ubeyde’ye mektup yazdı; “Sana bu mektubum ulaştığında Müslümanlara yaptıkları işler ve gösterdikleri sabırdan dolayı teşekkürlerimi ilet. Sana emrim gelinceye kadar bulunduğun yerde kal.”⁷¹

Müslümanlardan süvari olanına kırmızı altından 24.000, piyâde olanına ise 8.000 dirhem kırmızı altın ve aynı şekilde gümüş düşmüştü. Arap olana iki pay Arap olmayana bir pay düşmüştü.⁷²

Yermûk’de Rumların yenilgisi Heraklius’a ulaştığı zaman o: “Bu işin bu aşamaya geleceğini biliyordum” dedi ve Müslümanlar tarafından olacakları izlemeye başladı.

Müslümanların Yermûk zaferiyle birlikte Rumlar Şam topraklarındaki bütün emellerini terk etmek zorunda kaldılar. Bu bölgede Müslümanlara karşı bir daha saldırı düzenleme cesareti gösteremediler. Rumlar bu yenilgiden sonra artık savunma konumuna geçtiler⁷³

⁷⁰ İbn A’sem, I-II, 208

⁷¹ İbn A’sem, I-II, 209

⁷² İbn Kesîr, VII, 4-16

⁷³ Halîfe b. Hayyât, s. 160; Taberî, III, 394-406; İbnü’l-Esîr, II, 297

2.6. Kudüs'ün Fethi

Filistin, Şam topraklarının Mısır yönüne, yani güneye düşen kısmına denir. Dolayısıyla Şam toprakları kuzey ve güney olmak üzere iki önemli bölgeye ayrılır. Kuzeydeki kısmın merkezi Dımaşk, güneydeki kısmın merkezi ise İliya'(Kudüs)dır.⁷⁴

Hiz. Ömer Ebû Ubeyde'ye mektup yazarak Beytü'l-Makdis'e gitmesini ve oradaki kâfirlerle savaşmasını emretti. Hiz. Ömer'in mektubu Ebû Ubeyde'ye ulaşınca Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl'i çağırdı ve onu Şam ordularının başına geçirerek kendisi ordusuyla beraber Ürdün'e gitti. Ürdün'deyken Beytü'l-Makdis'te yaşayan İliya halkına mektup yazdı; mektupta kendilerini önce Müslüman olmaya kabul etmezlerse cizye vermeye bunu da kabul etmezlerse savaşmaya çağırdı.⁷⁵

Mektup İliya halkına ulaştığında okudular ve teklifi kabul etmediler. Bunun üzerine Ebû Ubeyde onların bulunduğu bölgeye iyice yaklaştı ve aralarında şiddetli bir savaş meydana geldi. Bu savaşta İliya halkı yenildi ve kalelerine çekildi. Bu şekilde savaş günlerce sürdü. İliya halkı şehirlerinde adeta mahsur kalmışlardı ve kurtuluş yolu bulamadıkları için de Ebû Ubeyde'ye elçi göndererek; anlaşmak istediklerini ancak kendilerine güvenmediklerini halifeleri Ömer b. el-Hattab'ın gelmesini istediklerini bildirdiler.

Bunun üzerine Ebû Ubeyde arkadaşlarıyla istişare etti ve içlerinden Muaz b. Cebel, Hiz. Ömer'in gelmesinin daha uygun olacağını ve bunun Şam bölgesi için de iyi olduğunu söyledi.

Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Hiz. Ömer b. el-Hattab'a Beytü'l-Makdis'e gelmesi için mektup yazdı. Mektupta kendilerinin Beytü'l-Makdis'e gelip İliya halkıyla savaştıklarını ve onları mağlup ettiklerini anlattıktan sonra, İliya halkının cizye vermeyi kabul ettiklerini ancak kendilerine güvenmedikleri için Hiz. Ömer'in bizzat kendisinin gelip onlara güvence vermesini istediklerini belirtti.⁷⁶

Mektup Hiz. Ömer'e ulaşınca Hiz. Osman ve Hiz. Ali başta olmak üzere Muhâcir ve Ensâr'ın ileri gelenlerine haber gönderdi ve onlarla istişarede bulundu. Ardından

⁷⁴ Yâkût el-Hamevî, IV, 283-284

⁷⁵ İbn A'sem, I-II, 222

⁷⁶ İbn A'sem, I-II, 223

Abbas b. Abdulmuttalib’i çağırđı ve insanları sefere hazırlamasını söyledi. Abbas da Ensâr, Muhâcir ve Arap ileri gelenlerinden oluşan askerleri Medine dışında topladı.

Ordu hazır olunca Hz. Ömer Şam’ a hareket etmeden önce askerlere hitaben bir konuşma yaptı. Konuşması bittikten sonra minberden indi ve insanlara sefere çıkmalarını emretti.⁷⁷

Şam’a yaklaşmak üzereyken Müslümanlar Hz.Ömer’i karşıladılar. Karşılایanlar arasında; Peygamberimizin ashabından Bilal-i Habeşî, Ebû Hureyre, Ebu’d-Derdâ da bulunmaktaydı. Onlarla biraz sohbet ettikten sonra Hz. Ömer Ebû Ubeyde’ye dönerek “Yezîd b. Ebî Süfyan ve Muaz b. Cebel ne yaptı? Müslümanlar nerede?” diye sordu. “Onlar İliya’ya gittiler ve şehri muhasara altına aldılar.” Hz. Ömer de “Haydi Allah’ın bereketiyle oraya gidiyoruz” dedi ve İliya’ya gitti.⁷⁸

Hz. Ömer Beytü’l-Makdis’in kapısına geldi. İliya halkına güvende olduklarına dair ahitname yazmak üzere güvendikleri birini göndermelerini istedi. Onlar da sonradan Arap olan Ebu’l-Ca’d’ı gönderdiler. Ebu’l-Ca’d kavminin cizye vermek ve şehirlerinde kalmak üzere anlaşmak istediklerini bildirdi. Hz. Ömer de bunu kabul etti ve günümüze kadar kendilerine miras olarak kalan mektubu yazdı.

Hz. Ömer Kudüs’te bulunan en büyük kiliseye gitti ve onu Ka’bu’l-Ahbar karşıladı. Kabu’l-Ahbar İslâm’a girmek istediğini bildirdi. Hz. Ömer şu ayeti okudu: “Ey kendilerine kitap verilenler bazı yüzleri yerle bir edip ve arkaları üstü geri çevirmeden, cumartesi ashabını lânet ettiğimiz gibi onları da lânet etmeden önce yanınızdakini doğrulayıcı olarak indirdiğimize iman ediniz. Allah’ın emri mutlaka yerine getirilecektir.”⁷⁹ Ka’b bu âyeti işittiği zaman hemen iman etti.⁸⁰

Sonra dedi ki; “Ey Müminlerin Emiri! Tevrat’ta şu şekilde yazılıdır. “İsrail oğullarının olduğu bu şehri Allah’u Teâla; müminlere merhametli, kâfirlere karşı şiddetli, gizlisi açığı gibi olan, sözü davranışına aykırılık teşkil etmeyen, ona yakın olan da ona uzak olan da yanında hak bakımından eşit olan Salih bir adamın eliyle fethedecektir.”

Bunun üzerine Hz. Ömer Ka’b’a “Ey Ka’b dediklerin doğru mu?” diye sordu. Ka’b; “Evet doğru” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer secdeye kapandı, sonra secdeden

⁷⁷ Halîfe b. Hayyât, s. 93; İbn A’sem, I-II, 224-225; İbnü’l-Esîr, II, 347-350

⁷⁸ İbn A’sem, I-II, 226

⁷⁹ Nisâ sûresi, 4/47

⁸⁰ İbn A’sem, I-II, 227

başını kaldırdı ve “Allah’a hamd olsun ki, bizi izzetli kıldı, bize ikramda bulundu, bize merhamet etti, bizi Muhammed (s.a.v.) ile şereflendirdi.” Dedi. Sonra insanlara dönerek; “Ey İslâm ehli! Müjdeler olsun, Allah’u Teâla size olan vadini doğruladı, düşmanlarınıza karşı size yardım etti, ülkeleri size miras bıraktı bunun karşılığı ancak ve ancak şükür olur, sakın kötü işler işleyip ardından bunlarla amel etmeyin, ma’siyetle amel etmek nimetin küfrüne delalet eder ve nimeti inkâr edip de tevbe etmeyenin Allah onurlarını alır ve üzerlerine düşmanlarını musallat eder.”⁸¹

Hz. Ömer Şam’dan dönünce Cibille b. Eyhem el-Ğassânî Hristiyan kavminden yüz yetmiş kişiyle ihtişamlı bir şekilde Müslüman olmak için onun yanına geldi ve hepsi Müslüman oldular. Medineliler bu duruma çok sevindi.⁸²

2.7. Kayseriyye’nin Fethi

Kudüs’ün fethinden sonra h.18/m.639 yılında Amevas Taunu denilen salgın bir hastalık ortaya çıktı. Bu salgında Ebû Ubeyde ve onunla beraber olan birçok komutan vefat etti.⁸³ Bunun üzerine Hz. Ömer Şam bölgesi ordularının komutasının Yezîd b. Ebî Süfyan’a verilmesinin uygun olacağını düşündü ve Yezîd b. Ebî Süfyan’a bir mektup yazdı.

Mektubunda ölen komutanlardan bahsettikten sonra boşalan yeri kendisinin doldurmasını ve diğer bölgelerdeki komutanlara da ona tabi olmaları ve itaat etmeleri konusunda mektup yazdığını, tüm askerleri toplayıp Kayseriyye’nin üzerine gitmesini ve orayı fethetmesini, böylece Heraklius’un Şam diyarıyla alakalı herhangi bir ümidinin kalmayacağını yazarak Yezîd b. Ebî Süfyan’a gönderdi.⁸⁴

Mektup Yezîd b. Ebî Süfyan’a diğer emirler ve süvari komutanlarına ulaştığında herkes Yezîd b. Ebî Süfyan’ın genel komutanlığa getirilmesine çok sevindi. Ve Müminlerin Emîrine itaat ettiler. Yezîd hemen orduyu toparladı ve Kayseriyye’nin üzerine hareket etti. Dımaşk’ın etrafındaki el-Kisve denen mevkiye gelip orada konakladılar. Ve burada diğer bütün askerlerin toparlanması için birkaç gün beklediler. Yezîd toplanan Müslümanlara bir konuşma yaptı. Konuşmasında;

⁸¹ İbn A’sem, I-II, 228

⁸² İbn A’sem, I-II, 232

⁸³ İbn A’sem, I-II, 238; Taberî, IV, 201: İbnü’l-Esîr, II, 509-511

⁸⁴ İbn A’sem, I-II, 244

Allah'a hamd ve senada, Rasûlü'ne salât ve selamda bulunduktan sonra, "Ey insanlar! Halifenin emri bana ulaştı ve bütün orduyla birlikte Kayseriyye üzerine hareket etmemi ve halkını İslâm'a davet etmemi, kabul ederlerse zaten amacımızın da bu olduğunu, ancak kabul etmezlerse fethedinceye kadar savaşmamızı emretti. Böyle biliniz! Kalbiniz savaşa ve cihada hazır olsun, ganimet, fetih, sevap ve şehâdeti müjdeleyiniz, güç ve kuvvet Allah'a aittir" dedi.

Konuşma yaptıktan sonra ordusuyla Kayseriyye'nin üzerine harekete etti. Kayseriyye'ye yaklaştıklarında Rumların ileri gelenlerinden ve Heraklius'un komutanlarından kalabalık bir ordunun hazır olduğunu gördüler. Yezid b. Ebî Süfyan'ın ordusunun önünde giden Habîb b. Mesleme, Kayseriyye Kalesinin yakınına geldi ve kaleyi kuşatmaya başladı. Birde baktı ki Rum ordusu kaleden çıkmış üzerlerine saldırıyordu. Çarpışmada Habîb'in birliği yenilgiye uğradı ve Yezîd b. Ebî Süfyan'ın yanına geri döndüler. Bunun üzerine Yezid b. Ebî Süfyan orduyu düzene sokmaya başladı. Sağ kola Mâlik el-Eşter'i, sol kola Dahhak b. Kays el-Fihri'yi cenahlara Ubâde b. Sâmî'ti vererek bu düzen içerisinde kalenin kapısına kadar yaklaştılar. Rum ordusu kaleden çıktı ve karşı karşıya geldiler. Ve çarpışmaya başladılar Yezîd b. Ebî Süfyan Müslüman savaşçılara şöyle seslendi: "Ey Müslümanlar sebat ediniz! İnsanı ateşe götüren, dünya ve ahirette hüsrana uğratan savaştan kaçmaktan sakınınız." Müslümanlar bunu işitince savaşa daha sıkı sarıldılar ve sabah başladıkları savaş akşama kadar sürdü ve sonunda Rumları hezimete uğrattılar. Rumlar kaçarak, kaleye sığındılar. Müslümanlar kaleyi muhasara altına aldılar. Bu şekilde savaş günlerce devam etti. Böyle sonuç alınamayacağını gören Yezîd azıklarının da az olmasından dolayı, Müslümanları bir araya topladı ve durumu değerlendirdi. Yezîd dedi ki: "Ben derim ki burada bir ordu bırakalım geri kalanımız da Şam'a gitsin." İstişare ettiği Müslümanlar "senin dediğin doğrudur ve bunu yapalım" dediler. Bunun üzerine Yezîd, Muâviye'ye 4000 kişilik bir ordu bırakıp kendisi de Şam'a gitti.⁸⁵

Bunu gören Rumlar "tam zamanı" dediler ve büyük bir orduyla Muâviye'nin ordusuna saldırmaya başladılar. Muâviye'nin ordusu onlarla çarpıştı ve durum Müslümanların lehine sonuçlandı. Rumlardan o gün 10.000'den fazla insan

⁸⁵ İbn A'sem, I-II, 245

öldürüldü. Geri kalanları ise kaleye kaçtı. İkinci gün bir adamlarını Muâviye'ye göndererek 20.000 dinar peşin cizye ve sonra da vergi vermek üzere bağlı kalacaklarını bunun karşılığında da şehri kendilerine vermelerini istediler. Muâviye bunu kardeşi, Yezîd b. Ebî Süfyan'a bildirdi. Yezîd ise anlaşmayı onayladı ve böylece Kayseriyye de fethedilmiş ve bu problem de ortadan kaldırılmış oldu.

Yezid b. Ebî Süfyan durumu Hz. Ömer'e bir mektupla bildirdi. Aynı zamanda savaştan kazanılan ganimetin humusunu da gönderdi. Hz. Ömer Kayseriyye'nin fethine çok sevindi ve mektubun kendisine ulaştığını çok sevindiklerini belirttiği mektubu Yezid b. Ebî Süfyan'a gönderdi.⁸⁶

2.8. Cezîre'nin Fethi

Cezîre veya diğer adıyla Mezopotamya; Dicle ile Fırat nehirleri arasında bir bölgedir.⁸⁷

Hız. Ömer Rumların Cezîre'de büyük bir ordu topladıklarını haber alınca hemen ensar ve muhacirden sahabenin ileri gelenlerini topladı ve onlara durumu haber verdi. Ve şöyle dedi: “Şam yurdunu Mezopotamya'dan ayırmak mümkün değil, Mezopotamya'ya hükmetmediğimiz sürece amacımız yerine gelmez ve yaşamımız sıkıntılı olur.”⁸⁸ Rumlar oradan harekete geçmişler. Ben sizleri bu konuyu görüşmek ve çözümü için fikirlerinizi bana söylemeniz için çağırdım. Cezîre'nin fethi için kimi komutan yapmamızı tavsiye edersiniz? Şam'da veba salgınından komutanlarımızın çoğu Yezid b. Ebî Süfyan dışında –ki o şu anda Şam'dadır- şehit düştü ve vefat etti. Şam bölgesi onun sayesinde şimdi dirlik ve düzen içerisindedir. Orayı onun gibi olgun birisine terk etmeden Yezid b. Ebî Süfyan'ı oradan almak doğru olmaz. Bana bu iş için birini gösterin; cesur, akıllı, takvalı ve bu görevi ifa etmeye yetkin birini gösterin ki, onu Cezîre'nin fethine göndereyim.” Biraz düşündükten sonra, hepsi bu iş için İyâd b. Ğanm el-Fihri'nin uygun olacağını söylediler. İyâd meşhur bir süvari ve takvalı biriydi. Hz. Ömer de bunu kabul etti ve ardından İyâd'a mektup gönderdi. Mektupta; İyâd hakkında bildiği iyi hasletlerini saydıktan ve ona hayır duada bulunduktan sonra Rumların Cezîre'de Müslümanlarla

⁸⁶ İbn A'sem, I-II, 246-247

⁸⁷ Yâkût el-Hamevî, II, 136

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, II, 371

savaşmak için toplandıklarından bahsetmektedir. Ardından Müslümanlarla bu iş için istişare ettiklerini ve Cezîre'ye gönderilecek ordunun komutanının kim olacağı hakkında kendisini düşündüklerini ve ordunun başına seçtiklerini söylemektedir.⁸⁹

Mektubun devamında kendisine tavsiyelerde bulunur. Sonra önemli işlerde ve diğer bütün önemli işlerinde Allah'ın kitabı, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) sünneti ve Halife Ebu Bekir'in sünnetini kendine imam kılmasını dilemektedir.

Rasûlüllah'ın, Kisrâ ve Kayser'in (Sâsânî ve Bizans İmparatorluklarının) yıkılacağını ve mallarının bizlere ganimet olarak kalacağını söylediğinden bahseder. Ve Rum Kralı Heraklius'un Rum bölgesinin en ücra köşesine kaçtığından bahseder. Sonra Yezid b. Ebî Süfyan'ın kendisine destek olmak üzere ordu göndermesini istediğinden bahsettikten sonra güç ve kuvvet Allah'a aittir, diyerek mektubunu bitirir.

Hz. Ömer'in mektubu İyâd b. Ğanm'e ulaşınca hemen Müslümanları çağırdı ve savaş hazırlığı yapmaya başladı. İyâd b. Ğanm, Yezid b. Ebî Süfyan'ın ordusundan seçtiği keskin silahlı ve tam donanımlı 5000 kişilik ordunun başına Meysere b. Mesrûk el-Absî'yi, sağ koluna Said b. Amir b. Hazim'i, sol koluna Abdulllah b. Said es-Sa'di'yi, artçı birliğinin başına ise Safvan b. Muattal es-Selmî'yi geçirerek Rakka'ya doğru harekete geçti.⁹⁰

Rakka'da o günlerde büyük bir Rum topluluğu bulunmaktaydı. İyâd Rakka'ya geldi ve surlara yakın bir yerde konakladı ve etrafa seriyyeler birlikler gönderdi. Çevreden epeyce ganimet topladılar.

Rumlar surların üzerine çıkıp taş ve ok atmaya başladılar. Gece olunca İyâd b. Ğanm yaklaşık 300 kişilik süvari birlik ile gece vaktinde yaklaşık 3 saat içinde Cervan kapısına kadar geldiler. Buraya geldiklerinde kapıyı beklemeleri için bir grup Rum'un orada olduğunu ancak bunların içki içtikleri için sarhoş olduklarını gördüler. Rumlar Müslümanları görünce silahlarına davrandılar ancak Müslümanlar onlardan önce davranıp bir kısmını öldürdüler diğer bir kısmını ise esir aldılar.

Sabah olunca Rumlar arkadaşlarının esir alındığını görünce çok korktular.

Rakka'nın Patriği İyâd b. Ğanm'e elçi gönderip konuşmak istediğini ve buna izin verilmesini istedi. İyâd ise "konuşmak istersen gel benimle konuş" dedi. Bunun

⁸⁹ İbn A'sem, I-II, 247

⁹⁰ İbn A'sem, I-II, 244-248

üzerine “sana ulaşmıcaya kadar öldürölmekten korkarım” dedi. İyâd ise “sen güvendesin gel” dedi. Patrik, “bana ve benimle birlikte gelecek on kişiyeye güvencede olduğumuza dair mektup yaz” dedi. İyâd da mühürüyle mühürlediği bir mektubu Patriğe gönderdi.

Patrik beraberindeki on kişiyeye geldi. İyâd Rakka’nın Patriğine sordu “İsmim nedir?” Patrik de “İsmim Bantis” dedi. İyâd “Ne istiyorsan söyle ve ne diliyorsan sor” dedi.⁹¹

İyâd, Patriği ve beraberindekileri İslâm’a davet etti. Kabul etmezlerse cizye vereceklerini bildirdi. Patrik dinlerinden ayrılmayacaklarını ama cizye üzerinde anlaşabileceklerini söyledi.

İyâd, Bantis ile peşin olarak 20.000 dinar, baliğ olan her kişi için yıllık 4 dinar, hayvanlarından öşür vergisi almak üzere Müslümanlardan da yanlarına gelenleri üç gün boyunca misafir etmeleri şartıyla anlaştılar. Bunun dışında her kim ne isterse onlardan parasını vererek alabilecekti. İyâd ahitnameyi imzalayarak Bantis’e verdi.⁹²

Ruha halkı İyâd b. Ğanm’in haberlerini duymuştu. Bunun üzerine savaşa hazırlanıyorlardı. Mancınıktan daha küçük uzak mesafeye taş atabilen aletler hazırlamışlardı.

Ancak Ruha halkı Müslüman ordusunun yaklaştığını ve sayılarının 20.000 kişi olduğunu gördüler. Savaşmaya güçlerinin yetmeyeceğini anladılar.

İyâd ordusunun karargâhını Rum diyarına açılan kapının yakınına kurdu ve Ruha halkıyla gece gündüz durmaksızın 15 gün savaştı. En son Rumlar büyük patrikleri olan Meytolas’a giderek Müslümanlara güçlerinin yetmeyeceğini, ya barış yapmalarını veyahut şehri teslim edeceklerini bildirdiler.

Bunun üzerine Meytolas İyâd’a haber göndererek anlaşmak istediklerini ve Rakka halkının verdiği vergileri kendilerinin de vereceğini bildirdi. Bunun üzerine İyâd askerlerine seslenerek; “dikkat ediniz! Ruha halkı bizim güvencemiz ve ahdimiz altındadır, onlara eziyet etmeyiniz ve evlerine ancak izinleri olursa giriniz” dedi. Ve böylece Müslümanlar savaştan geri durdular. İyâd üzerinde anlaştıkları malları aldı ve çok hoşuna giden Ruha’da birkaç gün kaldı.

⁹¹ İbn A’sem, I-II, 249

⁹² İbn A’sem, I-II, 250

Bu arada Patrik, İyâd ve arkadaşlarını yemeğe davet etmek istedi. Ancak İyâd Kudus'un fethi sırasında Patriğin Hz. Ömer'i yemeğe davet etmiş olduğunu ancak bu davete Hz. Ömer'in katılmadığını bildiğinden "bu daveti ben de onun gibi kabul etmeyeyim" dedi.

İyâd Patriğe "sen toprağında korktuğun için bu daveti yapıyorsun, bunu bizden sonra gelecekler için yap. Biz sizinle sözleştik, bizden asla korkmayın, size götüremeyeceğiniz yükü yüklemeyiz" dedi. Patrik bunu duyunca arkadaşlarına İyâd'ın iyi bir insan olduğunu söyledi.⁹³

İyâd ve beraberindekiler Ruha'dan çıkmadan bir gürültü duydular. Hemen silahlarını kuşanıp Ruha'nın dışına çıktılar ve beyaz sancaklı bir ordunun geldiğini gördüler. Rum askerleri olduklarını sandılar ancak gelen ordunun Şam'dan Hz. Ömer'in emriyle Yezid b. Ebî Süfyan tarafından gönderildiğini öğrendiler. Gelenler Bişr b. Ertat komutasındaki 1000 kişilik bir müslüman ordusuydu. Bişr geldi ve yardım için geldiklerini bildirdi. İyâd ise Rakka ve Ruha'yı fethettiklerini söyledi. Bişr ganimetlere kendilerinin de ortak olduklarını söyledi. İyâd buna itiraz ederek buraların fethedildiğini ve ganimetlerin paylaşıldığını söyledi ve onlara ganimet vermedi.

Bişr'in buna karşı çıktığını ve işi uzattığını görünce "bizim sana ihtiyacımız yok ve hemen geldiğin yere geri dön!" dedi. Bişr de geri döndü. Yezid b. Ebî Süfyan olayı Hz. Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer Yezid b. Ebî Süfyan'a: "İyâd ve yaptıklarına karışma" diye bir mektup gönderdi. Ardından Hz. Ömer, İyâd b. Ğanm'e de mektup yazdı.

Hz. Ömer mektubunda; Yezid b. Ebî Süfyan'ın ordusunu sana destek olsunlar ve yardım etsinler diye ve aynı zamanda düşmanlar desteğin sürekli geldiğini bilsinler ve kalplerine korku girsin diye gönderdiğini yazarak destek için gelen orduyu neden geri çevirdiğini kendisine bildirmesini ister.

Mektup İyâd b. Ğanm'e ulaştıca bunu okudu ve mektuba cevap yazdı

İyâd b. Ğanm mektubunda; Yezid b. Ebî Süfyan'ın gönderdiği Bişr b. Ertat gelmeden Rakka ve Ruha'nın fethedildiğini ve ganimetin Müslümanlar arasında paylaştırıldığını söyler. Bişr'in söz konusu ganimetlerden kendisine de bir kısım

⁹³ İbn A'sem, I-II, 252

payın verilmesini istediğini, kendisinin de Bişr'e "sen gelmeden buraların fethedildiğini bu nedenle bu ganimetlerden hakkının olmayacağını" söylediğini, sonra birlikte fethettiğimiz yerler olursa ganimetleri birlikte paylaşıyoruz dediğini, ancak Bişr'in buna razı olmadığını ve bu durumun bir isyana sebep olabileceğini söyledi. Ve askerlerin bundan olumsuz etkilenebileceği endişesi taşıdığını, zaten kendisinin de ek desteğe ihtiyacının olmadığından Bişr'i geri çevirdiğini bildirdi.

Mektup Hz. Ömer'e ulaşınca İyâd'ın görüşünün olgunluğuna hükmetti ve tekrar İyâd'a cevap yazdı.

Mektubunda; yaptığının doğru olduğunu, sağ olduğu müddetçe bu görevinden ayrılmamasını ve kendisinden sonra Halife seçilecek kişiye kendisini değiştirmemesini söyleyeceğini ve "Allah gözünü aydın kılışın üzerinde bulunduğun cihat yolu üzere devam et." diyordu.

Hz. Ömer'in mektubu İyâd b. Ğanm'e ulaşınca;

"Allah'ım Ömer'den sonra daha fazla beni yaşatma! Eğer o ölürse ve ecelimden bir şey kalırsa beni bir günden fazla yaşatma! Şüphesiz Sen her şeye gücü yeten ve dualara icabet etmeye en layıksın" diye dua etti.⁹⁴

Bu esnada İyâd, Rumların Harran'da 20.000 kişi kadar ordu topladığını haber aldı ve hemen ordusunu hazırlayarak Harran üzerine yürüdü. Harran'a geldiğini gören Rumlar korktu ve İyâd'a bir adamlarını göndererek anlaşmak istediklerini bildirdiler. İyâd da onlara, Rakka ve Ruha'daki anlaşma şartlarıyla aynı şartlarda ahit yazdı ve Müslümanlar şehre girdiler.⁹⁵

Bu olay Muharrem ayının ikinci günü ikindi namazı vaktinde gerçekleşti.

İyâd burada birkaç gün kaldı. Sonra üzerinde anlaşılan malları alarak oradan Re'sü'l-Ayn'a doğru hareket etti.

Re'sü'l-Ayn'da keskin görüşlü, bir gün mesafeden uzağı görebilen bir adam vardı. Müslümanlar buraya yaklaştıklarında ve bir gün mesafe kaldığında siyah toz ve karanlık bulutlar belirmeye başladı. Bu toz bulutu yüzünden uzağı gören adam bir şey göremez oldu. Adam halka "Toz ve dumandan bir şey göremiyorum dilerseniz hayvanlarınızı çöle çıkarınız. Belki toz dumandan dolayı onları göremiyorum ama onların çıkaracağı gürültüden belki fark ederim" dedi. Bunun üzerine halk

⁹⁴ İbn A'sem, I-II, 254-255

⁹⁵ İbn A'sem, I-II, 255; Taberî, IV, 101-102; İbnü'l-Esîr, II, 373-375

hayvanlarını dışarı çıkarttı. Bu arada Müslümanların ordusu iyice yaklaştı ve toz duman kalktı, hava güneşli oldu. Müslümanlar dışarı çıkarılan hayvanları aldılar. Hayvanların bekçisi durumu halka haber verdi onlar da şehrin kapılarını kapattılar. Ve surun duvarlarına çıkıp tepeden Müslümanlara baktılar ve onlara taş ve ok atmaya başladılar. Bu esnada patriklerden biri surun duvarına çıkarak Müslümanlara hakaretlerde bulundu ve “Bizi Rakka, Ruha ve Harran’ın zayıf halkıyla karıştırdınız, siz kendi ayağınızla ölüme geldiniz”dedi. Ona yaklaşan bir Müslüman “biz bunlardan çok daha güçlü kaleleri fethettik, Yahudiler, puta tapanlar ve Mecûsîlerle savaştık ve onların hepsini yendik ve Cehenneme gönderdik. Sen söyle söyleyeceklerini bir saat sonra söylediklerinin gerçek olmadığını anlayacaksın. Bizim için senin ve bu kalenin misali çölde koyunun yününden yaptığı çadıra sığman bedevi misali gibidir”dedi. Bunu duyan patrik kızdı ve arkadaşlarına “beni indirin aşağıya” dedi. Ve arkadaşları onu surun üzerinden bir zenbil içerisinde indirdiler.

Aşağı indiğinde zırhını giyinmiş, başında altın işlemeli miğferi, elinde parlak kılıcı olduğu halde kalenin kapısının önünde durdu ve kendisiyle savaşmak üzere meydan okumaya başladı.

Bu Patrikle vuruşmaya Benî Müzeyne kabilesinden güzel yüzlü elinde hurma lifinden yapılma kalkanı, kılıcı ve başında siyah renkte basit bir sarığı olan bir adam geldi. Patrik bu adamın üzerine yürüdü ve kılıcıyla vurmaya başladı. Ancak Benî Müzeyneli, patriğin kılıcını kalkanıyla aldı, kılıçla patriğin dizine vurdu ve yere düşürdüğü patriğin üzerine yürüdü sonra da başını koparttı. Bu arada kaleden üzerine taşlar yağıyordu ancak o tüm bunları umursamadan patriğin bütün ganimetini alarak ayrıldı.

Bu durumu gören halk korktuklarından dolayı o gün savaşmadı. İkinci gün savaşmaya başladılar ve Müslümanlardan bir kaç kişi şehit edildi. İyâd düşman ordusunun, Müslüman ordusunun geri çekildiğini, hezimete uğradıklarını düşündürmek için taktik olarak ordusuna biraz geri çekilmelerini emretti. Bunu gören düşman ordusu Müslümanlar üzerine biraz ilerleyince İyâd ordusuna düşmana saldırmalarını emretti. Ve onlardan çok sayıda insanı öldürdüler. Düşmanlar Müslümanlarla baş edemeyeceklerini anladılar ve bir adamlarını İyâd’a göndererek

anlaşmak istediklerini iletiler. İyâd da onlarla 30.000 peşin ve her şahıs için yılda 4 dinar ödemek şartıyla anlaşma yaptı.⁹⁶

İyâd, Meysere b. Mesrûk'a 1000 kişilik bir birlik vererek onu Habur'a gönderdi. Mesrûk, Habur'a gelirken yolu üzerinde bulunan yerleri fethetti ve topladığı ganimetleri İyâd'a gönderdi. Habur'u da fethederek Fırat sahiline kadar geldi ve orada Karkısîya şehri yanında konakladı. Burada Karkısîya kalesindeki halkla savaştı. Her iki taraftan adamlar öldükten sonra Müslümanlar şehri ele geçirdiler ve orada bulunan kadın ve çocukları esir aldılar, sonra onları affettiler. Peşin cizye olarak onlardan 3000 dinar aldılar. Ardından onları cizyeye bağlayarak İyâd'a geri döndüler.

Rumlar kendisinden kaçarak Nusaybin Kalesine sığındıkları için İyâd b. Ğanm bulunduğu yerden Nusaybin'e doğru hareket etti. Kalenin Dağ Kapısı, Çarşı Kapısı, Sincar Kapısı ve Rum kapısı olmak üzere dört kapısı bulunmaktaydı. İyâd, kalenin dört bir yandan kuşatılmasını istedi. Ve çarpışmalar başladı. İyâd kalenin fethedilmesinin zor olduğunu anlayınca orada kalmayı planladı ve Umeyr b. Sa'd el-Ensari'yi Sincar şehrini fethetmek için gönderdi. Umeyr Sincar'a geldi ve Sincar halkı sadece bir gün savaştıktan sonra anlaşmak istediler. Umeyr onlarla 3000 dinar üzerinde anlaştı ve bülüğa eren kişi başına yıllık 4 dinar cizyeye bağlayarak tekrar İyâd'ın yanına döndü. Bu arada İyâd b. Ğanm, Amid (Diyarbakır) ve Meyyâfarikin'in fethi için 1000 kişilik bir birlikle Mâlik el-Eşter'i gönderdi.

Amid'e geldiklerinde kalenin çok sağlam olduğunu ve fethedilmesinin çok zaman alacağını düşündü. Ve ordudan tek sesle tekbir getirmelerini istedi. Ve hepsi bir seferde ve en yüksek sesle tekbir getirdiler. Bunu duyan Diyarbakır halkı çok büyük bir ordunun geldiğini sanarak korktu ve elçilerden birini göndererek anlaşmak istediklerini bildirdiler. Halk kapıyı açtığı anda Müslümanlar da Cuma günü sabah kaleye girdiler. Mâlik ve birliği, üzerinde anlaştıkları 5.000 dinar peşin cizyeyi alarak ve her adama yıllık 4 dinar cizye bağlayarak oradan ayrılp Meyyâfarikin'e doğru hareket ettiler. Meyyâfarikin'in Patriği Fatus, Müslümanların üzerine yürüdüklerini duyunca bir adamını gönderip anlaşmak istediğini ilettiler.⁹⁷

⁹⁶ İbn A'sem, I-II, 256-257

⁹⁷ İbn A'sem, I-II, 258

Bir yıl geçmiş olmasına rağmen Nusaybin hala fethedilememişti. İyâd bu durumu değerlendirmek üzere ordudaki komutanlarla istişarede bulundu ve Irak'taki Sad b. Ebî Vakkâs'ın askerlerinden biri "Nusaybin'i fethetmek için benim bir fikrim var" dedi. Fikrini sorduklarında "Irak şehirlerinden Şehzûr denilen şehirde çok akrep bulunmakta, oraya gidip akrepleri toplayıp küplere doldursak ve onları gece vakti mancınıkla kalenin içinde atsak küplerden çıkan akrepler de insanları sokar bu akrebin soktuğu kişi de anında ölür. Böylece halk paniğe kapılır ve biz de bu arada saldırıp onları yeneriz." İyâd b. Ğanm bu adamın dediğini yaptı. Şehzûr'dan küplerle getirttiği akrepleri gece vakti şehrin içine attı ve akreplerin ısırarak öldürdüğü çok sayıda insan olunca halkta panik başladı. Müslümanlar da dışarıdan saldırmaya başladılar. Böylece kalenin içine girip patriklerin evlerini yıktılar ve pek çok sayıda da insanı öldürdüler ve birçoğunu da esir aldılar. Geri kalanlar ise güvence istediler ve savaş durdu. İyâd b. Ğanm'ın aldığı esirlerden güvence isteyenlere aileleri ve çocukları geri verildi. Onlara Müslüman komutanlardan bazılarının da imzaladığı ahitnameyi yazıp verdiler. Ardından ganimetlerin humusunu Hz. Ömer'e gönderdi, geri kalanını ise müslümanlar arasında dağıttı. O gün ganimetlerden Müslümanlara hayvan, eşya ve esirlerden ayrı olarak herkese 10.000 dinardan fazla nakit para kalmıştı.⁹⁸

İyâd Cezîre'de Müminlerin Emiri'nin işaretini beklemeye başladı. İyâd'ın gönderdiği ganimetler ve yazdığı mektup Hz. Ömer'e ulaşmış ve o da buna çok sevinmişti.⁹⁹

Cezîre'nin fethi tamamlandıktan sonra Yezid b. Ebî Süfyan'ın hastalığı iyice artmıştı. Yezid, Hz. Ömer'e mektup yazdı mektup Hz. Ömer'e ulaşmadan Yezîd vefat etti. Hz. Ömer onun vefatını babası Süfyan'ı yanına çağırarak kendisine bildirdi o da durumu metanetle karşılayıp Hz. Ömer'e Şam'a kimi göndereceğini sordu. Hz. Ömer de "senin diğer oğlun Muaviye'yi göndereceğim" dedi. Süfyan da Hz. Ömer'e dua ederek yanından ayrıldı. Bunun üzerine Hz. Ömer Muâviye b. Ebî Süfyan'ı Şam'a vali olarak atadı. Ve ona Askalan, Gazze ve bunlara bağlı yerlerin fethedilmesi gerektiğini bildirdi.

⁹⁸ İbn A'sem, I-II, 259; İbn Kesîr, VII, 79-80

⁹⁹ İbn A'sem, I-II, 259-260

Hiz. Ömer'in mektubu Muâviye'ye ulaşınca hemen askerlerini topladı, Askalan'a doğru hareket etti ve üç gün içerisinde orayı fethetti. Durumu da hemen Hiz. Ömer'e bildirdi. Hiz. Ömer haberi duyunca çok sevindi ve "Eğer Askalan fethedilmemiş olsaydı diğer yerler tehlikeye maruz kalabilir ve Askalan şehri Müslümanların orada kalmasında sıkıntıya sebep olabilirdi. Eğer bana Şam diyarında ikamet etmen gerekir denecek olsa Askalan'ın dışında bir şehir tercih etmezdim. Her şeyin bir süsü vardır. Şam diyarının süsü de Askalan'dır" dedi.¹⁰⁰

3. MISIR FETİHLERİ

Mısır coğrafi olarak Şam ve İran bölgelerine göre daha küçük olmakla beraber farklı bir kıtada yer alır; idari olarak da Bizans'a bağlı fakat yarı bağımsız bir eyalet gibidir.¹⁰¹

Muâviye b. Ebî Süfyan, Süfyan b. Habîb el-Ezdi'ye bir ordu vererek Trablus'a gitmesini istedi. Süfyan hemen harekete geçti ve Trablus'a 5 fersah mesafede bir çayırılıkta karargâhını kurdu ve Askalan kalesine doğru savaşmak üzere yöneldi. Akşam güneş batışına doğru Trablusluların gece baskımından korktukları için geri karargâha dönüyorlardı. Bu nedenle savaş uzamaktaydı. Habîb deniz tarafından saldırıların gelmesinden de çekiniyordu. Bu durumu yani denizden saldırının olabileceği endişesini Muâviye'ye bildirdi. Muâviye Trablus'tan iki fersah mesafe uzaklıkta Müslüman askerlerin yerleşebilecekleri ve saldırılardan korunabilecekleri bir kale yapmasını emretti.

Süfyan b. Habîb kendisine karargâh olmak üzere kaleyi yaptı. Geçimlerini sahil boylarında kazandıklarıyla yapan halk ve oralarda ikamet edenler Müslümanların kale yaptığını görünce rahatsız oldular ve oralardan ayrılarak Trablus kalesine yerleştirdiler. Bu arada Heraklius'a bir mektup yazarak durumu bildirdiler. Heraklius bazı askerlere, kayıklara binip onlara yardıma gitmelerini emretti. Bizans askerleri Trablus'a gelince kaledekilerle istişare etmişler ve kalede yaşayanlar Trablus'tan ayrılmayı düşündüklerini söylemişlerdi ve o gece kendilerine ait eşyaları alıp geri kalanlarını da yakarak kayıklarla İstanbul'a kaçtılar. İkinci gün Süfyan yaptığı

¹⁰⁰ İbn A'sem, I-II, 262

¹⁰¹ Yâkût el-Hamevî, V, 137-143

kaleden çıkıp Trablus'a doğru hareket etti. Ancak Trablus'ta kimsenin olmadığını, sadece yer altında bir odada saklanmış bir Yahudinin olduğunu gördü. Yahudiyi oradan çıkarıp olanları sordular o da olanları anlattı.¹⁰²

Süfyan b. Habîb el-Ezdî durumu Muâviye'ye haber verdi. Muâviye duruma şaşırıldı. Ürdün Yahudilerinden bir topluluğu imar etmek üzere Trablus'a bıraktı.¹⁰³ Orayı iskân etmelerini söyledi. Muâviye sahil yolu üzerinde ilerlemeye devam etti ve yol üzerinde bulunan Akar, Sur, Yafa ve diğer yerleri fethetti. Muâviye Hz. Ömer'e fethettiği bu yerlerin haberini bildiren mektup gönderdi ve mektupta ayrıca Şam sahillerinden Kıbrıs adasına yakın bir yerden Kıbrıs'ı fethetme isteğinden bahsederek, Kıbrıs adasının çok verimli olduğunu, mal ve meyvelerinin bol olduğunu, fethetmenin çok zor olmayacağını ve oraya gitmek için izin istediğini mektupta yazdı.¹⁰⁴

Mektup Hz. Ömer'e ulaşınca deniz yolculuğundan pek hoşlanmadığı için cevap vermekte gecikti. Ve bu arada Amr b. el-Âs'a bir mektup yazdı. Mektupta Amr'a deniz yolculuğunu, Kıbrıs'ı fethini danıştı ve kendisinin de deniz yolculuğundan hoşlanmadığını bildirdi. Ve Amr'a yemin ettirerek bu konuyla ilgili herşeyi, denizin durumunu ve tehlikelerini kendisine bildirmesini istedi. Mektup Amr'a ulaşınca denizin tehlikelerinden bahsetti ve Hz. Ömer'e görüşünde sabit kalmasını tavsiye etti.

Amr'ın mektubu Hz. Ömer'e ulaşınca Amr'ın da kendisi gibi düşündüğüne sevindi. Ve Muâviye'ye cevap gönderdi. Ve mektupta; "Ey Muâviye Allah'u Teâla beni Muhammed(s.a.v.) ümmetinin koruyucusu olarak görevlendirdi. Ben de onların maslahatını korumak için Allah'tan yardım diliyorum. Bu nedenle onları denizin tehlikesine maruz bırakmayı uygun görmüyorum. Ben bu konuyu tecrübeli olanlara danıştım onlar da benim gibi düşünüyorlar. Onun için bu deniz yolculuğu fikrinden vazgeç ve bir daha da bahsetme. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun."

Hız. Ömer'in mektubu Muâviye'ye ulaşınca Halife'yi izin vermekten alıkoyanın Amr olduğunu anladı ve Amr'ın Kıbrıs'ın onun eliyle gerçekleşmesini

¹⁰² İbn A'sem, I-II, 263

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, II, 12

¹⁰⁴ Ya'kûbi, II, 156; İbn A'sem, I-II, 263

istemediğini düşündü. Eğer Müminlerin Emiri Amr'a Kıbrıs'ı fetmesi için izin verseydi hemen harekete geçeceğini söyledi.¹⁰⁵

Muâviye'nin bu düşüncesi Hz. Ömer'e ulaştığında, "Muâviye doğru söylüyor, eğer biz Amr b. el-Âs'a izin verseydik durmaksızın hemen Kıbrıs'ı fethetmeye giderdi" dedi.¹⁰⁶

Dolayısıyla daha sonra Kıbrıs'ın fethi Hz. Osman döneminde gerçekleşti. Muâviye Şam'da kaldı ve Şam'ın etrafındaki bütün şehirler ile sahiller ona tabi oldu. Onlardan haraç topluyordu. Daha sonra Müslümanlar Şam'a yerleştiler, orada mescitler yapıp orada yerleşim yerleri yaptılar öyleki Şam artık İslâm yurdu haline döndü. Amr b. el-Âs ise Mısır'ın fethini gerçekleştirdi ve İskenderiye'de ikamet etmeye başladı.¹⁰⁷ Bu arada Hz. Ömer Amr'ı Nûbe ülkeleri üzerine emir olarak atadı ve Nûbe'yi fethetmesini istedi. Aynı şekilde Berber ülkesi, Berka, Trablusgarb'ı ve ötelinde bulunan Tanca'ya varıncaya kadarki yerleri ve Sûs ülkesinin en ücra yerlerini fetmesini istedi. Amr b. el-Âs İskenderiye'nin haracı olan 10.000 dinarın askerlere dağıtılmasını emretti ve ardından Nûbe ülkesine hareket etti.

Amr b. el-Âs 20.000 kişilik ordusuyla Nûbe'nin üzerine hareket etti ve oraya vardığında etraftaki yerleşim yerlerine baskınlar düzenledi. Bunu gören Nûbeliler hemen 100.000 kişilik bir orduyla Müslümanların üzerine yürüdüler. Ve Müslümanlar benzerini görmedikleri bir savaşla karşılaştılar. Başlar ve eller etrafa serpilmiş, çıkarılan gözlerin haddi hesabı yoktu. Müslümanların önde gelenlerinden biri şöyle anlatıyordu: "Ben Nûbeliler kadar iyi ok atan başka bir kavim görmedim, bazı Nûbeliler Müslümanlara karşı durur ve arkadaşlarına sorar, hangi tarafa atalım? Arkadaşları şu tarafa dediklerinde oklarını atar ve hepsi de isabet ederdi." Bu savaşa katılan Himyer'in yaşlılarından biri de anlatıyordu: "Biz savaş meydanında Nûbelilere karşı saf tutmuş dizilmiştik, bir saat zarfında Nûbelilerin attığı oklardan dolayı 150 göz yerinden çıkarıldı. Biz onlarla savaştık ve Allah onlara karşı bizlere zaferi nasib etti ve onlardan çok insan öldürdük, onlardan kurtulanlar ise dağlara kaçtılar. Amr b. el-Âs onları kovalamadı, onlardan hiçbir esir alamadığı gibi bir

¹⁰⁵ İbn A'sem, I-II, 264

¹⁰⁶ İbn A'sem, I-II, 265

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, II, 397

dirhem ve dinar bile koparamadı.” Amr b. el-Âs oradan ayrılarak Berberîlerin üzerine doğru hareket etti.¹⁰⁸

Amr b. Âs, Berberîlerin üzerine yürüdü ve onlara ait ilk şehirde karşılaştılar ve savaşmaya başladılar. Allah Müslümanlara zafer nasip etti ve bir günde onlardan 700 küsur kişi öldürdüler.

Müslümanlarla baş edemeyeceklerini anlayan Berberîler Müslümanlara boyun eğip anlaşma talep ettiler. Amr b. el-Âs onlarla 300 esir, 300 tane at, katır ve eşek, 300 adet de inek ve koyun vermeleri üzerinde anlaştı ve hepsini onlardan aldı.

Ardından Amr b. el-Âs; Merakiyye, Lübde, Sebre ve Züveyle’ye hareket etti ve bütün bu şehirler bir önceki şehir halkı gibi ve aynı şartlarda Amr ile anlaştılar.

Amr b. el-Âs oradan ayrılarak Berkâ’ya geldi ve burada hiçbir kale bırakmadan hepsiyle gündüz bir saat savaştı ve hezimete uğrattı.¹⁰⁹ Onlarda şehirlerine girip barış yapmak istediler. Onlarla da 500 cariyeye, 300 köle, 200 cariyeye, 200 küçükbaş hayvan karşılığında anlaşma imzaladı ve bütün ganimetleri topladı ve Hz. Ömer’e mektup yazarak fethettiği ülkeleri haber verdi ve kendisinin ise Rakka’da emrini beklediğini bildirdi.¹¹⁰

4. IRAK VE İRAN FETİHLERİ

Hz. Ömer Irak ve İran seferleri için Müsennâ b. Hârîse’yi görevlendirdi. Ancak Medine halkı Farslılarla savaşmak istemiyordu. Ebû Ubeyd Mes’ud es-Sakâfi ve Selîf b. Kays el-Ensârî ise savaşmak için öne atıldılar. Hz. Ömer de Ebû Ubeyd’i insanların başına komutan olarak atadı. Selîf aceleci olduğundan onu bu göreve vermedi.¹¹¹

Ebû Ubeyd, muhacir ensar ve kölelerden oluşan bir grupla Medine’den çıktı. Müsennâ b. Hârîse’nin askerleriyle beraber yaklaşık 4.000 kişi oldular. Rebîa kabilesinden de 1.000 kişi Müsennâ’ya katılınca Müslümanlar 5.000 kişi oldular. Böylece İslâm ordusu Ebû Ubeyd komutasında Irak’a doğru harekete geçti.¹¹²

¹⁰⁸ İbn A’sem, I-II, 265

¹⁰⁹ Halîfe b. Hayyât, s.101; Ya’kûbî, II, 156

¹¹⁰ İbn A’sem, I-II, 267

¹¹¹ İbn A’sem, I-II, 130-131

¹¹² İbnü’l-Esîr, II, 396-397

Kisrâ ordusunun komutanı ise Câban'dı. Müslümanlarla Câban'ın ordusu savaşa başladı. Sonra Matar adında Müslüman asker Câban'ı esir aldı ama onu tanımıyordu. Câban ise ondan iki köle karşılığı kendisini bırakmasını istedi. Matar da teklifini kabul etti. Daha sonra Câban Müslüman oldu. Bu haber Kisrâ melikine ulaşınca kızı Bûran onu teskin etmek için Azerbaycan meliki Mihran'dan ordusuyla gidip Arapları yenersen kendisiyle evleneceğini, 10 yıl babasının yerine geçeceğini sonra kendi şehrine dönebileceğini, Ermeniy'e de ona vereceğini söyledi. Mihran mektup kendisine ulaşınca hemen 80.000 kişiyle yola çıktı, içerisinde filin de bulunduğu ordusuyla Irak'a ulaştı.¹¹³

4.1. Köprü Savaşı

Farslılarla harbe ilk başlayan Selî b. Kays oldu. Aşırı derecede yaralanana kadar savaştı.

Müslümanların atları filden korkunca Ebû Ubeyd file baktı ve arkadaşlarına sordu: "Bu hayvanı öldürmenin yolu nedir?" diye sordu. Onlar da hortumunu kesersen ölür dediler. Ebû Ubeyd filin hortumunu kesmek için giderken dönmeme ihtimaline binaen yerine emir olacak kişileri belirledi ve şöyle dedi: "Eğer geri dönmezsem, benden Hz. Muhammed'e selâm gönder. Eğer ölürsem benden sonra emiriniz oğlum Vehb, o ölürse oğlum Mâlik, eğer o da ölürse oğlum Câbir'dir. Eğer ona da bir şey olursa Selî b. Kays, ona da bir şey olursa Ebu Mihcen es-Sakafi'dir. Eğer ona da bir şey olursa Müsennâ b. Hârise'dir. Ona da bir şey olursa aranızdan birini seçin."

Ebû Ubeyd kılıcıyla file karşı ilerledi, ona hamle yaptı, hortumunu kesti. Askerlerini yönetmek için giderken tökezledi, fil onu ezdi ve öldü.¹¹⁴

Sonra Ubeyd'in oğlu Vehb savaşı gitti. Sancağı Vehb aldı ve ölünceye kadar savaştı, sonra kardeşi Mâlik, sonra kardeşi Câbir ölünceye kadar savaştı. Sonra Selî b. Kays ilerledi, o da ölünceye kadar savaştı. Abdullah b. Mersed elinde kılıçla ilerledi, köprünün ipini kesti ve o da ölünceye kadar savaştı. Ebû Mihcen'e kadar Ebû Ubeyd'in sıraladığı sırayla komutanlar hep savaşı gitti ve öldüler. Ebû

¹¹³ İbn A'sem, I-II, 132-134

¹¹⁴ İbn A'sem, I-II, 135-136

Mihcen bayrağı aldı ve Farşlılara karşı savaşmaya gitti. Onlardan bir cemaati öldürene kadar devam etti, sonra döndü. En son Müsennâ ordunun başına geçti ve sonuna kadar savaştı.¹¹⁵

Harp kızıştı, Müslümanlardan ölenlerin sayısı çoğaldı. Farşlılar da hezimete uğradılar, onlardan da büyük kayıplar oldu.¹¹⁶ Müslümanlar gece geri dönüp, ölülerini defnettiler ve burada gecelediler. Sabah köprüyü yeniden bağlayarak ilk konakladıkları yere geçip, orada kaldılar.

Muaz b. Hüseyin el-Ensarî Medine'ye gitti, Hz. Ömer'in yanına gitti ve bir şiir okumaya başladı. Hz. Ömer de: “Şiiri bırak, bana Müslümanların durumundan haber ver” dedi. O da: “Ey Mü'minlerin Emiri, Ebû Ubeyd'in 3 oğlu ve Selîf vefat etti. Muhacir ve Ensarın durumu ise çok kötü.” Hz. Ömer dedi ki: “Müsennâ nasıl?” Muaz: “Onu bıraktığımda yaralıydı” dedi. Daha sonra Hz. Ömer, Cerîr b. Abdullah'ı, Müsennâ'ya yardımcı olarak göndermek için çağırdı.¹¹⁷

4.2. Buveyb Savaşı

Buveyb Irak'ta Kûfe yakınlarında bulunan ve Fırat'ın kolu sayılan bir nehirdir.¹¹⁸

Hz. Ömer, Cerîr b. Abdullah'a Müslümanlara büyük bir musibet isabet ettiğini ve Müsennâ b. Hârise'nin de yaralı olduğunu söyleyerek Irak'a doğru gitmesini emretti. Bu şekilde Farşlıların belki mağlup edilebileceğini söyledi.

Cerîr b. Abdullah 700 kişiyle Medine'den çıktı ve Irak'ta konakladı. Bu durum Müsennâ'ya ulaşınca Cerîr'e düşmana karşı kendilerine katılıp yardım etmesini istedi. Cerîr de “Sen kendi kavmine emir ol, bende kendi kavmime emir olayım” dedi. Bu durum Hz. Ömer'e ulaşınca kendisi Irak'a gitmeyi düşündü ve bu konuda muhacir ve ensarla istişare yaptı. Hz. Ali onu gitmemesini ve yerine birisini bırakmasını istedi. Hz. Ömer, Hz. Ali'ye, Irak'a kimi göndereyim? diye sordu. O da

¹¹⁵ Taberî, IV, 67-70; İbnü'l-Esîr, II, 400-402

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, II, 400-402

¹¹⁷ İbn A'sem, I-II, 136

¹¹⁸ Yâkût el-Hamevî, I, 540

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tavsiye etti ve onu öven sözler söyledi. Hz. Ömer de onun sözlerini tasdikledi.¹¹⁹

Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı çağırdı ve şöyle dedi: “ Allah seni mübarek kılsın. Seni Irak'a emir olarak görevlendiriyorum. Git ve Allah' tan başka güç ve kuvvet sahip olmadığını söyle. Sadece seni, bu göreve layık görüyorum. Allah'ın fethi senin elinle kılacağını düşünüyorum.” Sa'd her taraftan insanları savaşa çağırdı. 7.000 kişiyle Irak'a doğru yola çıktı ve Şeraf denilen yerde konakladı.

Amr b. Meâd 500 adamla ona yardıma gelen ilk kişiydi. Daha sonra Talha b. Hüveylid el-Esedî 800 atlı ile, Şurahbil b. es-Sımt el-Kindî 700 binekli ile, Furat b. Hayyan el-Aclî 700 binekliyle, Muğîre b. Şu'be 300 binekliyle, Asım b. Amr et-Temîmî 400 binekliyle, A'sım b. Zürâre 600 binekli, Haysem İbni Abdullah es-Selma 1000 binekliyle, Mekşüh el-Muradî 400 binekliyle Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın ordusuna katıldılar. Cerîr b. Abdullah el-Becelî ise 600 binekli ile Becîle'den hareket etti.

Askerler büyük bir topluluk halinde Irak'a gittiler. Sa'd Şeraf'ta konaklıyordu. Fakat kış bastırmış ve yağmurlar yağmaya başlamıştı. Bu savaşta köprüyü geçenler Farslılar oldu. Çok sayıda Farslı burada öldürüldü. Ve zafer Müslümanların oldu.¹²⁰ Müsennâ b. Hârise ise Köprü savaşında aldığı yaradan sonra iyileşti sonra şiddetli bir hastalığa yakalanarak öldü.¹²¹

4.3. Kâdisiye Savaşı

Sad b. Ebî Vakkâs'ın Kâdisiye şehrine büyük bir orduyla geldiği haberi Farslıların Kralı Yezdicerd b. Hürmüz'e ulaştığında Sad b. Ebî Vakkâs'a haber göndererek kendisine isteklerini bildirmek üzere adamlarından bir grup göndermesini istedi.

Bunun üzerine Sad b. Ebî Vakkâs; Amr b. Madikerib ez-Zübeydî, Tuleyha b. Huveylid el-Esedî, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Muğîre b. Şu'be es-Sakafî, Asım b. Amr et-Temîmî, Şurahbil b. es-Sımt el-Kindî, Münzir b. Hasan ed-Dubbî, Fırat b.

¹¹⁹ İbn A'sem, I-II, 137-138

¹²⁰ Taberî, I, 71-72; İbn Kesîr, VII, 29

¹²¹ İbn A'sem, I-II, 138-139; İbn Kesîr, VII, 30

Hayyan el-Aclî ve İbrahim b. Hârise eş-Şeybanî'den oluşan¹ bir heyeti Yezdicerd'e gönderdi.¹²²

Bu seçkin insanlar yola çıktılar ve Fırat nehrine geldiler, Fırat nehrini geçtikten sonra Dicle nehrine vardılar. Dicle'yi kayıklarla geçerek o dönemde şehir olan ve Kral Yezdicerd'in sarayının da bulunduğu Yezdicerd Nâhiyesi'ne geldiler.

Yezdicerd'in sarayının önüne vardıklarında izin istediler ve içeri alındıklarında Yezdicerd fildişinden yapılmış tahtında oturmakta olduğunu gördüler. Hükümdarlar ve hükümdarların çocukları etrafındaydılar. Müslüman heyet Yezdicerd'in tahtına iyice yaklaştıklarında oturmaları istendi ve oturdular ancak içlerinden Muğîre b. Şu'be oturmadı. Kralın tahtına yöneldi ve onunla birlikte tahtta oturdu. Yezdicerd buna çok kızdı ve düşecek gibi oldu. Bu arada Kralın kölelerinden biri Muğîre'den kenara çekilmesini istedi ancak Muğîre çekilmedi. Muğîre'nin üzerinde Arap giysisi vardı, elbiselerinin üzerine de zırhını ve kılıcını kuşanmıştı. Üstünde de Yemen yapımı abası bulunmaktaydı. Muğîre arkadaşlarına dönerek "Kim bu adamla konuşacak?" diye sordu kendisinin konuşmasını istediler. Ancak bu arada Yezdicerd Muğîre'nin üzerine giyindiği abasına göz dikmişti ve bunu sorguluyordu. Fakat Muğîre Yezdicerd'e "bırak bunları" diyerek ne istediğini sordu.

Yezdicerd; "Ey Arap topluluğu, siz bize heyetlerle tacirlerle ve yolcu olarak gelirdiniz, biz de sizlere iyilikte bulunurduk. Sizler bizim tatlı içeceklerimizden içip yiyeceklerimizden yiyordunuz. Ancak şimdi bize sıkıntı vermeye çalışıyorsunuz. Eğer sizi buraya getiren açlık ve yoksulluk ise söyleyin size yardımda bulunayım, siz de ülkenize dönün. Amacınız beni tahtımdan uzaklaştırmaksa biliniz ki başınıza felaketler getireceğim." Dedi.¹²³

Muğîre b. Şu'be amaçlarının onları İslâm'a davet etmek olduğunu söyleyerek Yezdicerd'i İslâm'a davet etti. Eğer kabul etmezse cizye ödeyeceklerini bunu da kabul etmezlerse savaşa hazır olmalarını söyledi. Yezdicerd iki şartı da kabul etmedi ve savaşa karar verdiler.¹²⁴

Müslüman heyeti saraydan çıkıp geri döndüler ve olanları Sad b. Ebî Vakkâs'a haber verdiler. Ardından Yezdicerd de en büyük veziri olan Rüstem'e dönerek: "Kış

¹²² İbn A'sem, I-II, 156

¹²³ İbn A'sem, I-II, 157-158; İbn Kesîr, VII, 40

¹²⁴ İbn A'sem, I-II, 159

geçti, yerde otlar bitti ve ağaçlar tomurcuk açtı. Onların üzerine atlıların ve yayalarınla yürü ve geldikleri yere geri dönsünler” dedi. Bunun üzerine Rüstem 120.000 atlı ve 30.000 piyâdeyle Müslümanların buldukları Kâdisiye’ye geldi. Yezdicerd hükümdarlığı altında bulunan bütün bölgelere Müslümanlarla savaşmak üzere haber gönderdi ve onlarda buna olumlu karşılık verdiler ve bu çağrıya ilk olarak Hemedan hükümdarı atlı ve piyâde olarak 125.000 kişiyle katıldı. Ardından Kum ve Kâşân Hükümdarı Şirzad, Isfahan hükümdarı Bendevan ve Rey hükümdarı Hurşid de Hemedan hükümdarının asker sayısına yakın bir sayıyla orduya katıldılar.¹²⁵ Bütün askerler Rüstemin komutasında bir araya geldi ve savaşmak üzere birleştiler. Savaş 4 gün sürdü. Birinci gün Ermes 2. Gün Ağvas, 3. gün Sevad, 4. Gün ise Nefaz olarak isimlendirilmiştir.¹²⁶

Sa’d b. Ebî Vakkâs komutasındaki Müslümanlar ise 40.000 kişiydiler Hz. Ömer Şam halkından 20.000 kişiyi daha takviye güç olarak gönderince bu sayı 60.000’e ulaştı.¹²⁷

Sa’d b. Ebî Vakkâs savaş düzenini şu şekilde aldirdı;

Sağ kolda atlı ve piyâde olarak 10.000 kişiyi Amr b. Ma’dikerib ez-Zübeydî ile Cerîr b. Abdullah el-Becelî komutasında,

Sol kolda 10.000 atlı ve piyâdeden oluşan orduyu İbrahim b. Hârise eş-Şeybânî ile Ali b. Cahş el-Aclî komutasında,

Ortada 10.000 atlı 5.000 piyâdeden oluşan orduyu Tuleyha b. Hüveylid el-Esedî ile Münzir b. Hasan komutasında, diğer geri kalanları ise etrafa siperlere ve pusulara yatırarak savaş düzenini aldirdı.

Farslılardan savaş meydanına ilk gelen Azerbaycan Hükümdarı Mihran oldu. Meydana geldiğinde Arapça olarak “Bugün Arapları ezeceğiz” dedi. Kendi adamlarından biri “Allah dilerse, de” dedi o da bunun üzerine “İster dilesin isterse dilemesin yeneceğiz” dedi.

¹²⁵ İbnü’l-Esîr, II, 420; İbn Kesîr, VII, 38

¹²⁶ İbn A’sem, I-II, 160; (Yâkût el-Hamevî ise Kâdisiye Savaşının dört gün sürdüğünü birinci güne Ermes, 2. Güne Ağvas, 3. Güne İmas, 4. günün gecesine Herir gecesi ve 4. güne ise Kâdisiye olarak isimlendirdiklerini aktarmaktadır.) Yâkût el-Hamevî, VII, 7

¹²⁷ İbn Kesîr, VII, 38

Bunun üzerine Sad b. Ebî Vakkâs: “Ey Müslümanlar bu adam azdı ve sapıttı buna karşı çıkın” dedi. Münzir b. Hasan ona doğru yürüdü ve tek bir vuruşla onu atından yere düşürdü.

Her iki taraf karanlık oluncaya kadar savaşmıştı. Sabah olunca yani ikinci gün olan Ağvas günü savaşmaya devam etmişlerdi.

Bu kez Farslılardan meydana ilk çıkan adına Firuz denilen şahıs, sağında ve solunda atlar bulunan bir fil üzerinde binmiş halde geldi.¹²⁸

Müslümanlar arasında bulunan süvari ve kahraman, Benî Esed Kabilesinden adı Esed, künyesi Ebu'l-Mevt, lakabı ise Zubeybil olan şahıs atına bindi ve atını filin üzerine öyle bir sürdü ki filin hortumuna bir darbe indirdi ve hortumunu kesti. Bu esnada elinde mızrağı bulunan filin bakıcısı da Esed'i öldürdü. Ardından fil de öldü. Firuz filin üzerinden yere düşünce Müslümanlar da gidip Firuz'u öldürdüler.

Bu esnada Müslümanlar orta cepheden toptan saldırıya geçtiler ve Farslıları hezimete uğrattılar. Böylece Kâdisiye sarayı Müslümanların eline geçmiş oldu.

Müslümanlar epeyce silah, yiyecek ve mal ganimet elde ettiler. Sa'd b. Ebî Vakkâs yüksek manzarası olan saraya girdi ve Farslılar ellerinden alınan saraya baktılar ve çok üzüldüler. Ve içlerinde buldukları durumu görüşmek üzere gece bir araya geldiler.

Sabah olduğunda yani savaşın üçüncü günü olan Sevad gününde her iki taraf tekrar karşılaştılar, Farslılar bu kez de fillerle gelmişlerdi. Müslümanlar ise atları üzerinde bulunuyorlardı, atlar filleri görünce geriye doğru kaçtılar. Bunu gören Müslümanlar atlardan inip yaya olarak fillerin üzerine yürüdüler ve filleri öldürünceye kadar çarpıştılar.

Bu arada Farslıların önde gelenlerinden Şehinşah isminde biri meydana çıktı ve onunla vuruşmaya çıkan Müslümanlardan ilkini öldürdü, ikincisi çıktı onu da öldürdü, bu şekilde tam dört kişiyi öldürdü. Müslümanlar Amr b. Ma'dikerib ez-Zübeydî'ye şöyle seslendiler: “Ey Ebû Sevr, sende güç kaldı mı bizi bu adamdan kurtarısın.” Bu hususta aralarında bir konuşma geçtikten sonra Amr bir at istedi ve ona bir at getirdiler. Sonra şöyle seslendi: “Ey Benî Zübeyd! Biliniz ki ben bu aceme saldırıyorum. Eğer ben önce davranıp Semsâmemle ona vurursam zaten mesele yok

¹²⁸ İbn A'sem, I-II, 161

bu ona yeter. Şayet o önce davranıp beni atımdan indiriverirse bana karışmayın halükârda o bana ilişemeyecek, ben onu öldüreceğim.”

Ardından atına binerek aceme doğru gitti ve vuruştular. Şehinşah’ın darbesi Amr’ın deri kalkanına, Amr’ın darbesi ise Şehinşah’ın başına isabet etti ve tacıyla birlikte başını da kopardı. Amr inip Şehinşah’ın bütün eşyalarını aldı. Ve atına binerek gitti.¹²⁹

Ve gece oluncaya kadar her iki taraf çarpıştı.

Savaşın dördüncü gününde Beni Seleme kavmiyle birlikte Peygamberimize hicret ederek Müslüman olan Hansa lakaplı, aynı zamanda şaire olan Temadur binti Amr b. Haris b. Şerid es-Selmiyye, savaşın dördüncü gününde dört tane oğlunu karşısına alarak; onlara şöyle seslendi:

“Ey Çocuklarım! Siz isteyerek Müslüman oldunuz ve isteyerek hicret ettiniz. Acemlerin Müslümanlara karşı hazırlığını görüyorsunuz. Savaşa başladığınız zaman ordunun en büyüğünden başlayınız, iki düşmanın arasına saldırınız, ve onların elebaşılarını vurunuz, böylece selamet ve ganimete kavuşursunuz, ebedi yurtta başarı, onur ve yakınlığa kavuşursunuz.” Oğulları annelerinin sözünü dinlediler ve birer birer düşmanlara saldırdılar ve hepsi de oracıkta şehit oldu. Annelerinin gözünden bir damla yaş akmadı. Allah hepsine rahmet etsin. İşte savaşın bu gününe de Nefaz günü dendi.

Savaş şiddetlendi ve Müslümanlardan tekbir sesleri, kâfirlerden ise inilti ve uğultu sesleri gelmeye başladı.¹³⁰

Her iki taraf geceyi geçirdiler ve Farşlılardan büyük bir topluluk öldürüldü.

Sabah olunca Sa’d b. Ebî Vakkâs bacakları arasında çıkan yaraları olduğu halde kalktı, egeri yumuşak olan bir ata binerek Müslümanların yanına vardı. Bütün Müslümanlar o an “Neden geldin? Biz senin hasta olduğunu biliyoruz. İnşallah biz düşmanlara yeteriz” dediler. Bunun üzerine Sa’d dedi ki “Bugün savaşın dördüncü günü, inşallah bugün zafer günü olmasını Allah’tan dilerim” dedi ve geri saraya döndü. Saraydan Müslümanları izliyordu.

Çarpışmaya ilk önce Müslümanlardan Cerîr b. Abdullah el-Becelî, ardından Ali b. Cahş el-Aclî, ardından İbrahim b. Hârise eş-Şeybanî ve Amr b. Madikerib ez-Zübeydî başladı.

¹²⁹ İbn A’sem, I-II, 162-163

¹³⁰ İbn A’sem, I-II, 163-164

Çarpışma başladı ve her iki taraftan çok sayıda insan öldürüldü ve çok da yaralı oldu. Tam bu esnada Müslümanlar Şam tarafından gelen askerleri gördüler, bunu Farslıların bir tuzağı ve pususu zannettiler ancak gelen askerler Hz. Ömer'in gönderdiği yardımcı kuvvetlerdi. Hz. Ömer Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'tan 10.000 kişilik bir orduyu Hişam b. Utbe b. Ebî Vakkâs komutasında Sa'd b. Ebî Vakkâs'a göndermesini istemişti. Gelen askerler onlardı. Haşim b. Utbe amcası Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın askerlerine baktı ve beraberindeki askerleri 10 süvari bölüğüne bölüştürdü, her bir bölükte 1.000 atlı bulunuyordu. Haşim birinci süvari bölüğündeydi, her süvari bölüğünü peş peşe gelecek şekilde sıraya dizdi ve bu şekilde savaşan Müslümanlara katıldılar.

Farslılar bunu görünce çok korktular. Müslümanlardan el-Ka'ka' b. Amr süvari bölüklerinin ardından gelerek düşman birliklerine en az 3 kez saldırdı ve her seferinde iki üç kişiyi öldürüyordu. Bunu gören Rüstem'in kardeşi Şehriyar Ka'ka'ya saldırdı, ancak Ka'ka' onu da oracıkta öldürüverdi.¹³¹

Müslümanlardan biri şu şekilde seslendi: "Ey İnsanlar! Kim Bedir ve Uhud gibi bir günde şehit olmak istiyorsa işte bu o güne benzer bir gündür." Bu arada Amr b. Ma'dikerib savaş şarkılarını söylemeye başladı.

Ardından Müslümanlar saldırmaya başladılar ve Farslıları Fırat'ın kenarına kadar kovaladılar. Ve yaklaşık Farslılardan 10.000 kişiden fazla insan öldürüldü.¹³² Ardından Müslümanlar birçok ganimetle Kâdisiye'ye geri döndüler.

Farslılar bu arada şehre vardılar. Farslılar zannettiler ki orada güvencede kalacaklar. Ancak Müslümanlar sabaha doğru peşlerinden gittiler ve onlara yetiştiler ve Müslümanlardan Hilal b. Alkame b. el-Ukaylî, Rüstem'e saldırdı. Rüstem bu arada elindeki okla Hilal'e atar ve ayağına isabet eder Hilal de gider Rüstem'i öldürür ve ayağındaki oku çıkararak Rüstem'in ganimetlerini alır ve atına tekrar geri biner.

Farslılar bu arada şehrin içine gidip yiyecekleri de zehirlediler ki Müslümanlar ondan yesin ve ölsünler. Farslılar Dicle'yi geçip Yezdicerd'in sarayının olduğu yöne doğru gittiler ve arkalarından köprüleri yıktılar ki kimse geçemesin.

¹³¹ Taberî, IV, 167-168

¹³² Halîfe b. Hayyât, s.89-90

Müslümanlar şehrin içine surların bulunduğu yerlere geldiler ve orada bol yiyecekler ve temiz sular buldular ve acıkmışlardı, hepsi doyuncaya yediler ve içtiler.¹³³

Sa'd b. Ebî Vakkâs orduya seslendi: “Buraya konaklayalım ve bir köprü yapıp karşıya geçelim.” İçlerinden biri “Ey Emirimiz bizi karada gezdiren suda da gezdiren ve ben bu suyu geçerim.” Dedi. Sa'd b. Ebî Vakkâs dedi ki: “Onu görüyorsun su en yüksek seviyesindedir. Nasıl geçeceksin?” O da “Atımla ve Rabbime güvenerek geçeceğim” dedi. Atını bindi ve Dicle’yi karşıya geçti.

Ardından peşinden Helkam b. Haris el-Atki, Amr b. Ma’dikerib bunları gören askerler peşlerinden Dicle’yi geçtiler. Sa'd b. Ebî Vakkâs da onlarla Dicle’yi geçti. Bu manzarayı Yezdicerd yüksek bir gözetleme yerinden izliyordu ve etrafındaki vezirlerine: “Bunlar ne insan ne cin bunlar bana göre şeytanın kandırdıklarıdır” dedi. Ardından hemen askerlerini topladı ve ne var ne yok her şeyini mallarını Celûla’ya gönderdi ve ardından kendileri de Celûla ve Deskere’ye kaçtılar. Müslümanlar bu arada Dicle’yi geçmekle meşgul idiler.

Sonra Müslümanlar bir de köprü yaptılar ve karşıya geçtiler ve Farslıların geride bıraktıkları at, katır, eşek ve diğer ganimetleri aldılar.¹³⁴

Sa'd b. Ebî Vakkâs Hz. Ömer’e Kâdisiye ve diğer şehirlerin fethedildiğini Yezdicerd’in ise askerleriyle beraber Deskere ve Celûla’ya ve diğer yerlere kaçtıklarını ve kendisinin ise Medâin’e ineceğini emrini beklediğini bir mektupla haber verdi.

Hz. Ömer mektubu alınca çok sevindi ve yanındaki müslümanlarla beraber tekbir getirdi. Sa'd b. Ebî Vakkâs’a yerleştiği yerden ayrılmamasını ve Şam’dan gelen askerlerin yerine gönderilmelerini, Hıms’ta Rumlarda hareketlenmelerin olduğunu bu hususta emrini beklemesini, bir mektupla bildirdi. Yine bu mektupta kendisine Şam’dan haber gelinceye kadar hiçbir şey yapmamasını ve şehirden hiçbir tarafa hareket etmemesini istedi. Sa'd b. Ebî Vakkâs Şam’dan Ebû Ubeyde b. el-Cerrah’tan kendisine gelen askerleri Şam’a geri gönderdi.¹³⁵

¹³³ İbn A’sem, I-II,166-167

¹³⁴ İbn A’sem, I-II, 168

¹³⁵ İbn A’sem, I-II,169

4.4. Celûla ve Hulvan'ın Fethi

Celûla, Horasan yolu üzerinde, Hânîkîn'e yakın bir yerin adıdır. Aynı zamanda büyük bir nehrin de adıdır.¹³⁶

Farşlılar Celûla'da 80.000 kişilik bir ordu topladılar ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın üzerine yürümek üzere harekete geçti.

Durumu öğrenen Sa'd b. Ebî Vakkâs Müslümanları ve emirleri topladı onlara ordunun kalabalık olduğunu söyledi. Aralarında bulunan Amr b. Ma'dikerib "Bizim hakkımızda korkma! Dün bize yardım eden Allah bugün de yardım eder"dedi.

Halife Ömer'in, Ebû Ubeyde'den bize yardıma gelmesini istediğini emrettiğini duyduk. Kaldı ki bizim buna da ihtiyacımız yok, şeklinde konuşmalar yaptı.

Tam bu esnada: Mekşuh el-Muradî'nin Sa'd'ın yanından 2.000 atıyla, Hişam b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ın 3.000 atıyla, Hucr b. Adiy el-Kindî'nin 2.000 atıyla, Münzir b. Hassan ed-Dubbî'nin 3.000 atıyla, Cerîr b. Abdullah'ın 4.000 atıyla, geldiklerini gördüler. Böylece Müslümanlar Celûla'da 24.000'den daha fazla sayıya ulaştılar.

Farşlılar, Müslümanlarla savaşmak istiyorlardı. Bu sırada Sa'd b. Ebî Vakkâs, amcasının oğlu Haşim b. Utbe'yi Müslümanların emiri olarak atadı. Haşim hemen Müslümanları topladı. Sağ kolda Cerîr b. Abdullah el-Becelî sol kolda Hucr b. Adiy el-Kindî, cenahlarda Mekşuh el-Muradî, Amr b. Ma'dikerib'i atlıların başına piyâdelerin başına ise Talha b. Huveylid el-Esedî'yi geçirdi.¹³⁷

Farşlılar orduyu savaşa hazırlıyorlardı. Onların sağ kolunda Hürrezad b. Vehrez, sol kolunda Fîruz b. Hüsrev, ortada Ahvaz yurdunun hükümdarı Minüşehr b. Hürmüzan vardı¹³⁸

Savaş başladığında iki ordu da öyle bir savaştı ki savaş, sabah kuşluk vaktinde başlayıp öğle namazı vaktine kadar aralıksız devam etti. Namazlar bile kıbleye taraf tekbir ve işaretle kılınıyordu.

Haşim b. Utbe b. Ebi Vakkâs Müslümanlardan Sad b. Ubeyd el-Ensârî'yi saftan ayrılmış ve beklediğini görüp ona sordu "Neden bekliyorsun Sad?"

¹³⁶ Yâkût el-Hamevî, II, 156

¹³⁷ Halife b. Hayyât, s. 94-95; İbnü'l-Esîr, II, 361-363

¹³⁸ İbn A'sem, I-II, 210

Sad “Ben, Ebû Ubeyd b. Mes’ud es-Sakafi’nin öldürüldüğü Cısr günü saldırıdan kaçmışım, şimdi nefsimi rabbime satıyorum ve tevbe ediyorum belki beni affeder diye” dedi.

Ve ardından kılıcını alıp düşman saflarına daldı ve her iki taraf da Sad’ın savaşına hayret ettiler. Düşmanlardan çok sayıda insan öldürdükten sonra o da şehit düştü.

Bu arada Cerîr b. Abdullah el-Becelî amcazadelerine seslendi “Ey Becîle topluluğu, eğer bu ülke fethedilirse size büyük bir pay vardır. Sakın gösteriş için savaşmayın. Savaş sonunda iki iyilikten biri size isabet eder; ya sevabı cennet olan şehadet veya sonucu zenginlik olan zafer!” Bu şekilde kavmini savaşa teşvik etti ve ardından şiir okudu.¹³⁹

Ardından Cerîr düşmanlara saldırdı, mızrağı kırıldı ve birçok yerinden yaralandı. Bunu gören amcazadeleri onun üzerine şiir okudular.

Farslılardan Mürazebe kabilesinden Küçük Rüstem denilen adam her iki tarafın ortasında durdu ve şiddetli bir şekilde savaşmaya başladı bu Küçük Rüstem’e karşı Müslümanlardan Abdışems’in iki oğlu Avvam ve Zuheyr isminde iki kardeş çıktılar. Yaklaşık bir saat çarpıştılar ve Zuheyr bir ara bir darbe indirdi ama fazla etkili olmadı. Küçük Rüstem bazen Avvam’a bazen Zuheyr’e saldırıyordu bunu gören Câbir b. Tarık en-Nahaî yardıma gitti. Zuheyr “Ey amcaoğlu bana gel bu köpekle yalnız kalma seni öldürür”dedi. Rüstem üçüne birden saldırıyordu. Birine saldırdığında ikisi ona saldırıyordu.¹⁴⁰

Bir ara Avvam ve Zuheyr arasında gidip gelirken Câbir öyle bir darbe indirdi ki tacıyla birlikte kafası koptu ve yere serildi. Her üçü gelip ganimetini aldılar ve ondan aldıkları ganimet 1000 dinardı.

Savaş son hızıyla devam ederken ikinci vakti girmişti. Farslılar çok görkemli bir birlikle saldırmaya başladılar bu saldırı Müslümanları korkutmuştu, bunu gören Amr b. Ma’dikerib Müslümanları savaşmaya teşvik etti. Ardından atından indi onunla beraber Yemen kabilelerinden ve içlerinde sadece bir süvari bulunan yaklaşık 1000 kişi ve kabilesinden olanlar onunla beraber ilerledi ve Müslümanların önünde

¹³⁹ İbn A’sem, I-II, 211

¹⁴⁰ İbn A’sem, I-II, 212

durdu. Bükülmez keskin kılıcını sallayarak savaş şiirleri söylemeye başladı. Tam bu esnada Farslıların korkulan birliği Amr b. Ma'dikerib'e saldırdı.¹⁴¹

Ardından Müslümanlar sağ koldan Cerîr b. Abdullah, sol koldan Hucr b. Adî, cenahtan Mekşuh el-Muradî ortadan ise Amr b. Ma'dikerib saldırdı ve Farslıları oracıkta hezimete uğrattılar ve Farslılar oradan Hânîkîn'e kaçtılar. Müslümanlar onları takip etmeyip orda kaldılar. Sabaha kadar uyumayıp Celûla'ya giderek oradan epeyce ganimet topladılar.¹⁴²

Haşim b. Utbe Celûla'nın ganimetlerini toplayarak Medâin'e amcası Sa'd b. Ebî Vakkâs'a gönderdi.¹⁴³

Müslümanlar Hânîkîn'e yürüdüler. Bunu duyan Farslılar Hânîkîn'den Kasr-ı Şirin'e oradan Yezdicerd'in de bulunduğu Hulvan şehrine kaçtılar. Hulvan, Bağdat'tan sonra kuzeye doğru gidildiğinde karşılaşılan dağ eteklerinde ve Sevad topraklarının bitim noktasında bulunan bir şehirdir.¹⁴⁴ Yezdicerd Müslümanların oraya geleceklerini duyunca yerine Farslıların komutanlarından Minüşehr b. Hürmüzdan'ı tayin ederek kendisi Nihavend'e süvarileri ise Hemedan'a gönderdi.

Müslümanlar Celûla'dan hareket edip aynı gün Hânîkîn'e vardılar, oradan Kasr-ı Şirin'e geçtiler. Sad b. Ebî Vakkâs'a mektup yazarak Hulvan'a hareket etmek için izin istediler. Bir de kendileri için bir sığınak ve dayanak olması, istişare edecekleri biri olması adına gelip kendilerine katılmaya onu teşvik ettiler. Sa'd hastaydı dolayısıyla onlara katılamadı ve onlara mektup yazarak Hulvan'a gitmelerini istedi. Bunu öğrenen Müslümanlar kızdı ve içlerinden İbrahim b. Hârîse eş-Şeybani, Sad'ı kınayan şiir yazdı.¹⁴⁵

Bu şiirleri duyan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Selmân el-Fârisî'yi çağırdı ve kendi yerine Medâin'e bırakıp ganimetleri korumasını da tenbih ederek kendisi o gün Kasr-ı Şirin'de olan Müslümanlara katıldı.

Sabah olunca Müslümanlara Hulvan'a hareket emrini verdi. Müslümanlar da Hulvan'a hareket ettiler. Müslümanların Hulvan'a hareket ettiklerini duyan Minüşehr b. Hürmüzdan Hulvan'dan kaçarak Yezdicerd'in yanına gitti. Müslümanlar Hulvan'a girdiler.

¹⁴¹ İbn A'sem, I-II, 213

¹⁴² İbn A'sem, I-II, 214

¹⁴³ Halîfe b. Hayyât, s. 97; Taberî, II, 180

¹⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, II, 290

¹⁴⁵ İbn A'sem, I-II, 215

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Hulvan'da Farslılara ait olan bütün yerlere hâkim oldu. Ardından Mekşuh el-Muradî'yi çağırdı ve ona 10.000 kişi vererek Masibezan ve havalisine, Urve b. Zeyd el-Hayl et-Taî'ye 10.000 kişi vererek Şehr-i Zûr ve havalisine gönderdi. Müslümanlar çok fazla ganimetler toplayıp geri döndüler.¹⁴⁶

Sa'd b. Ebî Vakkâs ensardan Nadle b. Muâviye'yi çağırdı ve 300 kişilik bir süvari birliğin komutasını kendisine vererek; Hulvan'ın bütün köy ve kasabalarına baskın düzenlemesini istedi. Nadle dediğini yaptı ve baskın yaptığı bütün köy ve kasabalarda buldukları koyun ve sair sürüleri toplayıp geri döndü.¹⁴⁷

Nadle geri dönerken yolda aksakallı ve asalı bir adamla karşılaştı. Bu adam Hz. Ömer'e selam gönderip bazı öğütler söyledi. Sad b. Ebi Vakkâs'a bu durum anlatıldığında Sad b. Ebi Vakkâs çok şaşırıp ve olayı Hz. Ömer'e bildirdi. Hz. Ömer kendilerinden o adamı bulmalarını istedi ancak günlerce aradılar adamı bulamadılar, ve bulamadıklarını Hz. Ömer'e söylediler.

Sonra Sa'd Hulvan'a döndü Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi çağırdı. Becîle ve diğer kabilelerden 1000 kişiyi maiyetine verdi. Müslümanlara ve Araplara bir güvence olması için Hulvan'da durmasını ve kendisinin ve Halîfe Ömer'in emrini beklemesini istedi.

Sonradan Sa'd b. Ebî Vakkâs Hulvan, Celûla, Hânîkîn, Medâin, Kâdisiye ganimetlerini toplayıp humusunu ayarlayarak Hz. Ömer'e gönderdi. Geri kalanını ise Müslümanlara taksim etti.¹⁴⁸

Hz. Ömer'e gelen ganimetleri dağıttığını işiten, ganimetleri getiren Bişr b. Rebia el-Hasamî bu ganimetlerden kendisine de verilmesini istedi. Hz. Ömer "Orada almadın mı?" dedi. "Aldım ama bu ganimetleri ben getirdim bana biraz daha ver!" diye talepte bulundu. Bunun üzerine Hz. Ömer de ona biraz daha ganimet verdi. Buna dair bir kıssa anlatılmaktadır.

Hz. Ömer ganimetleri dağıtıktan sonra, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a mektup yazdı. Selman el-Fârisî'yi Medâin ve havalisine emir olarak bırakmasını istedi, kendisinin

¹⁴⁶ İbn A'sem, I-II, 216

¹⁴⁷ İbn A'sem, I-II, 217

¹⁴⁸ İbn A'sem, I-II, 219

de Kûfe'ye giderek insanlara imar faaliyetlerinde bulunmalarını emretmesini istedi.¹⁴⁹

Hz. Ömer'in mektubu Sa'd b. Ebî Vakkâs'a ulaşınca Selman'ı Hulvan'a bırakıp kendisi de Kûfe'ye gitti. Orada imar faaliyetlerine başladı Arap kabileleri için evler inşa etti. Ve Araplar Kûfe'de uzun bir zaman kaldılar. Sonradan Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a orada mescid inşa etmesi için mektup yazdı.¹⁵⁰

4.5. Ehvaz ve Çevresinin Fethi

Ehvaz, Basra'nın batı sınırına yakın olup pek çok İran şehrini içine alan bir bölgedir.¹⁵¹

Hz. Ömer Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye mektup yazarak mektupta; Farslıların Ehvaz, Tüster, Sûs, Menâzir ve diğer benzeri yerlerde harekete geçtikleri haberinin kendisine ulaştığını bildirerek "Bu mektubum sana ulaşır ulaşmaz yanındaki Müslümanlarla ve Basra halkından sana katılanlarla beraber hemen harekete geç. Kendine ve beraberindekilere öğütte bulun. Senden savaşmak istemeleri dışında onları bıktırarak kadar savaştırma. Onlara karşı yumuşak davran ve onları koru. Bil ki Müslümanlar Allah'ın yakınındadırlar ve Allah katında yaratılmışlar içerisinde en değerli varlık müslümanlardır. Onun için Allah onlardan birinin mazlumiyeti hususunda seni sorguya çekmesin. Onlar hakkında titiz ol, uzaktakilerini gözet, mazlum olanına insaf et, zayıf olanın hakkını güçlü olanından al ve aralarını düzelt, onları Kuran'a alıştır ve Allah'tan korkut, cahiliyeye ait olan şeyleri anmaktan sakındır; çünkü cahiliyyeyi anmak insana kin ve nefret tohumlarını kazandırır. Ey Kays'ın oğlu bil ki; Allah bu dinin ehline zafer ve yardımda garanti etmediğinden daha fazla şeyi garanti etmiştir. Onun için Allah'ın yüzünü senden başkasına çevirmesinden ve senin yerine başkasını getirmesinden sakın. Allah'ın selamı rahmeti ve bereketi üzerine olsun."

Hz. Ömer'in mektubu Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye ulaşınca; "Allah Müminlerin Emirine merhamet etsin. Sanki kendisine doğru sözleri söylemesini sağlayan yanında bir melek var" dedi. Ardından insanlara toplanmaları için seslendi. Atlı ve piyâde

¹⁴⁹ İbn A'sem, I-II, 220

¹⁵⁰ İbn A'sem, I-II, 221

¹⁵¹ Yâkût el-Hamevî, I, 117

olarak 10.000'den fazla kişi toplandı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî insanlara hitap ederek onları savaşa teşvik edici bir konuşma yaptı. Ardından "Ben savaşa çıkıyorum sizler de düşmanınızla karşılaşmaya çıkın" dedi ve minberden indi.¹⁵²

İmran b. el-Hüseynî'yi Basra'ya yerine vali olarak bıraktı. Kendisi ordusuyla birlikte Eyle'ye gitti, burada ona insanlar katıldı. Ve oradan ayrılarak Ehvaz'a doğru gitti ve Ehvaz topraklarına girdi. Ehvaz'ı baştan sona ilçe ilçe ve nehir nehir fethetmeye başladı.

Farslılar ise kaçıyorlar ve şehirleri tek tek Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye terk ediyorlardı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ise arkalarından mallarını ganimet alıp topraklarını harap ediyordu. Bu şekilde Sûs, Tuster, Menazir ve Ramhürmüz hariç Ehvaz'ın tümünü fethetti.

Ehvaz'dan sonra Menâziru'l-Kübra'ya geçti. (h.17) Bu şehirde çok sayıda Farslı bulunmaktaydı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî onlarla savaşmak istedi. Müslümanların en hayırlılarından Muhâcir b. Ziyâd b. ed-Deyyan isminde genç birisi ileri çıkıp Farslılarla çetin bir savaş yaptı. Bu arada kardeşi Ebû Mûsâ'ya gelerek "Kardeşi Muhacir'in bugün nefsinin Allah'a sattığını ancak ben onun çok susadığını biliyorum. Onu çağırırsan da bir su içse" dedi. Ebû Mûsâ "Ben bugün oruç tutan adamın üzerine yürüyorum" dedi ve Muhâciri çağırdı. Muhacir geldi ve kendisinden su içmesini istedi. Muhâcir suyu içti ve dedi ki: "Ey Emir! İçtiğim bu su benim cennete girişime mani olursa, sonra da Allah'a yemin ederim ki ben şehadeti istediğim halde bu mani olmayacaktır."

Ardından Muhâcir ölünceye kadar savaşmaya devam etti. Farslılar bu şehit muhacirin iki saç örgüsü bulunan başını alıp şehrin suruna her iki örgüsünden astılar. Bunu gören Ebû Mûsâ el-Eş'ari çok kızdı ve Müslümanları savaşa teşvik etti. Ve Menazir şehrini zorla fethederek bülüğa ermiş hiç bir kimseyi sağ bırakmadı. Ayrıca bütün halkını da esir alıp mallarına el koydu.

Ebû Mûsâ el-Eş'ari fethettiği Menazir'den çıkarak Sûs şehrine doğru hareket etti. O gün Sûs'ta bulunan Fars Krallarından Sabûr b. Azermahan¹⁵³, Müslümanların ordusuna ve atlılarına bakıp Ebû Musa'nın kendisini kuşattığını gördü. Kürd b.

¹⁵² İbn A'sem, I-II, 268

¹⁵³ Taberî, IV, 220 (Taberî'de de bu şekilde geçmektedir.); İbnü'l-Esîr, II, 271 (İbnü'l-Esîr ise Sûs'ta bulunan kişinin Hürmüzan'ın kardeşi Şehriyar'ın olduğunu söylemektedir.)

Azermehr ismindeki vezirini çağırır ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gitmesini ister. Kendisi ile ev ailesinden isimlerini bildireceği on kişi hakkında güvence vermesini bunun karşılığında kendisine Sûs kalesini teslim edebileceğini bildirmesini istedi. Vezir gelip durumu Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye anlattı. Ebû Mûsâ bu teklifi kabul etti ve istediği isimleri bildirmesini istedi. Fars kralı on kişilik ismi yazdı ancak kendi ismini yazmadı. Kendilerine güvence verilenlerin ismi okunarak kaleden çıkmalarına izin verilirdi. Kral da çıkmak isterken Ebû Mûsâ “Sen bana kendi ismin ile on kişinin ismini yazacağım, demiştin ancak burada senin ismini bulamıyorum” dedi ve “senin öldürülmede bir fayda var” dedi ve Sabûr'un boynunu vurdu. Ardından Sûs'a girdi ve mallarını ganimet aldı.¹⁵⁴ Ayrıca Sabûr'un mülkünü de aldı. Ardından içindekileri almak üzere hazineleri araştırdı. Ve anahtarının üzerine kurşun dökülmüş bir hazine buldu ve sordu “neden bunu kurşunla mühürlediniz?” Dediler ki “Ey Emir! Onda senin işine yarayacak bir şey yoktur.” Ebû Mûsâ “Mutlaka içinde ne olduğunu bilmem lazım” dedi.

Ebû Mûsâ oraya girdiğinde bir havuzun içinde Danyal Nebi'nin kefenlenmiş olarak yattığını gördü. Durumu Hz. Ömer'e bildirdi. O da Sûs halkının bilmediği bir yere gömmelerini emretti. Ebû Mûsâ da bu emri yerine getirdi.¹⁵⁵

Ebû Mûsâ el-Eş'arî Tüster'in üzerine hareket etti. Tüster'de o gün Hürmüzdan bulunmaktaydı. Arapların üzerine yürüdüğünü görünce etrafındaki askerleri toplayıp kendi ordusuna kattı. Ardından Nihavend'de ikamet eden Farısların Kralı Yezdicerd'e mektup yazdı. Ona Arapların durumunu anlattı ve kendisine yardım göndermesini istedi. Mektup Yezdicerd'e ulaşınca vezirlerinden Şah Bozan'ı çağırarak komutasına 10.000 asker verdi. Darnuş adında diğer vezirinin komutasına 10.000 asker, Raşin adında diğer bir başka vezirin komutasına 10.000 asker verdi. Böylece Yezdicerd 40.000 kişilik bir ordu oluşturdu. Hürmüzdan ise kendi beldesinden 25.000 asker topladı, toplam 65.000 asker oldu.¹⁵⁶

Ebû Mûsâ b. el-Eş'arî Hz. Ömer'e mektup yazarak yardım istedi. Hz. Ömer o zaman Hulvan'da bulunan Cerîr b. Abdullah el-Beceli'ye ve Kûfe'de bulunan Ammar b. Yasir'e mektup yazarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yardıma gitmelerini istedi.

¹⁵⁴ Taberî, II, 218-219

¹⁵⁵ İbn A'sem, I-II, 270

¹⁵⁶ İbn A'sem, I-II, 269-271

Hulvan'da bulunan Cerîr amcasınınoğlu olan Urve b. Kays el-Becelî'yi çağırdı ve ona 1.000 kişilik bir birlik vererek Hulvan'da kendi yerine kalmasını istedi. Kendisi de 4.000 kişilik bir süvari birliğiyle Ebû Musa'ya yardıma geldi.

Kûfe'de olan Ammar b. Yasîr ise yerine Abdullah b. Mesud'u bıraktı. Kûfe halkına seslendi ve 6.000 atlıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yardıma gitti.

Ammar b. Yasir Tüster'e varınca Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin ordusu 20.000 kûsür sayıya ulaştı. Bu esnada Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Numân b. Mukarrin el-Müzenî ile Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi Ramhürmüz halkını İslâm'a davet etmek üzere Ramhürmüz'e gönderdi.

Cerîr, Ramhürmüz'e vardı ve Numân b. Mukarrin'i Ramhürmüz'ün kalelerinden iki kaleyi fethetmeye gönderdi. Ve Numân bu kalelerden birçok esir ve ganimetle geri döndü.

Müslümanlar Tüster'e savaşa karar verdiler ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî orduyu hazırlamaya başladı; ordunun sağ kolunda, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, sol kolunda Numân b. Mukarrin el-Müzenî, cenahta Bera b. Azib, süvarilerin başında Ammar b. Yasir, piyâdelerin başında ise Hüzeyfe b. el-Yemân bulunmaktaydı. Bu şekilde Tüster üzerinden hareket ettiler.

Tüster'in hükümdarı Hürmüzdan donanımlı bir orduyla müslümanlara karşı savaşmak üzere çıktı. Bu arada Müslümanlardan biri; "Allahım sen biliyorsun ki seninle karşılaşmak istiyorum, düşmanlarından nefret ediyorum, onlara karşı bizlere zafer nasip et ve beni yanına al. Ey Rabbim, sen her şeye gücü yetensin" dedi ve ardından Tüsterlilere saldırmaya başladı. Ve Tüster halkından bir grup insanı öldürdü. İkinci kez tekrar saldırdı ve ölünceye kadar savaştı.

Bu arada Farslılardan Murad Şah adında bir adam 1.000 kişilik süvari birliğiyle Kûfelilerin sol kanadına saldırdı ve onları neredeyse hezimete uğratacağı. Sol cenahta Benu Ker b. Vail ve Kinde'den bir topluluk bulunmaktaydı. Sonra Müslümanlara tekrar geri dönüp saldırıya geçtiler ve Farslıları gerisin geri püskürterek onları mağlup ettiler. Ve şehirlerine girmeye mecbur bıraktılar.¹⁵⁷

İkinci gün Hürmüzdan farklı bir şekilde ordusunu hazırlamış ve sağında Yezdicerd'in komutanlarından Mehriyar adındaki komutan 10.000 kişilik bir süvari

¹⁵⁷ İbn A'sem, I-II, 272-274

birlikle, solunda Rey şehrinden Şirvahat adından bir adam 4.000 kişilik bir süvari birlikle, önünde Ehvaz krallarından Hurşid b. Behram adındaki adam 10.000 kişilik süvari birlikle gelmişti. Atlarının tırnakları hariç hiç bir şeyleri görünmüyordu ve ordunun ortasındaydılar.

Ebû Mûsâ Farslıların bu şekilde hazırlandıklarını görünce Müslümanlara seslendi; “Ey İslâm ehli! Ve Ey Kuran’ın taşıyıcıları, Ey iman ve marifet ehli! Bu ordular sizi aldatmasın ve bunlardan korkmayınız. Bunlar daha önce sizlerin karşılaştığımız gibidirler. Allah’a yemin ederim ki hiç kimse bu kavmin küfrü hakkında şüphe etmez ve onlarla savaşırsa Allah onları girecekleri yere girdirir. Yani onları cehenneme koyar.”

Böylece Ebû Mûsâ el-Eş’ari Müslümanlar arasında dolaşarak onlara sabrı ve metaneti öğütledi.

Ardından birbirine girerek güneşin doğuşundan öğle vaktine kadar vuruştular. Bu arada Farslıların ileri gelenlerinden Tüsterli Hermek meydana çıkıp mübarezeyeye davet ediyordu. Onunla vuruşmaya Müslümanlardan Bâhilî’den Beni Halve kabilesinden kendisine Evs denilen yaşlı bir adam zayıf bir atın üzerinde çıktı. Ebû Mûsâ bunu görünce yaşlı adamı geri çağırdı ve “Sen yaşlısın atın da yaşlıdır, o Farslı sana göre değildir” dedi. Adam geri döndü ancak Farslı tekrar vuruşmaya davet etti. Kimse çıkmayınca yaşlı adam tekrar çıktı. Ebû Mûsâ tekrar geri çağırdı ancak yaşlı Bâhilîli adam kızdı ve geri dönmedi. Farslıyla karşılaştılar ve vuruştular yaşlı adam ilk vuruşta Farslıyı öldürdü ve geri yerine geçti.

Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Müslüman saflarında dolaşarak onları cihada teşvik ediyordu.

Cerîr savaş şiirleri söylemekteydi. Cerîr sağdan Numân ise soldan saldırdı ve her iki grup yani Farslılarla Müslümanlar birbirleriyle karşılaştılar. Ve aralarında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Müslümanlar saldırmalarında gerçekçiydiler ve onları hezimete uğrattılar. Hürmüzdan gerisin geri kaçtı ve onu gören Acemler de peşinden yaralı ve perişan bir vaziyette Tüster şehrine girdiler. Müslümanlar onlardan 600 adam esir aldı onlar da karargâhlarına geri döndüler. Ebû Mûsâ esir aldığı bu 600 kişinin hepsinin boynunu vurdu.¹⁵⁸

¹⁵⁸ İbn A’sem, I-II, 277-278

Savaşın ikinci gününde Farslılardan Nesibe b. Darne adında biri yatsı namazından sonra Ebû Mûsâ el-Eş'ari'ye gelerek "Ey emir sana bu şehri teslim etmem karşılığında bana, mallarıma, çocuklarıma ve aileme güvence verir misin?" dedi. Ebû Mûsâ da onun isteğini kabul etti. Bunun üzerine Farslı; "Benimle birlikte bir adamı bir saatliğine ver, ona sizin şehre gireceğiniz kapıyı göstereyim" dedi. Ebû Mûsâ Avf b. Meczee'ye¹⁵⁹ "Bu adamla git! Sana Tüster'e giriş kapısını gösterecek."

Avf b. Meczee gece vakti bu Farslıyla beraber çıktı. Tüster nehrini tarif ettiği yerden karşıya geçti oradan dağlardaki geçitten geçip sura çıktı. Surda uyuyan bir grup asker bulunmaktaydı. Bu askerleri Hürmüzdan oraya şehri korumaları için yerleştirmişti. Nesibe, Avf'ı yavaş yavaş oradan geçirerek şehre indirdi ve oradan Nesibe'nin evine gittiler. Ve gece orada kaldılar. Sabah olunca Nesibe bir şal aldı ve Avf'a uzattı "bunu ört ve beni takip et" dedi. Avf'ı alıp Hürmüzdan'ın evini gösterdi ve "iyi öğren ki arkadaşlarına gösterebilesin" dedi. Oradan şehrin dış kapısını, ardından bütün şehri gezdirerek evleri ve sarayları gösterdi ve eve döndüler. Akşam olunca da Avf'ı geçtikleri nehre kadar götürdü ve "Git emirine söyle seninle birlikte bir grup asker göndersin ve bu nehri geçip nöbet bekleyen askerleri öldürerek sabaha doğru şehre girip şehrin kapısında bekleyen arkadaşlarınıza kapıyı açarsınız. Allah'tan bu şehrin fethini sizlere nasip etmesini diliyorum" dedi.

Avf b. Meczee Ebû Mûsâ el-Eş'ari'nin yanına geldi ve ona olanları anlattı. Ebû Mûsâ arkadaşlarına dönerek; "Kim nefsinin Allah'a hibe ediyorsa bu gece Avf b. Meczee ile birlikte Tüster şehrine girmek için gitsin. Ve onlar bizlere içerden şehrin kapısını açsınlar. Biliyorsunuz ki şehri çevreleyen bu nehirden dolayı Tüster şehrine girmemiz için içeriden kapının açılması dışında başka bir seçeneğimiz yoktur" dedi.¹⁶⁰

Avf b. Meczee ile birlikte Basra ve Kûfe halkından 70 kişi seçildi. Bunlar silahlarını kuşandılar ve Avf'ın geçtiği yoldan gittiler. Nehri geçip dağ yolundan ilerlediler ve sura vardılar. Sura tırmandıklarında uyuyan nöbetçileri gördüler ve onlar uyanmadan hepsini öldürdüler. Surun üzerinde oturup sabah olmasını beklediler ve sabah olunca da sessizce namazlarını kıldılar ve bineklerine binip

¹⁵⁹ Fütûhu'l-Büldan, s. 388 (Farslıyla birlikte Şeyban kabilesinden Eşref b. Avf'ı gönderdiği şekilde geçer)

¹⁶⁰ İbn A'sem, I-II, 280

silahlarını kuşandılar. Oradan Tüster kapısına doğru yöneldiler. Ancak kapı üç ayrı kilitle kilitlenmişti ve anahtarları ise Hürmüzdan'ın yanındaydı. Şehrin dışındaki Müslümanlar tekbir getirdiler. İçeride ki yetmiş kişi olan Müslümanlar da tekbir getirdi. Farslılar sesleri duyunca dışarı fırladılar. Hürmüzdan da dışarı çıktı. Ve bu 70 kişi tüm Tüster halkıyla tek başına savaştı. Bir grup savaşıyor diğer bir grup kapıyı açmaya çalışıyordu. Bu şekilde savaştılar 3 kişi hariç diğerleri öldürüldü. En sonunda bu üçü kapının üçüncü kilidini de açtı ve Müslümanlar şehre girdi. Hayatta kalan bu üç Müslüman ise içeri giren müslümanların atları altında ezilerek öldüler.

Müslümanların hepsi Tüster'e girdi ve Farslıları öldürmeye başladılar. Hürmüzdan daha önce mallarını ve ailesini yerleştiği kendisine ait bir kaleye kaçtı. Ebû Mûsâ Tüster'e ait bütün mallarını ve ganimetlerini aldı. Daha önceden Müslümanların korkusundan kadınlarını, çocuklarını ve mallarını sağa sola gönderip dağıtan Farslılar da sağa sola kaçıştılar.

Ebû Mûsâ Hürmüzdan'ın saklandığı kaleye geldi ve orayı kuşattı, bunu gören Hürmüzdan Ebû Mûsâ'ya adam gönderdi ve ona kendisine Hz. Ömer'e gönderilmek üzere güvence verilmesini istediğini söyledi. Ebû Mûsâ bunu kabul etti ve kalede bulunan malları alarak Tüster'in fethinden de aldığı malların humusu ile birlikte Hürmüzdan ve ailesini Hürmüzdan'ı ağır parangalarla bağlayarak Hz. Ömer'e gönderdi.

Hürmüzdan Medine'ye geldiğinde halk buna şaşırды. Evinde bulunan Hz. Ömer'e seslendiler. Hürmüzdan “Kimi çağırıyorsunuz?” diye sordu onlar da “Müminlerin Emirini çağırıyoruz” dediler. Hürmüzdan “onun işlerini göreceği biri yok mudur? Müslümanlar hayır kendisi kendi işlerini yapar” dediler. Hürmüzdan buna çok şaşırды.

Sonra Müslümanlar Hz. Ömer'i mescidin arkasında uyurken gördüler ve uyandırdılar. Uyanınca Hürmüzdan'ı görüp secdeye kapanarak; “Allah'a hamd olsun ki bunu ve bunun gibileri İslâm'a ganimet kıldı” dedi.¹⁶¹

¹⁶¹ İbn A'sem, I-II, 281

4.6. Nihavend Savaşı

Nihâvend, İran'ın kuzey bölgesinde Hemedan'ın güneyinde yer alır. Burası İran'ın çok önemli ve büyük şehirlerinden biridir.¹⁶²

Farslılar Müslümanlara karşı Nihavend şehrinde toplanmak üzere birbirlerine haber yolladılar. Rey, Simnan, Damğan ve Nihavend şehirlerinin ardı sıra civardaki şehirlerden 20.000 kişi; Savah ve Hemedan'dan 10.000 kişi; Nihavend halkından 10.000 kişi; Kum ve Kâşân halkından 20.000 kişi; İsfahan halkından 20.000 kişi; Fars ve Kirman halkından 40.000 kişi olmak üzere Nihavend'de toplandılar. Ayrıca Farslılar Azerbaycan halkından Araplara karşı kendilerine yardıma gelmelerini istediler ve Azerbaycan halkından da 30.000 kişi katılarak toplam 150.000 kişilik bir ordu oluşturdular. Müslümanların atlarını korkutmak için 70.000 küsür kadar fili de Nihavend şehrine getirdiler. Ve buradakileri yok edip Medine'ye yürüyeceklerini birbirlerine söylüyorlardı.¹⁶³

Bu haber Kûfe halkına¹⁶⁴ ulaştı ve halk Ammar b. Yasir'in etrafında toplandı. Dediler ki; "Ey Emir! Acemlerin Nihavend şehrinde toplandıkları haberi sana ulaştı mı?" Ammar b. Yasir "evet bana ulaştı. Bana bu konuda görüşlerinizi söyleyin. Bunu Hz. Ömer'e yazalım" dedi.

Hz. Ömer Basra'da bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye ve Kûfe'ye mektup yazarak askerlerin üçte biriyle Irak'taki orduya katılmalarını istedi.

Numân b. Mukarrin el-Müzenî, Medâin şehrinden hemen sonra gelen Beyaz Saray'a gelip Kûfe ile Basra'dan gelen Müslüman ordusunu burada topladı. Basra ve Kûfe halkından tam 30.000 kişilik bir ordu toplayan Numân b. Mukarrin, Tuleyha b. Huveylid'in komutasına Basra ve Kûfe halkından oluşan 4.000 kişilik bir birlik vererek öncü kuvvet olarak onları gönderdi. Tuleyha öncü birliğiyle Medâin'e geldi, ardından Numân orduyla geriden takip etti ve Medâin'e yaklaşınca Huveylid oradan Teskere'ye hareket etti. Numân b. Mukarrin, Medâin'de 3 gün kalıp ardından Teskere'ye hareket etti. Bu esnada Tuleyha Celûla'ya hareket etti. Ve böylece Hulvan'a varıncaya kadar Numân b. Mukarrin nereye hareket edecek olursa Tuleyha öncü kuvvet olarak oraya gidiyordu. Hulvan'a geldiklerinde orada Kısra'nın

¹⁶² Yâkût el-Hamevî, V, 313-314

¹⁶³ İbn A'sem, I-II, 287-288

¹⁶⁴ Taberî, IV, 237; İbnü'l-Esîr, III, 2 (Haberin Sa'd b. Ebî Vakkâs'a ulaştığı kastedilir.)

komutanlarından Azermürd adında biri 10.000 küsür bir birlikle bulunmaktaydı. Müslümanların geldiğini duyunca Hulvan'dan Karmasin'e kaçtı.

Tuleyha öncü birliğiyle Numân b. Mukarrin ise ordusuyla Hulvan'a gelir ve orada birkaç gün dinlenirler.

Burada Numân Şam'da Ebû Ubeyde b. el-Cerrah ile birlikte olan Arapların meşhur süvarilerinden Kays b. Hübeyre el-Muradî'yi çağırır ve "Ey Kays sen de biliyorsun ki Tuleyha b. Huveylid'in birliği Kûfe'den Hulvan'a kadar Müslümanların öncü kuvvetiydi. Buradan Karmasin'e kadar da senin öncü kuvvet komutanı olmanı istiyorum" dedi. Kays b. Hübeyre bu emri kabul etti.

Numân b. Mukarrin, Kays b. Hübeyre komutasına 4.000 kişi verdi ve Kays Rum topraklarından Kâdisiye'deki anılarını anlatarak Hulvan'dan hareket etti.

Kays Karmasin'e vardı. O gün orada Fars komutanlarından Hulvan'dan kaçan Azermürd ile Hüsrevan adında iki komutan 20.000 süvari birlikle bulunmaktaydı. Müslümanların geldiğini öğrenen bu her iki komutan buldukları yerden Mardan'a kaçtılar. Kays b. Hübeyre Karmasin'e girdi. Bu şehir Farslılara faydalı olan ve Kisrâ'nın tatil yaptığı gezdiği bir yerdi. Numân b. Makarrin de Karmasin'e geldi. Bunu duyan etraftaki Farslılar her taraftan Nihavend'e doğru kaçışıp orada toplandılar. Ve Arapları yok etmeden kaçmayacaklarına dair yemin edip sözleştiler.

Numân b. Mukarrin bütün ordusuyla Mardan'a geldi. Burada Müslümanlardan Bekir b. Şedah el-Leysî ile Hüveylid el-Esedî'yi haber getirmeleri için Nihavend'e gönderdi. Her ikisi birlikte çıkmışlardı Bekir b. Şedah el-Leysî geri dönmüş ancak Hüveylid el-Esedî Nihavend yakınına kadar sokulmuş ve Farslıların haberini araştırmış ondan sonra dönmüştü. Hüveylid geri dönüp karargâha girince yüksek sesle tekbir sesleri duydu. Ve buna şaşırıldı. Onlar "Sen gecikince zannettik ki sen İslâm dininden yüz çevirdin acemlerin dinine girdin." Bunu duyan Hüveylid çok kızdı ve "Benim gibi birisi bunu yapabilir mi? Allah'a yemin ederim ki benim intisap ettiğim bu din olmasaydı da ben sadece Arap olsaydım yine de bu acemlerin seçtiği dini seçmezdim. Allah'ı Teâla beni İslâm dinine hidayet etmiş ve bana bu dinin faziletini öğretmişken bu nasıl olabilir ki?" dedi.¹⁶⁵

¹⁶⁵ İbn A'sem, I-II, 294-295

Müslümanlar Nihavend'e doğru hareket ettiler. Bunu duyan Farslılar, Müslümanların kullanacakları su kaynaklarını kesmeye çalıştılar ancak bu Allah'ın onlar hakkındaki takdirini değiştiremedi. Müslümanlar Şehitler Mezarlığı denen yere geldiklerinde ise Farslılar Nihavend şehrinin etrafına çivili teller döşediler. Numân b. Mukarrin cesur ve güçlü adamlarından Mahmud b. Zekakr el-Has'ami'yi durumu rapor etmesi için gönderdi.

Mahmud gece olunca kuşanarak atına binerek gitti. Kaleyi görünce her taraftan asker seslerini duymaya başladı.

Müslümanlar Nihavend'e doğru hareket ettiler. Bir de baktılar ki Farslıların süvarileri ile karşılaştılar. Ve savaşıma başladılar. Burada Farslılar hezimete uğradılar ve kaçtılar. Kısra'nın vezirlerinden Behircan da öldürülenler arasında bulunmaktaydı. Müslümanlar onları karargâhlarına kadar takip etti orada da savaş devam etti. Gece olunca savaş sona erdi.¹⁶⁶

4.7. Rey ve Çevresinin Fethi

Nihavend'in fethi tamamlandıca Hz. Ömer Kûfe Valisi Ammar b. Yasir'e Kûfe halkından 10.000 kişilik bir ordu hazırlamasını ve Urve b. Zeyd el-Hayl et-Taî'nin komutasına vermesini Rey ile Destebi şehirlerinin fetihlerine göndermesini istedi.¹⁶⁷

Urve ordusunu Rey'e hareket etmek için orduya seslendi ve onları savaşa teşvik etti. Böylece üç gün sonra Rey şehrine 30 fersah (30 km) mesafeye kadar gelip orada karargâh kurdular. Rey şehrinin Kralı Ferhendad Müslümanların yaklaştığını haber alınca 40.000 kişilik ordusuyla hareket etti ve Müslümanların karargâh kurduğu yerde karşılaştılar. Urve orduyu düzene soktu sağ kola kardeşi Hanzala b. Zeyd el-Haylî'yi, sol kola Semmak b. Ubeyd'i cenahta Suveyd b. Mukarrin el-Müzenî'yi yerleştirdi. Urve b. Zeyd el-Hayl ise ortaya yerleşip ve onları savaşa teşvik etti.

Tam bu sırada Rey halkının ileri gelenlerinden Dad b. Fernaz adında asker mübareze istiyordu. Ona karşı Müslümanlardan Şebl b. Mabed el-Becelî çıktı ve bir saat boyunca çarpıştılar sonunda Şebl onu öldüdü ve ardından bütün ordunun üzerine

¹⁶⁶ İbn A'sem, I-II, 296-297

¹⁶⁷ İbn A'sem, I-II, 309

yürüdü onlardan epeyce insanı da yaraladı. Ardından Müslümanların safına geri döndü.

Urve b. Zeyd sarı beygirin üzerinde Müslümanların önüne geçerek; Tay topluluğuna seslenerek onları savaşa teşvik etti. Bunu duyan Tay kabilesi her taraftan seslenerek ey Emir saldır bizden seni sevindirecek şeyler olacaktır. Bunu duyan Urve düşmana saldırdı ve peşinden bütün Müslümanlar saldırıya geçti.

Bu savaşta Farslılardan yaklaşık 700 kişi öldürüldü. Geri kalanlar ise gerisin geri Rey şehrine kaçtılar.¹⁶⁸

Hiz. Ömer ise Urve'ye hemen mektup yazarak Rey şehrine Müslümanlardan birini atamasını ve kendisinin ise Kum ve Kâşân şehirleri üzerine yürümesini istedi.

Kum şehrinin hükümdarı Vesnan isminde biriydi. Müslümanların geldiğini haber alınca önce Kâşân'a oradan da Fars Kralının bulunduğu şehir olan İsfahan'a gitti. Araplar Rey ve Hemedan'ı alıp Kum ve Kâşân'a yöneldiler. Müslümanlar Kum ve Kâşân'a girerek orayı fethettiler.

Son durum Hiz. Ömer'e haber verilince Hulvan'da bulunan Cerîr b. Abdullah'dan Hemedan'a gitmesini istedi. Cerîr emri alır almaz Hemedan ve Mahin topraklarına gidip orayı kontrol altına aldı. Cerîr b. Abdullah, Hemedan ve Mahin'de, Urve Kum ve Kâşân'da Urve'nin halefi ise Rey şehrinde idi.

Bunu duyan Yezdicerd İsfahan'ı Mürazebe kabilesinden Fazusfan isminde bir adamına teslim eder ve kendisi Faris topraklarında İstahr şehrine gider. Bunu duyan Hiz. Ömer Urve'ye emri gelinceye kadar Kum ve Kâşân'dan ayrılmamasını söyledi. Basra'da bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye ise mektup yazarak hiç zaman kaybetmeden İsfahan'a gitmesini emretti.¹⁶⁹

4.8. İsfahan'ın Fethi

Ebû Mûsâ halkı topladı onlara Halîfe Hiz. Ömer'in mektubunu okudu. Ardından Basra'ya Bekr b. Vail kabilesinden Hümam b. Mütremmim adında birisini yerine vali olarak bırakıp kendisi İsfahan'a gitmek üzere yola koyuldu. Önce Ehvaz'a geldi. Ehvaz'a geldiklerinde Huzaa kabilesinden Abdullah b. Büdeyl'i

¹⁶⁸ İbn A'sem, I-II, 310

¹⁶⁹ İbn A'sem, I-II, 312

çağırıp ona 2.000 kişilik bir birlik vererek İsfahan'a giderken öncü kuvvet olarak önde gitmesini istedi. Bunu duyan İsfahan hükümdarı Fazusfan atına bindi ve yanına 30 kişilik bir süvari birliğini de alarak Yezdicerd'in yanına kaçtı. Bunu duyan Abdullah b. Büdeyl Fazusfan'a yetişmek için hızlandı ancak ona yetişemedi. Fazusfan Yezdicerd'in yanına varmıştır.

Abdullah b. Büdeyl İsfahan kapısına gelince, İsfahan halkı anlaşmak istediklerini bildirdi. Ebû Mûsâ, peşin olarak 100.000 dinar istedi ve Mecûsî olarak kalanların ise cizye vermeleri üzerine onlarla anlaştı. Ebû Mûsâ, İsfahan'a savaşmadan girmişti.

Arapların İsfahan'ı aldığı haberi Yezdicerd'e ulaşınca çok hüznüldü ve Acem Krallarından Şehrek adında birisinin yanına gitti ve ona "Ey Şehrek ben bu Arapların beni istediklerini görüyorum ben nereye gidersem peşimden geliyorlar. Bu nedenle ben Fars topraklarını terk edeceğim ve Kirman'a gideceğim. Sen ise bak dinin, ailen ve mülkün için nasıl savaşacaksın?" Dedi ve Istahr şehrinden Kirman'a Kirman Kralı Hezarmürd'ün sarayına gitti. Denilir ki Kirman'da Hezarmürd'den daha şerefli ve değerli biri yoktu.¹⁷⁰

Bu bölümde el-Fütûh'ta Hz. Ömer zamanında çok önemli fetihlerin gerçekleştiği ve bu fetihlerle İslâmiyetin daha geniş coğrafyalara yayıldığı bu yayılma esnasında hangi bölgelerin nasıl bir yolla fethedildiği fetihler esnasında neler yaşandığı ele alınmıştır.

¹⁷⁰ İbn A'sem, I-II, 314-315

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BELÂZÜRÎ'NİN FÛTÛHU'L-BÜLDÂN VE İBN A'SEM'İN EL-FÛTÛH'UNA GÖRE HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezimizin bu bölümünde önce Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân adlı eserindeki bilgilerin değerlendirilmesini yaparken nasıl bir metod izlediğini, hangi noktalar üzerinde durduğunu vurgulayacağız. Yine aynı şekilde İbn A'sem'in el-Fütûh kitabını inceleyeceğiz. İki kitap arasındaki bilgileri birbirlerine kıyaslayarak arasındaki benzer yönleri ve farklılıkları ortaya koymaya çalışacağız.

1.BELÂZÜRÎ'NİN FÛTÛHU'L-BÜLDÂN'INDAKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslâmiyetin yayılışı ve kalıcılığı açısından çok büyük bir öneme sahip olan Hz. Ömer dönemi fetihlerini en iyi anlatan eserlerin başında Fütûhu'l Büldân adlı eser gelmektedir. Abbâsîler döneminde h.3/m.9 asırda yaşamış olan Belâzürî tarafından kaleme alınan bu eser diğer kaynaklara göre çok daha detaylı bilgiler içermektedir.

Şahsiyeti ve yaşantısı hakkında net bilgilere sahip olunmadığı halde yazdığı eserlerle kalıcı izler bırakan edip, şair ve tarihçi yazar Belâzürî, Hz. Ömer dönemindeki fetihleri ele alırken aşağıda sıralayacağımız özellikleriyle diğer tarihçilerden ayrılır.

Belâzürî eserini yazarken kendinden önce İslâm fetihleriyle ilgili eserler yazan tarihçilerin bilgilerine başvurmuştur. Ebû Huzeyfe İshak b. Bişr (ö.206/821), Vâkîdî (ö.207/822), Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.210/825) ve Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö.225/840)'nin kitaplarından geniş ölçüde faydalanmıştır.

Belâzürî, Fütûhu'l-Büldân'ı yazarken naklettiği olayların kaynağını, kimlerden aldığını ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Önce olayı kendisine aktaran kişi veya kişileri belirtip sonra olayı anlatmıştır. Bu usul hadis ilminde hadisleri aktarırken başta senedin verilmesi yönteminin tarih ilmine uygulanmasıdır. Bazen tarihi olayları

aktaran kişilerin isimleri net olarak verilmiş bazen de isimler kaldırılarak kısaltmalar yapılmıştır. Eserde mechulu'l-ayn (ravisi belli olmayan) ravilerden nakiller vardır:

-Ravilerin dediklerine göre,¹⁷¹ diyerek olayları aktaran ravilerin isimlerini kaldırıp bu şekilde birleştirerek aktarmıştır.

-Hudutlardaki şeyhlerin şöyle söylediklerini işittim.¹⁷²

-Bazı kimselerin şunları söylediğini işittim.¹⁷³

-Ürdün halkı şeyhleri yoluyla rivâyet edilmiştir,

-Şam halkı şeyhleri yoluyla rivâyet edilmiştir.¹⁷⁴

-Birçok kimse ve Dımaşk cami müezzini Ebû Bişr yoluyla rivâyet edilmiştir.¹⁷⁵

-Hişam b. Ammar ve dinlediği şeyhler yoluyla rivâyet edilmiştir.¹⁷⁶

-Hişam b. Ammar, adını hatırlamadığım bir kimseye istinaden şunları rivâyet etmiştir.¹⁷⁷

Belâzürî bu şekilde farklı aktarımlar da yaparak kaynaklarının zenginliğini göstermektedir. Ayrıca birinci ağızdan aktarımlar da geniş ölçüde eserde mevcuttur.

Buna birkaç örnek verebiliriz:

-Ebû Mihnef'in rivâyetine göre¹⁷⁸

-el-Medâinî ve İsa b. Yezîd yoluyla rivâyet edilmiştir.¹⁷⁹

-Muhammed b. Sa'd ve Vâkîdî yoluyla rivâyet edilmiştir.¹⁸⁰

Yukarıdaki ve benzeri birçok örnekte olduğu gibi Belâzürî'nin kaynakları bellidir. Her ne kadar bazen ravilerin isimlerini kısaltmış bazen de isimleri birleştirmiş de olsa mümkün merteye olayları birinci ağızdan nakletmiştir. Bu amaçla seyahatler yapmış, ülkeleri gezmiştir. Ayrıca Abbâsî halifelerinin yakınında bulunup divanlara katılması da onun birçok tarihi olaya bizzat şahit olmasına vesile olmuştur. Abbâsî halifesi Mütevekkil ile başlayan bu saraya yakınlık, sonraki halifelerden Müstain ve Mu'tez döneminde de devam etmiştir.

¹⁷¹ Belâzürî, s.169 (Bu şekildeki senet aktarımı eserde çok sık geçer.)

¹⁷² Belâzürî, s.210

¹⁷³ Belâzürî, s.270

¹⁷⁴ Belâzürî, s.168

¹⁷⁵ Belâzürî, s.166

¹⁷⁶ Belâzürî, s.184

¹⁷⁷ Belâzürî, s.203

¹⁷⁸ Belâzürî, s.170

¹⁷⁹ Belâzürî, s.314

¹⁸⁰ Belâzürî, s.247

Belâzürî kitabının ilk cümlesinde şöyle söyleyerek eserini yazarken uyguladığı metodu bize bildirmiştir: “Hadis, Siyer ve Ülkelerin fetihleriyle uğraşan bilginlerden bir topluluk bana haber verdi; ben de onların sözlerini bazen aynen naklettim veya kısalttım; bazen de bir kısmını diğeriyle karşılaştırarak bütünlemeye çalıştım.”¹⁸¹ Burada Belâzürî bilgileri aynen almak yerine farklı uygulamalar yaparak bazen olduğu gibi aktarmış, bazen kısaltma yoluna gitmiş bazen de aldığı bilgileri kıyaslamıştır. Kendince doğru gördüğünü ise belirtmiştir.

Belâzürî kitabının bazı yerlerinde ravilerden aktardığı bilgileri karşılaştırmıştır. Ebû Mihnef ve arkasından da Vâkıdî'nin rivâyetini verdikten sonra Vâkıdî'nin rivâyeti daha doğrudur diye belirtmiştir. Ebû Mihnef rivâyetinde Mercu's-Suffer savaşının tarihini verirken bu savaşın Ecnadîn savaşından yirmi gün sonra olduğunu Dımaşk şehrinin ise bundan sonra fethedildiğini bildirmiştir.¹⁸² Ancak Vâkıdî Merc savaşının h.14 yılında, Ecnadîn savaşının ise h.13 yılında gerçekleştiğini aktarmıştır.¹⁸³ Belâzürî de bu durumda karşılaştırma yaparak Vakıdî'nin verdiği bilgiyi daha doğru bulmuştur.

Eserin genelinde zaman olarak hicrî takvim kullanılmıştır. Olayların tarihi hep hicri olarak verilmiştir. Zamandan bahsetmişken Belâzürî'nin eserinde olayların kronolojik sırası diğer temel kaynak olan İslâm Tarihi eserlerinden bazen farklılık arzeder. Örneğin Fihl savaşının zamanını Belâzürî, Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk ayları olarak aktarmıştır.¹⁸⁴ Fakat Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi tarihçiler bu savaşın Dımaşk'ın fethinden sonra olduğunu kaydetmektedirler.¹⁸⁵ Aynı şekildeki problem Dımaşk'ın fethi için de sözkonusudur. Belâzürî Dımaşk'ın fetih tarihini h.14/m.635 yılı¹⁸⁶ olarak verirken; Taberî ise bu olayın h.13/m.634 yılında¹⁸⁷ vuku bulunduğunu aktarmaktadır. Burada görüyoruz ki Belâzürî bazı noktalarda diğer tarihçilere muhalif olabilmektedir. Ancak verdiği bilgilerin kaynağına bakmadan yanlış olarak değerlendirmek hatalı olur. Bu sebeple tarafsız bir şekilde bilgileri değerlendirmeliyiz.

¹⁸¹ Belâzürî, s.1

¹⁸² Belâzürî, s.170

¹⁸³ Belâzürî, s.163

¹⁸⁴ Belâzürî, s.165

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, II, 393

¹⁸⁶ Belâzürî, s.176

¹⁸⁷ Taberî, IV, 55-59

Eserde yer isimleri net ve açık bir şekilde yer almaktadır. Yeri geldikçe şehirlerin bulunduğu yerler tarif edilmiştir. Meselâ, Belâzürî “Yezîd, Dımaşk’ın fethinden sonra Saydâ, Irka, Cübeyl ve Beyrut üzerine yürüdü; bu yerler sahildedir.”¹⁸⁸ diyerek sayılan şehirlerin Sûriye’nin sahil bölgesinde yer aldıklarını belirtmiştir. Yine Trablus şehrinin fethini anlatırken de buranın üç şehrin birleşmesinden meydana geldiğini söylemiştir.¹⁸⁹ Hıms’ın durumu anlatılırken şöyle geçer: “Müslümanlar el-Ürunt, el-Üründ (Âsî nehri) kenarında durdular. Bu nehir, Antakya’ya gelir, oranın sahilinden denize dökülür.”¹⁹⁰ Başka bir yerde ise “Ubâde ve Müslümanlar, sahillere geldiler; Cebele’ye iki fersah uzaklıktaki Belde diye bilinen şehri savaşla fethettiler.”¹⁹¹ Görüldüğü gibi Belâzürî eserde yer yer bu tarz açıklamalar yapmıştır.

Belâzürî bazen bir biyografi eseri tarzında bilgi aktarmıştır. Örneğin; “Ebû Ubeyde, Haleb üzerine yürüdü, öncü kuvvetinin başında İyad b. Ğanm el-Fihri bulunuyordu. Babasının adı Abdu Ğanm idi. İyâd Müslüman olunca, Abdu Ğanm denilmesini doğru bulmadı ve ‘ben İyâd b. Ğanm’ım’ dedi.”¹⁹² Burada İyâd’ın hayatı hakkında kısa bir bilgi görüyoruz.

Belâzürî fetihleri anlatırken sebeplerine de değinmiştir. Filistin fetihlerinden bahsederken “Kayseriyye şehrinin fetih sebebi şöyledir” dedikten sonra gerekli açıklamayı yapmıştır.¹⁹³ Bu ve benzeri örneklerde sebep-sonuç ilişkisiyle savaşlar daha anlaşılır olmuştur.

Fetihlerin sonucunda o yerin ne şekilde fethedildiğine dair bilgiyi de Belâzürî’nin bu eserinde görmekteyiz. Bir yerin savaş yoluyla mı yoksa barış yoluyla mı fethedildiğini tespit etmiştir. Çünkü bu durum vergilendirme sistemiyle yakından ilgilidir. Bir yer eğer savaş yoluyla alınırsa fethedilen arazi halifenin emriyle ya Müslüman askerlere verilir ya da gayri müslim ahalinin elinde bırakılırdı. Gayri müslimlerin elinde bırakılan topraklara haraç toprağı ya da arazisi denir. Dolayısıyla bu topraklardan alınan vergi haraç vergisi yani arazi vergisi olmaktadır. Haraç vergisi de iki kısımdır. Birincisi gayri müslimlerden alınan baş vergisi diye de

¹⁸⁸ Belâzürî, s.181

¹⁸⁹ Belâzürî, s.181

¹⁹⁰ Belâzürî, s.186

¹⁹¹ Belâzürî, s.190

¹⁹² Belâzürî, s.209

¹⁹³ Belâzürî, s.201

adlandırılan cizyedir. İkincisi de harac-ı arzıdır. Haraç denilince bu akla gelir. Cizyenin ve haracın miktarı ve alınış şekli o toprakların savaş ile ya da barış ile fethedilmesine göre değişir.¹⁹⁴ Bu sebeple Belâzürî eserinde bu noktaya özellikle vurgu yapmış ve her bir fethi anlatırken mutlaka gerekli açıklamayı yapmıştır.

Fetihlerden sonra özellikle imar ve iskân faaliyetleri, gayri müslimlerle ilişkilerin yanı sıra idarî, iktisadî ve sosyal hayatla ilgili olarak alınan tedbirler incelendiğinde, fetihlerden sonra pek çok faaliyetin yapıldığı görülecektir. Mevcut şehirler ile yeni kurulan Kûfe ve Basra gibi şehirlerde gerçekleştirilen cami, köprü, tersane, kale, su bendleri, ev, saray, konak gibi binaların inşası, tamiri ve genişletilmesi şeklinde imarla ilgili çalışmalar yapılmıştır.¹⁹⁵ Aynı zamanda iskân faaliyetleri de yapılmıştır. Belâzürî iskân konusunda izlenen genel politikayla ilgili şunları söylemektedir:

“Müslümanlar, bir şehri veya sahili fethettiklerinde, şehri koruyabilecek sayıda Müslümanı oraya yerleştirirlerdi. Oraya düşman tarafından bir saldırı düzenlenirse, yardım için asker gönderirlerdi.”¹⁹⁶ Hz. Osman halife olunca Muaviye’ye deniz savaşına çıkmasını, kendileri sefere çıktıklarında ise sahillere asker yerleştirmesini ikta yoluyla topraklar ve evler vermesini, camiler yapmasını emretmiştir.¹⁹⁷

İmar konusunda öncelikle Müslümanlar için kutsal olan Mescid-i Haram Hz. Ömer döneminde genişletilmiştir.¹⁹⁸ Yine bu dönemde Lazkiye’de bir cami inşa edilmiş daha sonra ise genişletilmiştir.¹⁹⁹ Aynı şekilde fethedilen çoğu şehirde benzer uygulamalar yapılarak süreklilik içerisinde imar ve iskân faaliyetleri sürdürülmüştür. Bu şehirler tahrip edilmek yerine geliştirilmeye çalışılmıştır. Sadece fethedilen şehirler değil ilk olarak Müslümanlar tarafından kurulan şehirlerde de imar ve iskân çalışmaları yapılmıştır.

¹⁹⁴ Akgündüz, Ahmet, Öztürk Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, 1999, s. 427,439

¹⁹⁵ Yüksel, A.T, “*Fütûhu'l-Bıldân'a Göre Fetihlerden Sonraki Faaliyetler*” S.Ü.İ.F. Dergisi, IX, Konya, 1996, 45-79

¹⁹⁶ Belâzürî, s.183

¹⁹⁷ Belâzürî, s.183

¹⁹⁸ Belâzürî, s.66

¹⁹⁹ Belâzürî, s.189

Gayr-i müslimlerle ilişkiler konusunda Hz. Ömer döneminde Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın Hıms halkıyla canları, malları, şehirlerinin surları, kiliselerinin emniyette bulunması karşılığı yaptığı anlaşma²⁰⁰ dikkat çekicidir.

Belâzürî fethedilen yerler hakkında idarî, iktisadî ve sosyal hayata dair bilgiler de vermiştir. Mühür, divan ve atâ, para, bataklıkların ıslahı ve benzeri durumlar ile sosyal hayatla ilgili bilgiler açıklamıştır. İdarî, iktisadî ve sosyal yönü olan Dîvan ve Atâ müessesesi, Hz. Ömer döneminde artan fey gelirlerinin Müslümanlar arasında dağıtılmasını sağlamak üzere oluşturulmuştur.²⁰¹ Hz. Ömer, Kureyş kabilesinin nesep âlimlerini çağırarak onlara: “- İnsanları derecelerine göre yazınız” emrini vermiştir. Hz. Ömer'in görevlendirdiği âlimler, kabile isimlerini Hâşimoğullarından başlayarak Hz. Peygamber'e yakınlık derecelerine göre divan defterlerine kaydetmişlerdir.²⁰²

Hz. Ömer atâ dışında erkek, kadın, köle her insana iki cerîb un, iki müd buğday ve iki kıst sirke veya iki müd yiyecek ve iki kıst zeytinyağı tahsis etti.²⁰³ Hz. Ömer döneminde her doğan çocuğa, kız veya erkek olsun yüz dirhem ile her ay iki cerîb yiyecek²⁰⁴ veya savaşılanların eş ve çocukları ile onların soyundan gelenlere, doğan her çocuğa onar dinar tahsis edilmiştir. Hz. Ömer, çocuklar ergenlik çağına gelince de onun maaş tahsis edilenlere katılmasını emrederdi.²⁰⁵ Hz. Ömer döneminde ekonomi düzene girdi, halka dağıtılan atıyyeler fazla gelip artıyordu.

Sonuç olarak Belâzürî, eserinde beldelerin fethini rivâyetler doğrultusunda bize aktarmıştır. Rivâyetleri derleme ve aktarma metoduyla birçok tarihçiden farklı bir tarz kullanmıştır. Bu tarz Belâzürî'nin eserini kalıcı kılmıştır. Fetihleri anlatırken birçok ayrıntı vermiştir. Savaşın sebebi, yerin tarif edilmesi, komutanlar, savaşın sonucu, barışla mı yoksa savaş yoluyla mı alındığıyla ilgili bilgi ve ardından vergi durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

²⁰⁰ Belâzürî, s.186-187

²⁰¹ Belâzürî, s.669

²⁰² Belâzürî, s.655

²⁰³ Belâzürî, s.673

²⁰⁴ Belâzürî, s.661

²⁰⁵ Belâzürî, s.671

2. İBN A'SEM'İN EL-FÜTÛH'UNDAKİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslâm fetihlerini anlatan ve tezimizin diğer önemli kaynağı olan bir eser de İbn A'sem'in el-Fütûh'udur. İbn A'sem h.3./m.9. yüzyılın sonu ile h.4./m.10. yüzyılın başında yaşamış olan bir tarihçi olup eserini de ömrünün son dönemine kadar yazmıştır. Kendisinin vefat tarihi net olarak bilinmese de Abbâsî halifesi Muktedir-Billah'ın ölüm yılı olan h.320/m.932 yılına kadar hayatta olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Bu tarihe kadar ki olayları kitabında aktarmıştır.

Yâkût el-Hamevî onun hakkında “olayları ve haberleri aktaran bir tarihçiydi... O, hadis alimleri tarafından ‘zayıf’ olarak bilinmektedir.” bilgisini bize aktarmaktadır.²⁰⁶ İbn A'sem'in aktardığı bilgiler tahkik edilip incelenmelidir, şayet az zayıf ise tahkiki için belki kabul edilebilir. Bu noktada hadis alimleri onun rivâyetlerini zayıf kabul etmişlerdir. Yazdığı eserden alimler çok fazla istifade etmemişlerdir. Hamevî'nin verdiği bilgiler dışında İbn A'sem'in tarihçiliği ve eseri hakkında çok fazla bilgi de bulunmamaktadır.

İbn A'sem kitabı el-Fütûh'u yazarken olayları kimden aldığını, ravi isimlerini yani rivâyetlerin senedini çoğu zaman vermemiştir. Olayları hikâyemsi bir üslupla sanki kendisi görmüş gibi anlatmıştır. el-Fütuh'ta geçen şu cümleler bu duruma örnek teşkil eder: “Savaş şiddetlendi ve Müslümanlardan tekbir sesleri, kafirlerden ise inilti ve uğultu sesleri gelmeye başladı.”²⁰⁷ Rivâyet ettiği olayları di-li geçmiş zamanda, kendi gözüyle sanki görmüş gibi anlatmıştır. Okuyucunun gözünde canlandıracağı şekilde tasvir ve yorumlarla süslemiştir.

Eserde kronolojik sıra takip edilmemiştir. Genel olarak İbn A'sem savaşların tarihlerini tam olarak vermemiş daha çok ay ve gün vererek başka olaylarla ilişkilendirmek suretiyle tahmini bir tarih ortaya çıkarmıştır. “İyaz bin Ğanem'in Harran'a hareketi Muharrem ayının ikinci günü ikindi namazı vaktinde gerçekleşmiştir”²⁰⁸, yine aynı olayda “bir yıl geçmiş olmasına rağmen”²⁰⁹ ifadeleri vb. kullanımlar buna örnek oluşturmaktadır. Aynı anda birkaç cephede fetihlerin yapıldığını ihtiyaç olduğunda komutanların birleştiğini bazen de ayrı ayrı

²⁰⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, III, 230-231

²⁰⁷ İbn A'sem, I-II, 163

²⁰⁸ İbn A'sem, I-II, 256

²⁰⁹ İbn A'sem, I-II, 259

savaşıklarını anlatmaktadır. İbn A'sem, Şam'daki fetihleri anlatırken Irak'ta yapılan savaşı da anlatıp sonra tekrar Şamla ilgili savaşı anlatmaya devam etmektedir. Böylece olaylar arasında bir bağ kurarak yaşananları bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde sunmaktadır.

İbn A'sem fetihleri ele alırken savaşla alakası olmasa da bazı sosyal olaylara değinmiştir. Kâdisiye savaşını anlatırken İslâm ordusu komutanı Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Ebû Mihcen es-Sakaffi'yi içki içmesinden dolayı hapsedişini ve Mihcen'in tevbe edişini konu etmesi²¹⁰; yine Kudüs'ün fethini anlatırken Hz. Ömer'in Medine'ye giderken iki kız kardeşle evli olan bir adamın durumunu öğrendiğinde bunun İslâm'a göre haram olduğunu ve eşlerinden birini boşamasını emrederek bu durumu düzeltmesi; ayrıca iki erkek ile evli olan bir kadına da bunun dinen yasak olduğunu söyleyip tek evlilik yaptırması olaylarına değinmesi savaşla alakası olmasa da sosyal yaşama dair verilmiş örneklerdendir.²¹¹ Hz. Ömer'in İslâma göre evlilik modelini halka nasıl öğrettiği ve benimsettiğini göstermesi açısından önemlidir.

İbn A'sem, bazı tarihçiler tarafından Şîi temayüllü olarak tanıtılmaktadır. el-Fütûh'ta İbn A'sem, genel itibarla Hz. Ali ve onun taraftarlarını övmüş, Muâviye'yi ve Emevîler'i de yermiş kötölemiştir. Kendisi Ezd kabilesine mensup olduğu için özelde de onları övmüştür. Bununla ilgili eserinde, Yermûk savaşında savaş kapısını ilk açan kişinin Ezd kabilesinden küçük bir çocuk olduğunu aktarmaktadır.²¹² Bu bilgi aslında onun tarafgir üslubunu göstermektedir.

Abdülaziz Muhammed Nur Veli'nin "*Eseru't-Teşeyyu ale'r-Rivâyâti't-Tarihyye fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicri*" adlı eserinde İbn A'sem'in Şîi eğilimine dair bazı bilgiler vardır. Bu çalışmada İbn A'sem'in el-Fütûh'u incelenmiş ve oradaki belli noktaların onun Şîi olabileceğine ilişkin vurgu yapılmıştır.

Muaz b. Cebel ile Amr b. el-Âs arasında geçen bir olayda İbn A'sem'in, Amr b. el-Âs'ı eleştiren söylemlerinden dolayı onun Şîi temayüllü bir tarihçi olduğunu anlayabiliriz.²¹³ Şam bölgesinde Filistin'in Remle şehrinin bir köyü olan Amevas'ta veba salgını oldu. Bu salgında Ebû Ubeyde b. Cerrah ve birçok Müslüman hayatını

²¹⁰ İbn A'sem, I-II, 164-165

²¹¹ İbn A'sem, I-II, 229-232

²¹² İbn A'sem, I-II, 200

²¹³ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, *Eseru't-Teşeyyu ale'r-Rivâyâti't-Tarihyye fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicri*, Medine, 1996, s.267

kaybetti. Ebû Ubeyde kendisinden sonra Müslümanların başına Muaz b. Cebel'i emir olarak tayin etti. Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra Muaz Müslümanların emiri oldu. Emir olduktan sonra Müslümanlara hitap ederken Ebû Ubeyde'yi öven sözler de söyledi. Bunun üzerine Amr b. el-Âs, Muaz'ın kendisini komutan seçtiği için Ubeyde'yi övdüğünü söylüyor. Bunu duyan Muaz öfkeleniyor ve Amr'a şöyle diyor: "Eğer sen bu söylediklerinde haklıysan Allah seni Ebû Ubeyde'nin ölümüyle öldürsün. Allah Rasûlü bunun salihlerin ölüm şekli olduğunu bildirir. Şayet yalan söylüyorsan Allah beni bu ölümle öldürsün. Ve seni fitne içinde bıraksın, sen riyaseti seversin." Amr, Muaz'a kötülük yapmak istemediğini söyledi.²¹⁴

Amr b. el-Âs veba salgını ile ilgili olarak yine eleştirel tavrını sürdürmüş ve Muaz b. Cebel ile ters düşmüştür. Amr veba salgınının bir tür cinlerden insanlara musallat olan bir hastalık olduğunu söylemiştir. Bunu duyan Muaz halkı etrafına toplayarak onlara kendisinin Müslüman olup Peygamberle saf tuttuğunda Amr b. el-Âs'ın daha İslâm saflarında olmadığını ve bu konuda dini bilgisinin eksik olabileceğini söyleyerek onu hakir görmüştür. Ve veba hastalığının Amr b. el-Âs'ın dediği gibi cinlerden insanlara bulaşan bir hastalık değil aksine Allah'ın bir rahmeti, Peygamberinin daveti ve iyi insanların ölüm şekli olduğunu söyleyerek dua etmiştir.²¹⁵ Konuşma bitip de Muaz evine döndüğü vakit oğlu Abdurrahman'ın veba salgınına yakalandığını gördü. Oğlu öldükten sonra kendisi de bu salgına yakalandı. Şehir halkı onu ziyarete gelip ondan kendilerine nasihat vermesini istediler. O da ölene kadar halka nasihatlerde bulundu ve sonunda ölüm ona ulaştı.²¹⁶ Burada İbn A'sem, Muaz b. Cebel ve oğlu Abdurrahman'ın veba salgınından ölümlerini salihlerden olduğunu ve böylece duasının kabul olduğunu vurgulamaktadır.

İbn A'sem'in Şîf olabileceğine delalet eden başka bir nokta ise el-Fütûh'da değinildiği gibi Muaviye'nin Kıbrıs'ı fethetmek için Hz. Ömer'den izin istemesi konusudur.²¹⁷ Muaviye, Kıbrıs'ın verimli topraklara sahip olduğunu ve fethedilmesinin de kolay olacağını düşünerek Hz. Ömer'den izin istedi. Hz. Ömer deniz yolculuğunun güvenli olmadığını düşündüğü için bu durumu Amr b. el-Âs'a danıştı. Amr da denizin tehlikelerle dolu olduğunu ve izin vermemesini, kararında

²¹⁴ İbn A'sem, I-II,239

²¹⁵ İbn A'sem, I-II, 240

²¹⁶ İbn A'sem, I-II,241

²¹⁷ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s.267

sabit kalmasını tavsiye etti. Hz. Ömer Muâviye'ye mektupla deniz seferine çıkmamasını bu durumu bilenlere danıştığını söyledi. Muaviye kendisini Kıbrıs'ın fethinden alıkoyan'ın Amr olduğunu anladı. Ve şöyle söyledi: "Eğer halife, Kıbrıs'ı fethetmesi için Amr'a izin verseydi hemen giderdi." Hz. Ömer de bu konuda Muaviye'yi tasdikledi.²¹⁸ Buradan anlıyoruz ki Amr Kıbrıs fethinin Muâviye tarafından gerçekleşmesini istemediği için halifeyi engellemiştir. Aslında kendisi orayı fethetmek istemiştir. İbn A'sem de bu noktayı vurgulamış ve Amr'ı bu konuda suçlamıştır.

El-Fütûh'da İbn A'sem'in teşeyyüne delalet eden bir diğer rivâyet ise Hz. Ali'nin Danyal Nebi hakkında aktardığı hikâye ve bilgilerdir.²¹⁹ Sûs şehri Ebû Musa el-Eş'ari tarafından fethedilince orada bir havuzun içinde kefenlenmiş bir ölü gördü. Onun Danyal Nebi olduğunu öğrenince hemen Hz. Ömer'i durumdan haberdar etti. Hz. Ömer Danyal Nebi hakkında bilgi istedi. Ancak sadece Hz. Ali bu konuda bilgi sahibiydi ve Hz. Ömer'e Danyal Nebi'nin kıssasını anlattı. Hz. Ömer hemen Danyal Nebi'nin namazının kılınıp Sûs halkının bilmediği bir yere gömülmesini istedi.²²⁰ İbn A'sem bu rivâyette Danyal nebi ile ilgili sadece Hz. Ali'nin bilgisi olduğunu vurgulamaktadır. O dönemdeki sahabilerin hiçbirinin bunları bilmediğini ancak Hz. Ali'nin bu bilgiye vakıf olduğunu aktarmaktadır.

El-Fütûh'ta geçen başka bir rivâyette ise Hz. Ali'nin Kûfe Mescidi ile ilgili söylediği sözler İbn A'sem'in teşeyyüne işaret etmektedir.²²¹ Bir adam Beytü'l-Makdis'e gidip ölene kadar orada kalma konusunda Hz. Ali'ye danıştı. O da Kûfe Mescidi'nde kalmasının daha efdal olacağını zira orada bin peygamber ve bin vasinin namaz kıldığını aktarmıştır. Orada namaz kılanın hesapsız haşrolacağı çok faziletli bir mescit olduğunu söylemiştir.²²² Hz. Ali Kûfe şehrini ve Kûfe Mescidini överek oraya birçok peygamberin önem verdiğini buranın birçok mekandan daha değerli olduğunu anlatmıştır. Yine aynı şekilde Hz. Ali Horasan şehrini de överek oranın

²¹⁸ İbn A'sem, I-II,264-265

²¹⁹ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s.267

²²⁰ İbn A'sem, I-II,271; Taberî, IV,220

²²¹ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s.267-268

²²² İbn A'sem, I-II, 221

faziletlerini ve kusurlarını Hz. Ömer'e anlatmıştır.²²³ Horasan'ın fethi için Hz. Ömer'i teşvik eden bir konuşma yapmıştır.²²⁴

Hz. Ömer vefatının yaklaştığı günlerde Hristiyan patriği Caslik'i yanına çağırarak ona kendi dinlerinde İslâm ve Hz. Muhammed ile ilgili nelerin olduğunu sordu. Caslik de ona Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ali ve kendisi hakkında bilgiler verdi. Burada Hz. Osman'ın akrabalarını diğerlerine tercih edeceğini Hz. Ali'nin ise dikkatli olmasını çekilecek bir kılıç ve akan kanın ona zarar verebileceğini söyledi. Hz. Ömer Hz. Ali'ye “-Allah'tan kork ey Ali, eğer sen benden sonra bu işin başına getirilirsen Ebû Leheb'in ailesini bu ümmetin başına musallat etme” dedi.²²⁵ Burada Hz. Osman aleyhine söylenen sözler dikkati çekmektedir.

Hz. Ömer'in vefatı sırasında yanında bulunan İbn Abbas'ın Hz. Ömer'i teselli etmeye çalışırken ona Peygamber efendimize arkadaşlık ettiğini ve O'nun kendisinden razı olduğunu ve zamanında da cennetle müjdelendiğini söyleyerek kendisine ahirette de şahitlik edeceğini söylemiştir.²²⁶

El-Fütûh'ta İbn A'sem Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in vefatından sonra kendisini hayırla yâd ettiğini yazmıştır.²²⁷ Bu da İbn A'sem'in Şîlikte aşırı gitmediğine örnek teşkil etmektedir.²²⁸

Buraya kadar İbn A'sem'in el-Fütûh adlı eserini Hz. Ömer dönemi fetihleri açısından değerlendirmesini yapmaya çalıştık. Kanatimizce İbn A'sem Şîlikle itham edilmiştir, ancak bu konuda çok aşırıya kaçmamıştır. Eser İslâm Fütûhatı konularını ele almasına rağmen bu alanda çok istifade edilememiştir. Bunun sebebi ise İbn A'sem'in kitabını yazarken bilgilerin kaynağına inmeden, ravisini belirtmeden, fetihlerin tarihini vermeden hikâye anlatır gibi savaşları anlatmasından kaynaklanmaktadır. Ancak yine de bazı noktalarda başka eserlerde bulamayacağımız ayrıntılar da vardır. Meselâ siyasî alanda devlet erkânının birbirlerine yazdığı mektup metinleri el-Fütûh'ta oldukça geniş bir yere sahiptir.

²²³ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s.268

²²⁴ İbn A'sem, I-II, 319-320

²²⁵ İbn A'sem, I-II, 325

²²⁶ İbn A'sem, I-II, 327; Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s.268

²²⁷ İbn A'sem, I-II, 330

²²⁸ Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s.268

3.BENZER ve FARKLI YÖNLERİN TESPİTİ ve DEĞERLENDİRİLMESİ

Belâzürî ve İbn A'sem her ikisi de İslâm fütûhatı alanında kitap yazmışlardır. Ayrıca aşağı yukarı aynı zaman diliminde yani h.3./m.9. yüzyılda yaşamışlardır. Her ikisinin de doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmemektedir. Hayatları ve şahsiyetleri hakkında da çok fazla bir bilgi yoktur. O dönemde yeni yeni gelişen fütûhat yazarlığından etkilenip bu alanda eserler yazmışlardır. Ayrıca şehir ve bölge tarihleri yazılması geleneği de yine bu devrede ortaya çıkmıştır. Tarihle yakın ilgisi bulunan ve bilhassa İslâm fetihlerinin yayıldığı geniş sahanın tanıtılması bakımından kendisine büyük ihtiyaç duyulan coğrafya ilmi de bu gelişmelerden nasibini almış ve Ülkeler Coğrafyası kitapları yazılmıştır. İşte Belâzürî tarih ve tarihle yakından ilgisi bulunan sahalardaki gelişmeleri yakından takip etmiş ve bu sahada orijinal eseri Fütûhu'l-Büldân'ı yazmıştır. İbn A'sem de yine aynı alanda eser yazmasına rağmen iki eserin hem benzer hem de farklı yönleri bulunmaktadır. Burada Belâzürî'nin Fütûhu'l-Büldân'ı ile İbn A'sem'in el-Fütuh adlı eserlerini benzer ve farklı yönleri açısından inceleyeceğiz.

Belâzürî Fütûhu'l-Büldân'ı tek cilt halinde ancak kapsamlı ve ayrıntılı olarak, bilgileri kaynağından alarak yazmıştır. O dönem hadis ilminde yaygın olan sened metodunu kullanmıştır. Ayrıca Belâzürî eserine Hz. Peygamberin hicreti ile başlamıştır. İbn A'sem ise eseri el-Fütûh'a Hz. Ebubekir'in halife seçilmesiyle başlayarak eserini 8 cilt halinde, hikâye tarzında, kaynağına tam inmeden ve sened ravi fazla belirtmeden yazmıştır.

Belâzürî eserinde fetihlerin tarihlerini büyük bir itina ile belirtirken İbn A'sem bu noktada fazla hassas davranmamıştır.

Belâzürî savaşların tarihleri, yerlerini, sonucunu belirtirken aynı zamanda kültür ve medeniyet ile ilgili bilgiler de sunmuştur. O ülkelerin fethedildikten sonra nasıl geliştiğini, o ülkenin kullandığı para birimini, divanını, vergilerini, insanların yaşam tarzı ve daha birçok konu hakkında bilgi verir.

İbn A'sem ise savaşları anlatırken, kişiler arasındaki diyalogları, birbirlerine karşı olan tavırlarını hal ve hareketlerini, toplumda meydana gelen bazı sosyal ve dinî olayları aktarmıştır.

İbn A'sem ve Belâzürî'nin eserlerinde şiirler yer alır. Ancak İbn A'sem bu konuda da pek güven vermeyecek şekilde şiirlerini meşhur şairlere atfetmiş ama şiirleri kendisi yazmıştır.²²⁹ Her iki yazarımız da kitabında savaşlar esnasında halifeyle komutanlar arasındaki mektuplaşmaların metnine yer vermişlerdir. Ancak İbn A'sem bu konuda biraz daha ayrıntı vermiştir.

Fetihleri ele alırken Belâzürî, önce Şam bölgesi fetihlerini anlatarak başlar ve sırasıyla o bölgede yapılan fetihleri anlatır. Fethedilen yerler Sûriye ve çevresi, Filistin, Anadolu'daki bazı şehirler, Mısır, Kuzey Afrika, Endülüs (İspanya) ve Akdeniz adalarıdır. Daha sonra ise Irak bölgesi fetihleri başlığı altında İran, Sevad (Mezopotamya), Azerbaycan, Horasan ve Sind bölgelerinin fetihleri gelir.

İbn A'sem ise aynı anda gerçekleşen hem Şam bölgesindeki hem de Irak bölgesindeki fetihleri anlatır. Farklı cephelerde aynı zamanda gerçekleşen fetihleri tasnif etmeden anlatır. Bu noktada okuyucunun kafası biraz karışabilir. Bir yerde Şam bölgesi komutanının yaptığı fetih anlatılırken sonraki sayfada Irak bölgesi komutanının yaptığı fetih anlatılmaya başlanır bu da eseri biraz anlaşılmasız hale getirmiştir.

Belâzürî'nin eseri Fütûhu'l-Büldân fütûhat alanında yazılmasına rağmen tarih, coğrafya, sosyoloji ve daha birçok alanda başvuru kaynağı eser olmuştur. İbn A'sem'in eseri el-Fütûh ise kaynaklarının güvenilir olmaması ve olayları bir yere dayandırmamasından dolayı bu alanda çok fazla fayda sağlayamamıştır. İbn A'sem'in Şîî bir tarihçi olarak kabul edildiğinden ve eserinde tarafsız bir üslub ve yaklaşım sergilediğinden çok fazla istifade edilmemiştir. Belâzürî ise eserini tarafsız bir üslub ile yazdığı için eseri bu alanda daha çok meşhur olmuştur.

²²⁹ Fayda, Mustafa, "İbn A'sem el-Kûfi", XIX, 326, DİA, İstanbul, 1999

SONUÇ

İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden birisi olan Hz. Ömer dönemi bu dönemde yapılan fetihlerle ve oluşturulan devlet sistemiyle büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada Belâzürî ve İbn A'sem'in eserlerinde yer alan bilgiler doğrultusunda Hz. Ömer döneminde yapılan fetihlerin nasıl gerçekleştiği ve ne şekilde yer aldığı tespit edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Hz. Ömer döneminde yapılan bu fetihlerde Müslümanlar, gayr-i müslimleri dinlerini değiştirmeye zorlamamışlardır. Fetihlerin bu kadar kısa zamanda bu kadar kolay gerçekleşmesinde Müslümanların halka karşı gösterdiği şefkat, merhamet ve güzel davranışlar etkili olmuştur. Bir başka etken de fethedilen bölgelerin önceki yöneticilerinin halka yaptığı zulüm ve haksızlıklardır. Belâzürî eserinde fethedilen yerlerin halklarıyla ilgili bilgileri bize aktarırken bu tür bilgilere de yer vermiştir.

Yaklaşık on yıl süren Hz. Ömer döneminde, Sâsânî imparatorluğu tarihe karışmış, Bizans imparatorluğu ise Sûriye, Filistin, Cezîre ve Mısır topraklarından tamamen çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun neticesinde de Hz. Ömer döneminde Müslümanlar ekonomik, sosyal ve idarî yönden büyük bir rahatlığa kavuştukları gibi İslâm devleti de devrin en büyük gücü haline gelmiştir. Çünkü hem İran hem de Bizans İmparatorluklarının silah ve hazinelerinin çoğu müslümanların eline geçmiştir.

Hem Belâzürî, hem İbn A'sem fetihleri geniş bir çerçevede ele alarak o dönemin sosyolojik, ekonomik ve idari yönlerini de ortaya koymuşlardır.

Hz. Ömer döneminde yapılan fetihler ve bunların yapılış şekilleri iki kaynakta da birbirlerine yakın bir şekilde ele alınmıştır. Fetihler esnasında fethedilen şehirler ve bölge halkı önce İslâm'a davet edilmiş ve gönüllü olarak İslâm'a girmeyenlere barış anlaşması teklif edilmiştir. Bu şekilde gayr-i müslim olan bu insanlar vergilerini vermek şartıyla kendi topraklarında müslümanların koruması altında yaşayacaktır. Bunu kabul etmeyen gayr-i müslimlerle savaş yapılmıştır. Böylece kimi yerler savaş yoluyla, kimi yerler de kendi istekleriyle fethedilip İslâm devleti topraklarına katılmıştır.

Her iki eserde de fetihlerin ortak yönü İslâm'a uygun tebliğ anlayışı içerisinde zorlama olmadan gerçekleşmiştir. Fethedilen yerlerin yağmalanmadığı yakılıp yıkılmadığı görülür. Fethedilen bölge halkına baskı ve zulüm yapılmamıştır. Genelde barışın o bölge insanının istekleri ve ortaya koydukları şartlar üzerinde sağlandığı görülür.

Belâzürî, fetihleri ele alırken olayların sebeplerini de zikretmiştir. Olaylar hakkında bilgileri birinci ağızdan aktarmaya gayret etmiştir. Farklı görüşleri de ayrı ayrı kaydetmiştir. Belâzürî, el-Vâkıdî'nin yanısıra diğer tarihçilerden de rivâyetler aktarıp zaman zaman onları karşılaştırmıştır. Fakat genelde kendisi başlı başına bir görüş benimseyerek bunu savunmuştur. Müellif bu görüşleriyle de çoğu zaman diğer tarihçilere muhalif düşmektedir. Özellikle eserde fetihlerin kronolojik sırasına göre aktarılmasında bazı önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Fakat olayların yer ve zamanını net bir şekilde ortaya koyması önemlidir. Ayrıca Belâzürî, fetih olaylarını teker teker aktardıktan sonra söz konusu beldelerden hangisinin barış yoluyla ve hangisinin savaş yoluyla fethedildiğini ve halka uygulanan cizye ve haraç mükellefiyetlerini de belirtmiştir.

İbn A'sem ise fetihlerle birlikte o bölgede gerçekleşen sosyal olaylara da değinmiştir. Bazen evlilikle ilgili İslâm'ın getirdiği yeni kuralların uygulanmaması, içki içilmesi durumunda verilen ceza ve iki kızkardeşle evliliğin yasak olmasıyla ilgili durumlar uzunca anlatılmıştır. Ayrıca İbn A'sem savaşların ne zaman olduklarıyla ilgili çok fazla bilgi vermemiştir. Fetih dışında gereksiz sayılabilecek kişi ya da kişilerin başından geçen olaylara geniş yer vermiştir. Eserde bilgilerin kaynağının verilmemesi eserin güvenilirliğini azaltmıştır. Ayrıca İbn A'sem'in Şif bir tarihçi olması sebebiyle taraflı yaklaşımları görülmektedir.

Sonuç olarak Hz. Ömer dönemi fetihleri, tezimizin ana kaynağı olan bu iki eserde farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Yoğun olarak değinilen noktalar farklı olsa da aynı fetihler anlatılmıştır. Bazen bir savaşın ismi iki eserde de farklı geçer. Kimi zaman da eserin birinde değinilmeden geçilen küçük çaplı fetihler diğer eserde geniş yer bulmuştur.

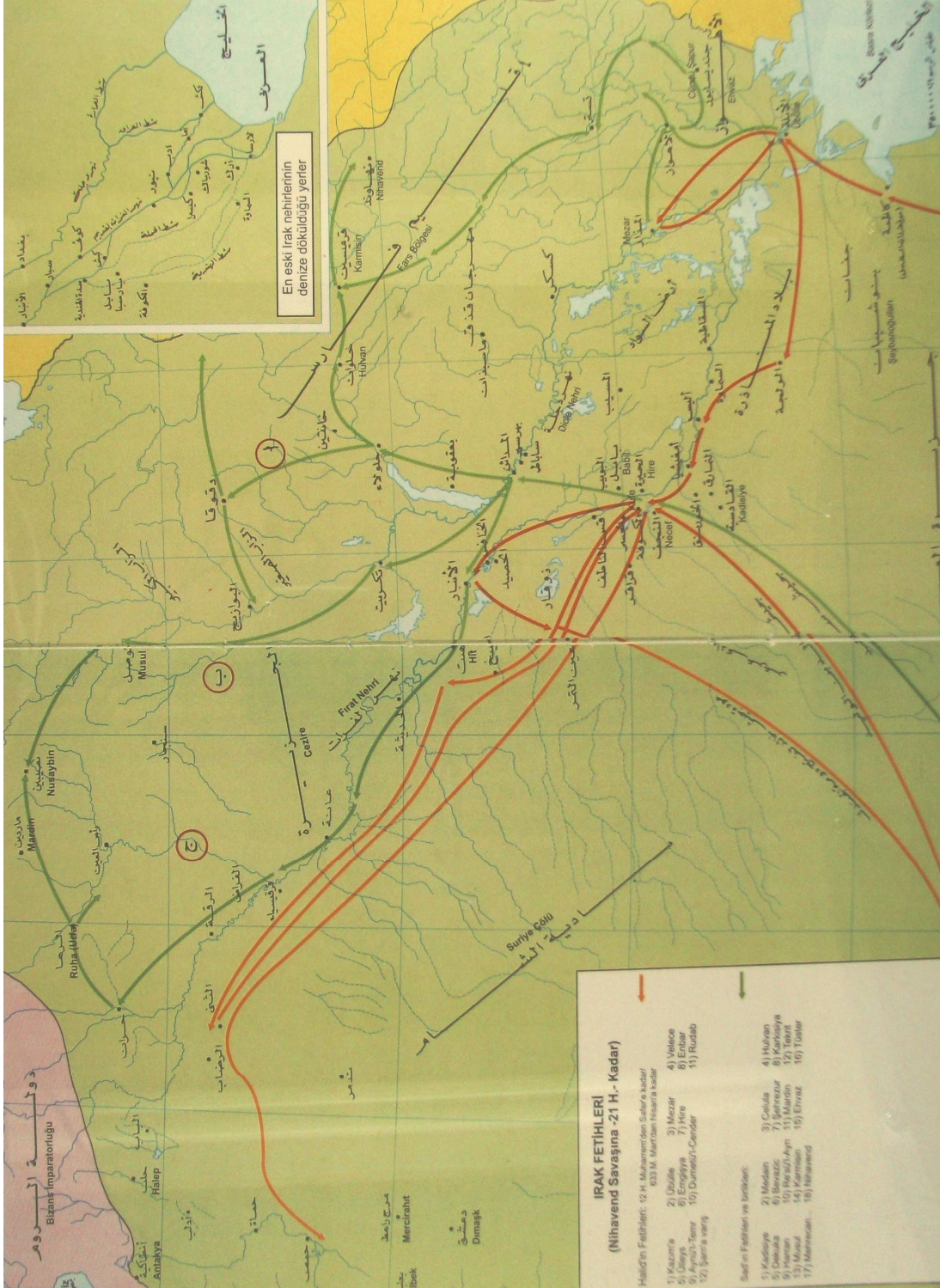
BİBLİYOGRAFYA

- ABBAS** Mahmud Akkad, *Abkariyyetü Ömer*, Kahire, 1948
- ABDÜLAZİZ** Muhammed Nur Velî, *Eseru't-Teşeyyu' ale'r-Rivâyâti't-Târîhiyye fi'l-Karni'l-Evvelil'l-Hicrî*, Medine, 1996
- AĞIRAKÇA**, Ahmet, *Hiz. Ömer*, İstanbul, 1984
- AKGÜNDÜZ**, Ahmet, ÖZTÜRK Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, 1999
- ALGÜL**, Hüseyin, ÇETİN Osman, *İslâm Tarihi*, (I-IV), İstanbul, 1991
- APAK**, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi(Hulefâ-i Râşidîn)*, İstanbul, 2007
- ARNOLD**, T.W., *İntişar-ı İslâm Tarihi*, (çev.) Hasan Gündüzer, Ankara, 1971
- AVCI**, Casim, “*Kûfe*” DİA, XXVI, Ankara, 2002, 339-342
- AYCAN**, İrfan, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990
- AYCAN**, İrfan-SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara, 1999
- BELÂZÜRÎ**, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldan*, (çev.) Mustafa Fayda, Ankara, 1987
- BROCKELMANN**, Carl, *Tarihu'l- Edebil-Arabî*, (I-VI), (çev.) Abdülhalim Neccar, Kahire, 1959-1970
- CANAN**, M.Zeki, *İslâm Tarihi*, İstanbul, 1977
- ÇİL**, Halit, *Hiz. Ömer Dönemi Ordu ve Ordugâhlar* (AÜSBE. YL. Tezi), Ankara, 1999
- DOĞUŞTAN GÜNÜMÜZE BÜYÜK İSLAM TARİHİ (D.G.B.İ.T.)** (I-XIV),
Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1989
- ERASLAN**, Sadık, *Sosyo Politik Açından Asr-ı Saâdet Fetihleri (Hiz. Ömer Dönemi)*, Ankara, 1999
- FAYDA**, Mustafa, “*Belâzürî*” DİA, V, 392-393, İstanbul, 1992
- _____, “*Celûlâ Savaşı*” DİA, VII, 272-273, İstanbul, 1993
- _____, “*Cerib*” DİA, VII, 402, İstanbul, 1993
- _____, “*Fâruk*” DİA, XII, 176-177, İstanbul, 1995
- _____, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul, 1989
- _____, “*Hulefâ-yi Râşidîn*” DİA, XVIII, 325-338, İstanbul, 1998
- _____, “*İbn A'sem el-Kûfî*” DİA, XIX, 325-326, İstanbul, 1999

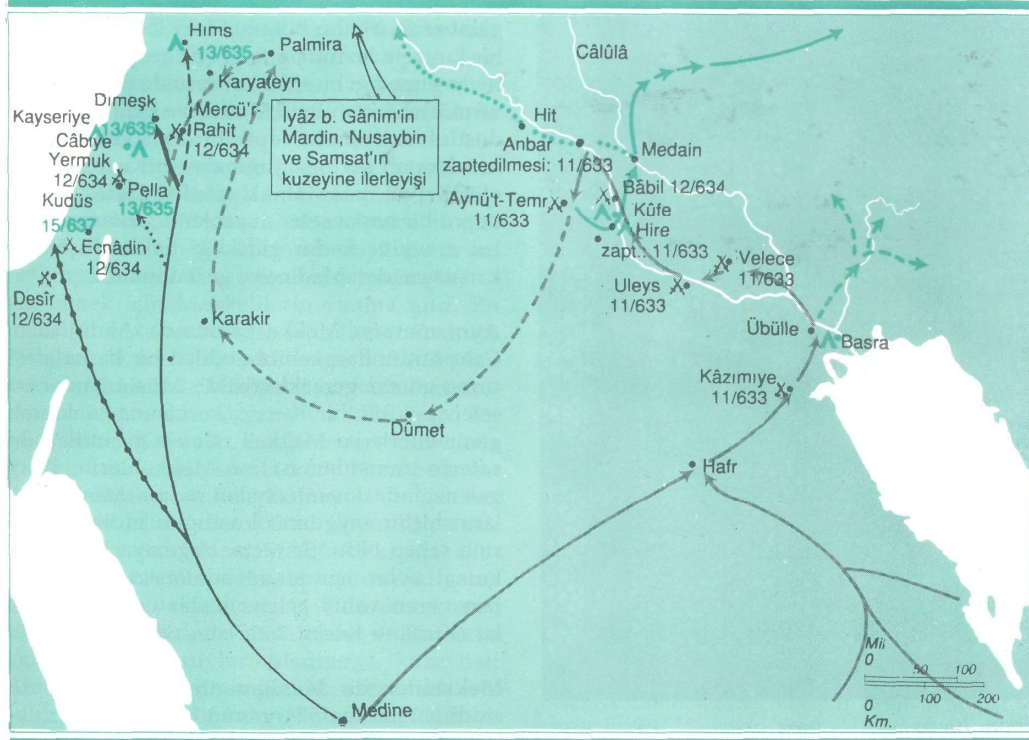
- NORÇAS**, Georgeos, “*Ribat*”, İ.A, IX, 734-737, İstanbul, 1960
- GÜNALTAY**, M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları, Tarih ve Müverrihler*, İstanbul, 1995
- HALİFE B. HAYYÂT** Ebû Amr (ö.240/852), *Târîh*, (thk.) Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyâd, 1985
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, (çev.) Sâlih Tuğ, İstanbul, 1981
- HASAN İBRAHİM** Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, (I-VII), (çev.) İ.Yiğit, S.Gönül, İstanbul, 1985
- HINZ**, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev.) Acar Sevim, İstanbul, 1990
- HİTTİ**, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (I-IV), (çev.) Salih Tuğ, İstanbul, 1980
- HİZMETLİ**, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara, 1999
- _____, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991
- İBN A'SEM EL-KÛFÎ**, Ebû Muhammed Ahmed (ö.314/926), *el-Fütûh*, (I-VIII), Beyrut, 1986
- İBN KESİR**, Ebul-Fida' İsmail b. Ömer (ö.774/1332), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), (çev.) Mehmet Keskin, İstanbul, 1994
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.597/1201), *Menâkıbü'l Emîrû'l-Mü'minîn Ömer İbnü'l-Hattâb*, Beyrut, tsz
- İBNÜ'L-ESİR**, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö.630/1233) *el-Kâmil fit-Târih*, (I-XII), (çev.) Ahmet Ağırakça, İstanbul, 1993
- İBNÜ'N-NEDİM**, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak (ö.385/995?) *el-Fihrist*, (I-II), Beyrut, 1964
- KALLEK**, Cengiz, “*Kıst*” DİA, XXV, 503-504, Ankara, 2002
- KARAKUŞ**, Nadir, *Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (SÜSBE. Basılmamaış Y.L. Tezi, Dan: M.Ali Kapar), Konya, 1990
- KÂTİP ÇELEBİ** Mustafa b. Abdillâh Hacı Halîfe (ö.1067/1657), *Keşfü'z Zünûn*, (I-II), (thk.) Şerafettin Yaltkaya, İstanbul, 1941-1955
- KAZANCI**, Ahmet Lütfi, *Hz. Ömer*, İstanbul, 1995
- LEWİS**, Bernard, *Tarihte Araplar*, (çev.) H.Dursun Yıldız, İstanbul, 1979

- MANTRAN**, Robert, *İslâm'ın Yayılış Tarihi* (VII-XI. Yüzyıllar) (çev.) İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981
- MUHAMMED** Rıza, *Ömer b. el-Hattâb el-Fâruk*, Beyrut, 1987
- EL-MÜNECCİD**, Salahuddin, *A'lâmut-Târîh ve'l-Coğrafya Inde'l-Arab (el-Belâzürî, Ya'kût el-Hamevî, İbn Hallikân)*, Beyrut, 1987
- OSTROGORSKY**, G. *Bizans Devleti Tarihi*, (çev.) Fikret Işıltan, Ankara, 1981
- SARIÇAM**, İbrahim, “*Nihâvend*”, DİA, XXXIII, 98-99, İstanbul, 2007
- SIRMA**, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğın Örnek Halîfeler Dönemi*, İstanbul, 1990
- ES-SUYÛTÎ**, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebîbekir (ö.911/1505) *Târîhu'l-Hulefâ*, Mısır, 1952
- ŞİBLÎ** Mevlana, *Asr-ı Saadet*, (I-V), (çev.) Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1977
- ŞİBLÎ NÛMANÎ**, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1975
- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, (I-XI), thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 1967
- VÂKİDÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (ö.207/822), *Fütûhu's-Şam*, (I-II), Beyrut, tsz
- WELHAUSEN**, Julius, *Arap Devleti ve Sükûtu*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1963
- YA'KÛBÎ**, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Vâzih (ö.294/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, (I-II), Beyrut, tsz.
- YÂKÛT**, Ebû Abdillâh b. Abdillâh el-Hamevî (ö.626/1229), *Mu'cemu'l-Büldân*, (I-V), Beyrut, 1957-1968
- _____, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, (I-XX), Mısır, tsz.
- YUSUF ZİYA**, *Ahteri Kebîr*, tsz
- YÛCESOY**, Hayrettin, “*Kâdisiye Savaşı*”, DİA, XXIV, 136-137, İstanbul, 2001
- YÛKSEL**, Ahmet Turan, “*Bazı Oryantalistlere Göre İlk İslâm Fetihleri*”, SÜİFD., VI, 169-196, Konya, 1996
- _____, “*Fütûhu'l-Büldân'a Göre Fetihlerden Sonraki Faaliyetler*”, SÜİFD., IX, 45-79, Konya, 2000
- ZİRİKLÎ**, Hayruddin, *el-A'lâm Kamûsu Terâcim*, (I-X), Kahire, 1954-1959

10. Fütuhât: İslâm'ın Yayılışı

Dört ordunun ilerleyişi:

---> Ebû Ubeyde b. el-Cerrah komutasında

====> Yezid b. Ebû Süfyan komutasında

.....> Şurahbîl b. Hasan komutasında

-.-.-> Amr b. el-As komutasında

13/635 Şehrin kuşatılma tarihi

→ Halid b. Velid ve Müsennâ b. Harise'nin orduları (Hafr'de 12/633'de buluştular)

---> Halid'in Suriye'ye yuruyüşü -Bizanslılarla Merc Râhit'te karşılaştı

→ Müslümanların güneybatı Irak'tan ilerleyişleri

---> Ebû Musa el-Eş'ari'nin öncülüğünde ilerleyiş

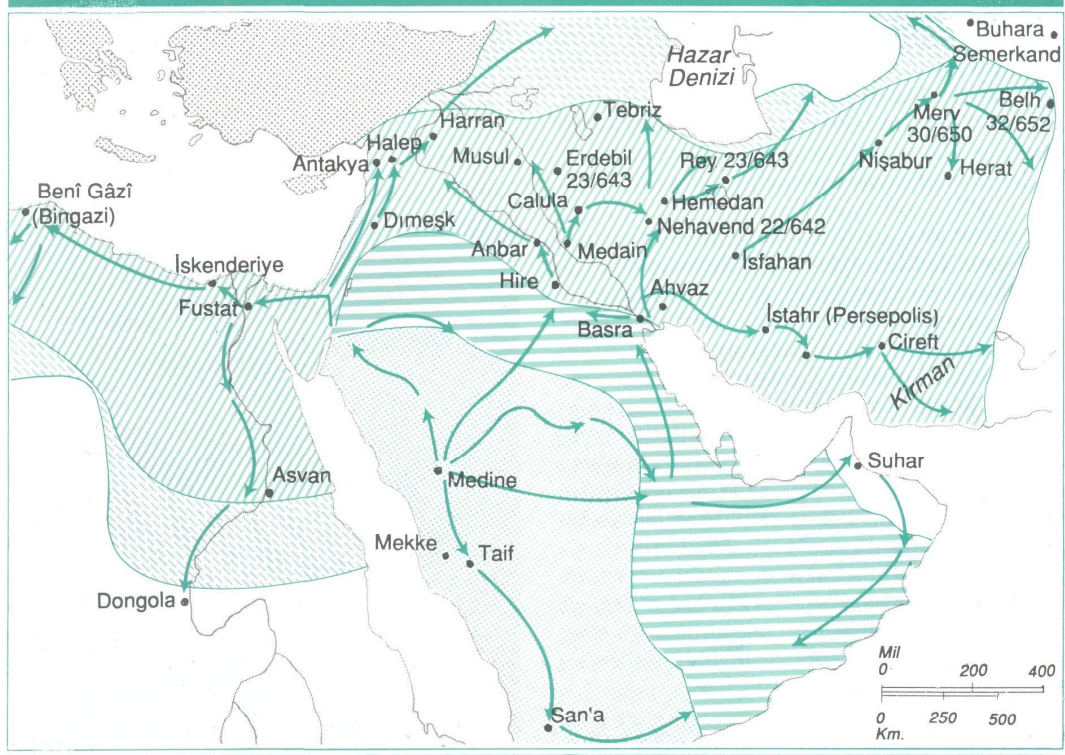
.....> Ka'ka' b. Ma'bed öncülüğünde ilerleyiş

• Yeni bir şehrin kurulduğu yer

▲ Müslüman kampları

Harita 35. Fütuhât: Bereketli Hilâl, 11-18/633-640

Harita 37. Asya'da Fütuhât, 28-40/650-661

- Hz.Peygamber @'in vefatında İslâm Devleti'nin sınırları, 10/632
- Ebu Bekr'in kontrol altına aldığı mürtedler, 10-12/632-634
- Ömer b. Hattab'ın komutasında fethedilen yerler, 12-22/634-644
- Osman b. Affân'ın fetihleri, 22-35/644-656
- Bizans

- Orduların yolları
- 23/643 Fetih tarihleri